

Doctor Johannes Wier : leven en werken

<https://hdl.handle.net/1874/345171>

A. qu. 192, 1940

DOCTOR JOHANNES WIER
LEVEN EN WERKEN

L. DOOREN

DOCTOR JOHANNES WIER

LEVEN EN WERKEN

LEONARD BLOK

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0109 8692

Diss. Utrecht, 1940

DOCTOR JOHANNES WIER

LEVEN EN WERKEN

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD
VAN DOCTOR IN DE GENEESKUNDE AAN
DE RIJSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP
GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS
Dr. F. H. QUIX, HOOGLEERAAR IN DE
FACULTEIT DER GENEESKUNDE, VOLGENS
BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT
TE VERDEDIGEN TEGEN DE BEDENKINGEN
VAN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE OP
DINSDAG 2 JULI 1940, DES NAM. TE 5 UUR

→ belangrijk!

6 eede

DOOR

LEONARD DOOREN,

GEBOREN TE DUBBELDAM.

DE GRAAFSCHAP N.V.
AALTEN

*AAN DE NAGEDACHTENIS VAN MIJN OUDERS.
AAN MIJN VROUW EN KINDEREN.*

INHOUD.

	Blz.
Portret van <i>Wier</i>	10
Inleiding.	11
HOOFDSTUK 1.	
Overzicht van het heksenwezen.	13
HOOFDSTUK 2.	
Overzicht van de geschiedenis der psychiatrie.	17
HOOFDSTUK 3.	
Biographie en karakterologie van <i>Wier</i>	27
HOOFDSTUK 4.	
a. <i>Wier's</i> geschriften.	55
b. Bibliographie.	96
HOOFDSTUK 5.	
Voor- en tegenstanders van <i>Wier</i>	99
Samenvatting.	115
Resumé.	117
Summary.	119
Zusammenfassung.	121
Bijlagen I tot en met IV.	123—146
Afbeelding van een origineele brief van <i>Wier</i>	134
Literatuurlijst.	149

Bij het verschijnen van dit proefschrift, maak ik gaarne van de gelegenheid gebruik, U, Hoogleraren, Oud-Hoogleraren en Docenten van de Natuur-Philosophische en Medische Faculteiten der Leidsche Universiteit, mijn welgemeenden dank te betuigen voor het van U genoten onderwijs. Na 15 jaren de algemeene geneeskundige praktijk uitgeoefend te hebben, heb ik Uw onder-richt te meer leeren waardeeren.

Hooggeleerde *Rümke*, Hooggeachte Promotor, Uw levendige belangstelling voor de geschiedenis der geneeskunde, gepaard aan Uw bezielende en aangename leiding, hebben de bewerking van dit proefschrift voor mij tot een genoeg gemaakt. Het is voor mij een groot voorrecht, dat Gij mijn promotor hebt willen zijn. Door Uw enthousiasme is mij het werk, te midden van de drukte der praktijk, mogelijk en gemakkelijker gevallen. Gaarne breng ik U hier mijn besten dank voor Uw gewaardeerden steun. Gij hebt mij meermalen het hart onder den riem gebonden door Uw groote kennis, Uw ruime belangstelling en Uw opwekkend woord.

Hooggeleerde *van Rijnberk*, U ben ik dankbaar voor de toestemming om een drietal brieven van *Wier* te mogen overnemen uit de „Opuscula Selecta” No. XIII, benevens een afbeelding van *Wier* uit het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde.

Zeergeleerde *Van de Ven*, aan U ben ik dank verschuldigd voor de deskundige vertaling van een oorkonde.

Zeergeleerde *van Schilfgaarde*, ook U ben ik zeer verplicht voor het ter inzage verstrekken en de moeilijke ontcijfering van de origineele brieven van *Wier* uit het huisarchief van het kasteel *Bergh* en voor Uw hulp om een afbeelding van één dier brieven te kunnen opnemen.

Tenslotte betuig ik aan allen, die mij op eenigerlei wijze behulpzaam zijn geweest bij de bewerking van dit proefschrift en in het bijzonder aan mijn vrouw, mijn hartelijken dank.

Joannes Wierus

(Naar een afb. in het Tijdschr. v. Geneesk. 3-12-'38)

INLEIDING ¹⁾

Tegen het einde der Middeleeuwen 26, 68, 133, 134) vierde de heksenwaan hoogtij. Voor een juist begrip van dien tijd is het onontbeerlijk om kennis te nemen van dezen massawaan, daar hij een wezenlijk bestanddeel van dien tijdgeest vormt. Vele schrijvers, van *Erasmus* 55) tot *Huizinga*, 81, 82) hebben zich hierover reeds uitgelaten.

Daar de geneesheer *Wier* zoo'n belangrijk aandeel had in de bestrijding dier excessen en naast hem nog eenige landgenooten als *Erasmus*, *Joh. Greve*, *Corn. Loos* en *Balthasar Bekker* met eere genoemd mogen worden, kwam het mij geoorloofd voor, om aan het levenswerk van *Wier* een studie te wijden.

In zijn „Lof der Zotheid” sprak *Erasmus* 55) zich reeds uit over de heksenprocessen en verwees alle toovenarij naar het rijk der zotheid.

Aan den invloed van *Wier* danken wij, dat de heksenvervolgingen in ons land ongeveer honderd jaar vroeger beëindigd zijn dan in de naburige landen.

Een hevige strijd is later nog gevoerd door den Nederlandschen predikant *Bekker* 11, 91) (20 Maart 1634—11 Juni 1698), waardoor hij tenslotte uit zijn ambt ontzet werd. *Bekker* heeft de opklaring mogen meemaken, welk succes *Wier* niet heeft mogen smaken (met uitzondering van zijn eigen omgeving en dit zelfs niet tot aan den dood van zijn principaal, den *Hertog van Kleef*).

Het heksengeloof 53) heeft voor eeuwen terug, het menschedom als bij vlagen aangegrepen. Het geloof in den duivel was zoo vast verankerd in de volks-psyche, dat het thans, hoewel in gewijzigden vorm, nog steeds in velelei gedaanten opduikt 3, 5, 6, 7, 33, 36, 99, 123, 164).

Ook *Wier* was niet vrij van het geloof in duivel en demonen, maar hij zocht naar een natuurlijken oorzaak der dingen en verwees de geesteszieken naar den geneesheer. Hierdoor is zijn verdienste op geneeskundig gebied gekenmerkt. Hij was de eerste die verklaarde, dat de psychotici tot het domein van de genees-

---

¹⁾ De cijfers verwijzen naar de literatuurlijst.

kunde behooren en niet tot dat van de rechtsgeleerdheid of de theologie.

Daarnaast heeft hij zich als geneesheer onderscheiden door het aangeven van een doelbewust systematisch onderzoek van patiënten met interne ziekten en een daaruit opgebouwde weloverdachte therapie.

Daarmede kwam een einde aan de hocus-pocus voorschriften van vóórdien. Ofschoon men zeker niet onmiddellijk na zijn dood, zijn streven in alle opzichten opvolgde, is hij toch een baanbreker van zijn tijd geweest, met een helderen, vooruitzienden geest. 1, 9, 14, 40, 44, 58, 80).

Men heeft *Wier* tot de Duitsche natie willen rekenen. Dit is door *van Leersum* 96) bestreden (blz. 31) en is o.m. in strijd met het feit dat *Wier* en zijn zoon *Diderich*, zich het lot van Nederland onder het schrikbewind van *Alva*, persoonlijk zeer aangetrokken hebben. ¹⁾

In het buitenland zijn de verdiensten van *Wier* vnl. beschreven door *Binz* 16, 17, 18, 19, 121), *Eschbach* 57) en *Zilboorg* 178, 179). Van hun studiën heb ik een ruim gebruik gemaakt.

Ten onzent is hij weinig bekend 94, 95) en m.i. ten onrechte. Voor zoover mij bekend, herinnert alleen het *Wier*-paviljoen te Den Dolder aan zijn beteekenis.

Moge deze publicatie ertoe bijdragen om aan dezen verdienstelijken landgenoot, naast *Erasmus* en *Bekker*, grootere bekendheid te geven.

---

¹⁾ *Groen van Prinsterer* G, Arch. on correspondance inédite de la maison d' Orange-Nassau; 2 dln. (p. 133—217).

Nadere gegevens over zijn nationaliteit in het hoofdstuk over zijn biographie.

HOOFDSTUK I.

OVERZICHT VAN HET HEKSENWEZEN. 30)

TEN behoeve van een juist begrip van *Wier's* verdiensten en van zijn tijd, moge een overzicht van het heksenwezen aan deze medisch-historische studie voorafgaan. Temeer, daar de geschiedenis van het heksenwezen kenmerkend is voor den geest dier tijden en een onderdeel vormt van de zoo moeilijk te benaderen ontwikkelingsgeschiedenis van de medische psychologie en van de psychiatrie.

Bijgeloof en toovenarij vormen een onderdeel van de geschiedenis der algemeen-menschelijke dwalingen. Het bijgeloof is een verdwazing, welke in godsdienst en wetenschappen geen steun vindt. De handelingen welke uit het bijgeloof voortspruiten brengen ons op het terrein der magie. ¹⁾

Als bronnen der magie moeten vnl. aangenomen worden de invloeden van de Chaldaeën, ten tijde dat *Alexander de Groote* in Perzië kwam en de denkbeelden van joodsch-aegyptischen-arabischen oorsprong — in de Kabbala 129, 156) tot een geheim systeem ontwikkeld —, welke laatsten met de Mooren het eerst naar Europa kwamen.

Men geloofde aan de magie als duivelskunst. De christelijke kerk trad niet zoo zeer tegen de magie op, vanwege het nadeel dat haar berokkend werd, alswel omdat men deze misdadige handelingen niet zonder de hulp der demonen zou kunnen uitoefenen.

Door kerkelijke synoden werden o.m. reeds in 305 en 306 te Elvira en in 324 te Ankara uitspraken tegen de magie gedaan.

De oude heidensche magie werd daardoor van een religieuze, tot een duivelsche magie teruggebracht en aan hare werkelijkheid twijfelde men niet. De kerk heeft in de eerste vijf eeuwen de oude heidensche toovenarij als zwarte magie, — duivelsche kunst —, niet alleen veroordeeld, maar tegelijk een groot deel ervan opge-

---

¹⁾ 23, 63, 69, 86, 88, 71, 103, 106, 107, 120.

nomen en in christelijke vormen omgezet, welke geleidelijk tot de Noord-Europeesche volken doordrongen.

In Noord-Europa waren bij de beoefening der toovenarij te onderscheiden: runen of tooverteekens, tooverspreuken, tooverliederen en tooverformules, naast tooverdranken en magische handelingen.

De grondslag voor de gerechtelijke vervolging en bestraffing van toovenaars en heksen, was de uit oude religieuze voorstellingen stammende en alom verbreide demonen-leer. Toen het kwaad door de kerk aangegeven was, volgde vanzelf de noodzaak dit op te speuren en te bestraffen. Door middel van de scholastische theologie, de ketter-inquisitie en het canonieke strafproces, had de christelijke kerk zich opgemaakt om de leiding van de Westersche bevolking op zich te nemen.

Tenslotte gelukte het de medewerking van de wereldlijke autoriteiten te krijgen voor de vervolging van de toovenaars en de heksen.

Omstreeks het midden der 15de eeuw werd zoowel door kerk als staat, het bestaan van bijzondere heksen-secten (vnl. van het vrouwelijk geslacht zijnde) aangenomen en het met foltering en werkende strafrecht algemeen toegepast. Door den religieuzen grondslag en het ontbreken van wetenschappelijke inzichten op het gebied der psychologie en psychiatrie, kon de heksenwaan tot massale vervolgingen uitgroeien, waarvan even massale doodvonnissen het gevolg waren. Zoowel door de meest vooraanstaande geleerden, theologen (ook door hervormden later) als juristen, werd om strijd de leer der heksenbestrijding aangehangen. Het was een tijd van massale verblinding, van de grootste wreedheid en persoonlijke onvrijheid, met maximale juridische dwalingen.

Ook de reformatie heeft de mystieke nevel van het bijgeloof niet kunnen doen opklaren. De theologen bekwamen elkaar heftig en de brandstapels rookten als voorheen. De tegenstelling van de reformatie t.o.v. de middeleeuwsche kerk, welke eerste zich door de opstelling van nieuwe zedelijke idealen uitte, kwam daardoor niet tot uiting. Het is in het algemeen ook niet de theologie geweest, welke de menschheid van de plaag der heksenwaan bevrijdde, ofschoon beide kerkelijke richtingen later hun stem tegen de excessen verhieven. Geen enkel nieuw licht heeft de theologie toegevoegd aan het overgeleverde systeem van den heksenwaan.

Door de ontwikkeling van het humanisme en de verwerping van

de middeleeuwsche wereldbeschouwing, kregen de gedachten eindelijk hun vrijen loop. Eerst sedert de 19de eeuw werd de menschheid van het bijgeloof verlost en brak de vrijheid van geest baan, waardoor aan de meest onwaardige en onnoodige vervolgingen welke de cultuur-mensch zichzelf opgelegd had, een einde kwam.

Het hoogtepunt van de heksenvervolgingen viel in de 15de eeuw. Aan den vóóravond van het humanisme was de heksenwaan zelfs stelselmatig uitgewerkt. Ofschoon reeds eerder symptomen van bestrijding éénerzijds en van verlichte denkbeelden anderzijds in de literatuur aan te wijzen zijn, kan men voor de beschrijving van de georganiseerde bestrijding van de heksery gevoegelijk uitgaan van den bul van Innocentius VIII, „Summis desiderantes” (1484; zie bijlage 1 blz. 123), waarbij de kettermeesters *Sprenger* en *Kramer* (*Institutoris*) onbepaalde volmacht kregen. De laatsten hebben daarop de bestrijding systematisch uitgewerkt in hun werk „*Malleus maleficarum*” (1489), 146, 162, 163). Alvorens hun werk uit te geven, verzekerden deze kettermeesters zich van het (opgedrongen) goedgunstig oordeel der Keulsche universiteit. Zelfs de humanist *Bodin* werkte door zijn „*Démonomanie*” nog bevorderend op de vervolgingen. Uiterst geleidelijk is de verbetering gekomen, daar er nog steeds haarden van demonomanie bleven opleven.

De heksencampagnes ¹⁾ werden met grenzelooze verblinding doorgezet, temeer daar de begrippen tooverij en ketterij niet scherp gescheiden bleven. De vervolgingen groeiden uit tot een massalen ziekelijken waan, waarbij de ongelukkige omstandigheid, dat psychisch abnormale personen niet onderkend werden, nog cumulatief werkte.

Wij zullen zien, dat het de groote verdienste van *Wier* is geweest op de laatste omstandigheid te wijzen, daar hij de psychische afwijkingen onderkende en deze tot het domein van den geneesheer verklaarde.

Reeds meerdere personen waren in de 15de eeuw van meening, dat de waan der heksen, — als zouden zij deelnemen aan de orgieën op sabbath en aan de vermeende reizen door de lucht —, slechts in hun eigen verbeelding bestond. Men hield echter vast aan de veronderstelling, dat hun dwaling door den duivel ingege-

¹⁾ 8, 10, 12, 21, 22, 52, 64, 67, 71, 72, 79, 84, 84, 90, 92, 97, 98, 109, 112, 113, 114, 122, 140, 143, 150, 151, 152, 153, 154, 159, 175.

ven was. *Gerson* meent een meer natuurlijke verklaring te moeten geven van de duivelsche illusies en schrijft ze toe aan de menschelijke verbeelding en melancholische waanvoorstellingen.

Hoewel hij schijnbaar zeer verlichte denkbeelden heeft, eindigt hij toch met de door hem vermeende hersenlaesies, aan „duivelsche illusies” toe te schrijven. Men bleef grootendeels twijfelen tusschen de listen van den duivel éénerzijds en een natuurlijke verklaring anderzijds.

Ten opzichte van de overige Europeesche landen, stak ons land, wat de mate van heksenvervolgingen betrof, zeker gunstig af. Daartoe werd nog bijgedragen door een uiterst gunstig privilege, dat door keizer *Karel V* werd ingesteld. In Oudewater kon men zich n.l. laten wegen en indien het lichaamsgewicht met de natuurlijke proporties van het lichaam overeenstemde (dit was uiteraard altijd het geval), dan werd een officiëel bewijs hiervan afgegeven, waardoor men ten volle tegen vervolgingen beschermd was. ¹⁾

Aan deze bescherming werd streng de hand gehouden, zoodat menig bedreigd persoon, — ook van buiten onze grenzen —, met spoed dit certificaat trachtte te verkrijgen.

Wat de algemeene gang van een heksenproces betreft, konden — kortweg gezegd — naast gevangenzetting, de volgende machtsmiddelen in toepassing gebracht worden: het ordel, de ketelyang, de waterproef en de pijnbank.

Over de waarde van de waterproef, is nog eens de meening van de Leidsche geneeskundige faculteit (116) gevraagd (zie bijlage 2).

Indien de veroordeeling de doodstraf inhield, dan volgde daaruit tevens de confiscatie van alle goederen van den betreffende.

Volgens *Mr. Scheltema* zou de laatste doodstraf in ons land te Schoonhoven voltrokken zijn in 1597 en de laatste waterproef in 1823 te Delden gehouden zijn.

---

¹⁾ Het waaggebouw te Oudewater 166) is thans gerestaureerd. Het blijkt niet uit *Wier's* geschriften, dat hem het privilege van Oudewater bekend was.

HOOFDSTUK II.

OVERZICHT VAN DE GESCHIEDENIS DER PSYCHIATRIE, VOORNAMELIJK TEN TIJDE VAN WIER. ¹⁾

DE geschiedenis der geneeskunde kan zonder een beschouwing van den cultureelen achtergrond der betreffende tijdvakken, niet afdoende beoefend worden. Dit geldt voor de geschiedenis der psychiatrie in het bijzonder. De laatste is zeer lang genegeerd en wel om twee redenen :

1. de moeilijk te benaderen grondslag dier kennis, n.l. het zich vormen van een beeld omtrent de geesteszieken uit vroeger eeuwen.
2. in tegenstelling met de gangbare indeeling der geschiedenis in die der Oudheid, Middeleeuwen, Renaissance en Modernen Tijd, is dit niet wel mogelijk voor de geschiedenis der psychiatrie.

Men ging bovendien stilzwijgend van de veronderstelling uit, dat de geestelijke reacties van den mensch door de eeuwen altijd dezelfde geweest zijn en analyseerde daardoor historische personen alsof zij tijdgenooten geweest waren. Geestelijke reacties, welke in ons tijdsgewricht zeker pathologisch genoemd worden, behoeven dat in een vroegere periode niet geweest te zijn en alleen een zorgvuldige analyse van een bepaald tijdvak kan tot een zuivere beoordeeling leiden.

Juist het probleem van het heksenwezen vormt hier een voorbeeld van. Hoewel menige vrouw, die haar leven op den brandstapel liet en menige persoon die de vervolgingen leidde, psychopatische persoonlijkheden geweest zullen zijn, mag niet uit het oog worden verloren, dat het geloof aan het bestaan der heksen en aan hun macht, als geheel, het resultaat was van de toenmalige philosophische denkrichting.

Het verschijnen van *Wier*, die niet met deze richting meeging

---

¹⁾ 21, 25, 31, 34, 136, 141, 158, 174).

en er zelfs in belangrijke mate tegenover stond, beteekende een keerpunt in de menschelijke gedachtengang en in de geschiedenis der psychiatrie. Vandaar dat *Wier* wel genoemd wordt de „Stichter van de moderne psychiatrie“.

Het heksenprobleem is het centrale probleem voor de ontwikkeling van de Westersche psychiatrie in de Middeleeuwen. Na de gewijzigde houding tegenover de hekserij, is geleidelijk de moderne psychiatrie ontstaan, als een onderdeel van de algemeene geneeskunde.

Ofschoon wij de psychologie dier tijden wellicht nooit tot alle diepten zullen vermogen te peilen, kunnen wij wel zeggen, dat het bovennatuurlijk geloof aan heksen en hun boosaardig werk, even oud is als de menschelijke beschaving en dat dit nòch ontstaan is in de Middeleeuwen, nòch geschapen is door de Roomsche Kerk. Reeds het laatste tijdperk van het Romeinsche Keizerrijk en de vroeg-Christelijke jaartelling, waren door mystisch vóóroordeel en bijgeloof gekenmerkt en dat in alle rangen en standen.

Deze hooge ouderdom van het bijgeloof verklaart o.a. den hardnekkigen weerstand welke gedurende eeuwen tegen de voortschrijdende beschaving geboden werd.

De bestrijding der heksen vormt een studie op zichzelf waarop hier kort wordt ingegaan. Door het volk is altijd op wreede wijze over de heksen geoordeeld en de overheid kwam reeds vroegtijdig aan de wenschen van de massa tegemoet. Met voorbijgaan van de vroegste geschiedenis der bestrijding van heksen en ketterij, moge mijn beschouwingen beperkt blijven tot het bekendste werk uit *Wier's* tijd: de „Heksenhamer“ (*Malleus maleficarum*, 1489) van *Sprenger* en *Institoris* en wel voor zoover dit zich op psychiatrisch terrein beweegt.

Men zou verwachten, dat dit werk, dat gedurende twee en een halve eeuw de gids voor de bestrijding der ketterij vormde, verzachtende omstandigheden zou aangeven voor de — veelal geesteszieke — heksen. Dit is geenszins het geval, want men schreef voor, dat de heksen met de zwaarste straffen, zwaarder dan voor elk ander crimineel vergrijp, gestraft moesten worden. Uit dit werk krijgt men den indruk, dat de leidende figuren in een soort paniekstemming waren (111). Men geloofde bepaald aan een enorm com-

plot, hetwelk de fundeering van de beschaafde wereld wilde aantasten onder leiding van den duivel.

Ten deele waren er wel onderstroomen van twijfel, protest en wantrouwen, waarvoor de autoriteiten bevreesd waren. Voor hen die zich verantwoordelijk voelden voor het geestelijk welzijn van de bevolking, bestond er geen andere weg dan uitbanning van den persoonlijken vrijen gedachtengang en meedoogenlooze vervolging met wreede executies. Toen deze gang van zaken een hoogtepunt kreeg, was er geen plaats meer voor gegronde twijfel en zachtheid, zoodat de geesteszieke slachtoffers, in dien paniektoestand, een gewillig voorwerp werden.

In de „Malleus” lezen wij o.m., dat droomen de voortekenen zijn van toekomstige gebeurtenissen. ¹⁾ Wanneer men droomt van branden, zoo zeggen de schrijvers, dan was dat het teeken van een choleriche dispositie; zag men voorwerpen vliegen, dan kwam dit door een sanguine dispositie; bij droomen over water of eenige vloeistof, door een phlegmatische dispositie; droomde men van aardsche dingen, dan wees dit op een melancholische dispositie. Deze droomen waren niet het werk des duivels. De geneesheeren werden aldus door middel van droomen in hun diagnose geholpen. Een andere formuleering is, dat de droomverschijningen veroorzaakt worden door de teruggehouden gedachten, tengevolge van „natuurlijke locale bewegingen van den bloedstroom”.

Deze laatste soort droomen worden volgens de kettermeesters *Sprenger* en *Institoris*, door den duivel veroorzaakt. Voor het onderscheid tusschen de eerste en de tweede soort droomen, beschikten zij echter over geen enkel onderscheidingsteeken. De klassieke theorie werd wel niet verloochend, maar er werd een demonologisch systeem aan gekoppeld. Wat wij thans illusies en hallucinaties (symptomen van ernstige psychosen) noemen, werd toenmaals als volgt beoordeeld: phantasie en inbeelding zijn de

¹⁾ De schrijvers verwijzen hier naar *Aristoteles* 12). Deze gaf o.m. zijn meening over het ontstaan en de beteekenis der droomen. Hij noemt deze een product van het voorstellingsvermogen. Zij behooren tot het waarnemingsvermogen, doch slechts voor zoover dit laatste het voorstellingsvermogen omvat. Hij construeerde een verklaringswijze voor het ontstaan en het wezen der droomen. Wat de droomuitlegging betreft, wijst hij op het toekomstige karakter dat alle droomen eigen is en dat er geen verstandige reden is aan te geven waarop de waarzeggerij uit droomen berust. Tenslotte somt hij de redenen op, waarom vele droomen niet in vervulling gaan.

vruchten van de inzichten door de zintuigen voortgebracht. Door middel van de laatste trachten de duivels de innerlijke perceptie, d.i. het vermogen om indrukken vast te leggen, aan te zetten, zoodat de slachtoffers nieuwe gedachten schijnen te krijgen, welke in werkelijkheid door uitwendige invloeden worden bewerkstelligd. Door dezen gedachtengang waren de vrome scholastici zelfs tegen verdachtmaking van het bestaan van geestelijke afwijkingen gevrijwaard.

Wat de suicide aangaat was de „Malleus” kort en bondig: de duivel kan zichzelf dooden.

Af en toe werd een medisch oordeel gevraagd. Door het opzeggen van bepaalde verzen uit den Bijbel werd verondersteld, dat reacties opgewekt werden, welke zouden aangeven of de verdachte al of niet aan een natuurlijke ziekte leed.

De vraag, of een ziekte door den duivel of een natuurlijk gebeuren veroorzaakt werd, kon op verschillende wijzen opgelost worden. Ten eerste door de meening van de geneesheeren. Indien er een uitwendige oorzaak aangenomen werd, stond daarmede het verband met hekserij al vast. Ten tweede, doordat de ziekte ongeneeslijk was. Tenslotte kon de duivel zoo plotseling ingrijpen, dat er uitsluitend verband met hekserij aan te nemen viel.

Men beschikte slechts over een geringe geneeskundige kennis, die tezamen met wat phantastische astrologie en mystieke opvattingen, tot een oordeel moest leiden. Over een tekort aan inzicht werd bij de beoordeeling niet gerept; men sprak slechts over den duivel en zijn verfoeide helpers.

Gebeurtenissen welke heden beschouwd worden als een aanleiding om een neurose of psychose te bevorderen (b.v. bij plotseling verlies van eigendom) werden beschouwd als invloeden van den duivel om slachtoffers te verwekken. Onder deze „bezetenen” zouden vrome maagden en jonge bruiden frequent voorkomen, daar de duivel hun lichamelijke neigingen en sluimerende lusten zou aanwakkeren.

Men verklaarde dit door aan te nemen, dat de duivel met meer volharding de gezonde jonge vrouwen in zijn macht trachtte te krijgen, dan de zwakkeren onder hen.

De schrijvers meenen, dat de vrouwen een grootere neiging tot hysterische neurosen hebben dan de mannen en wordt dit volgens hen verklaard door haar grootere gevoeligheid, haar natuurlijke leugenachtigheid en zwakte. Er is nauwelijks een lichamelijke of

geestelijke functie, welke de duivel niet zou kunnen beïnvloeden. Impotentie en sexueele frigiditeit worden niet als ziekten, doch als listen van den duivel beschouwd.

De middelen tot uitdrijving van den duivel (exorcisme) worden in de „Malleus” erkend. *Nider* beschrijft deze in zijn „Formicarius”. Groote aandacht werd besteed aan het exorcisme. Uit een en ander komt een ongelooflijke naïviteit naar voren.

De opvattingen van de „Malleus” werden gunstig beïnvloed door de ziekelijke symptomen der psychotici als: hallucinaties, illusies, waan-systemen en hysterische reacties. De patiënten meenen herhaaldelijk, dat er een complot tegen hen gesmeed wordt door onnaspeurlijke invloeden van buiten. Zij hooren stemmen en krijgen gezichtsindrukken welke alleen in hun zieken geest bestaan.

Het ligt voor de hand, dat al deze symptomen door onkunde op psychiatrisch terrein, aan duivelschen invloed toegeschreven werden.

De vermeende oorzaken welke van buitenaf op psychotici zouden inwerken, worden door hen in overeenstemming met den tijdgeest weergegeven. Werd b.v. vroeger de oorzaak van complotten enz. in de telefoon gezocht, thans is de radio, of zijn ultra-violette stralen de schuldigen. *Mutatis mutandis* werd in de Middeleeuwen, in den duivel en in de macht van de heksen, de bron van hun ziekelijke waarnemingen gezocht. Deze patiënten vormden dan een gewillig onderwerp bij een in die richting opgesteld verhoor.

Een floride psychose werd beschouwd als een feitelijke toestand van een normalen geest. Uit den inhoud van de „Malleus” is op te maken, dat er onder de beschuldigten sprake was van lijdens aan schizofrenie, aan impotentie, aan hysterische paralyse („behekst onder het middel”) en aan het katatone type van *dementia praecox*, (stupor, mutisme, negativisme).

De „Malleus” erkende ook het bestaan van onschuldige personen, die behekst waren en voor genezing vatbaar waren. Dit werd echter meer als tegenhanger genoemd voor de gevallen waarbij de vervolging noodzakelijk geacht werd.

Een aantal ziektebeelden als: priapisme, hysterische paralyse, somnabulisme, hysterische neuroses, hallucinatoire toestanden bij alcoholici en seniele dementie, werden juist geïnterpreteerd. De auteurs van de „Malleus” hebben weinig uit het gebied van de psychopathologie vergeten, maar zij bekeken het van het traditio-

neele demonologische standpunt en verhieven zich daardoor in de vijftiende eeuw zeer weinig boven de kennis van de derde eeuw.

De geschiedenis der psychiatrie is geen geschiedenis der psychosen. Er waren eenige eeuwen van ervaringen noodig, alvorens men van een wetenschappelijke beoefening der psychiatrie kan spreken. Het vóór-wetenschappelijke tijdperk was gekenmerkt door het ontbreken van een systematisch onderzoek.

Uit de Oudheid zijn een aantal waarnemingen bekend die deels van artsen, deels van leeken afkomstig zijn. Hun opvattingen over den zetel van de ziel speelden daarbij een belangrijke rol. *Aristoteles* dacht zich de ziel in het hart, *Hippokrates* in de hersenen, *Galenus* zocht de zetel van het geestelijk leven in de lichaamsvochten.

In de Middeleeuwen hebben de opvattingen uit de Oudheid zich niet kunnen handhaven. Onder invloed van de vroeg-christelijke kerk wonnen de speculatieve demonologische ideeën veld. De waan omtrent demonen en later de heksenwaan, welke veelal in verband met geesteszieken gestaan zal hebben, vormden den voornaamsten grondslag van de toenmalige psychiatrische zienswijzen.

Het geloof in demonen, dat teruggaat tot de tweede Alexandrijnsche school, leidde tot het ontstaan van een specialen stand, de exorcisten (eerst priesters, later artsen) die zich met de uitdrijving van den duivel onledig hielden.

De bijgeloovige opvattingen op religieuze grondslag, die zelfs bij vooruitstrevende als *Gerzon* (1363—1429) voorkwamen, lieten zich verklaren door de enge betrekking tot de geestelijk-cultureele en vnl. tot de religieuze opvattingen in de Middeleeuwen. Tot in de dagen van de reformatie en het humanisme heeft deze instelling zich hardnekkig gehandhaafd.

Spaarzame aanduidingen van verbeterde opvattingen kwamen voor. *Birnbaum* ¹⁾ beschrijft den inhoud van een kloosterbrief van den monnik *Ofhuys* (1456—1523), die in psychiatrisch opzicht veel hooger staat dan de grieksch-romeinsche wetenschap. *Ofhuys* onderscheidt een natuurlijke aetiologie der psychosen naast een niet-natuurlijke. De laatste staat niet meer op het demonologisch standpunt dier dagen, doch op een moraal-theologisch, in dier

¹⁾ Zur Psychiatrie des späten Mittelalters. Dtsch. med. woch. 1927. (aangehaald in *Bumke*, Handb. d. Geisteskrankh., dl. I).

voege als de moraal-philosophische en ethisch-religieuze psychiatrische opvattingen in de eerste helft der 19e eeuw zich zouden voordoen. De mogelijkheid wordt hier geopperd, dat de psychosen het gevolg zijn van een Goddelijke beschikking, die den zondigen mensch, door een tot deemoed voerende ziekte, weer wilde opbeuren.

Als natuurlijke ziekteorzaken noemt *Ophuys* physische factoren (b.v. melancholie door spijs en drank), psychische (door affecten) en endogene (bedorven lichaamsvochten bij daarvoor gedisponeerden). Alcohol en psychische opwinding worden door hem als nadeelig voor hersenziekten en daarmee voor het ontstaan van psychosen beschouwd.

De eerste pogingen tot een zich losmaken van de demonologische opvattingen, stammen van *Paracelsus* (1493—1541), *Wier* (1515—1588) en *Plater* (1536—1614). Zij openden daarmede een nieuw tijdperk in de psychiatrie.

Paracelsus onderscheidde nog de „bezetenen” naast de geesteszieken. („*Morbis Amentium*”, 1525).

Wier streed volhardend tegen de heksenvervolgingen, tegen de onwetendheid van de geneesheeren, wees op de natuurlijke oorzaken der ziekten en op de ziekelijke phantasie van de vermeende heksen. Hij verwees de zielszieken naar het domein der geneeskunst i.p.v. naar dat der strafrechtspraak, zooals in zijn tijd gebruikelijk was.

Plater komt tot het aannemen van waandenkbeelden bij bezetenen, spreekt bijna niet meer over demonische ziekten en behandelt daardoor bijna uitsluitend „natuurlijke” geestesstoornissen. Verder doet hij een voorstel tot een empyrisch opgebouwde indeeling der psychosen.

Rabelais en *Montaigne* gaven elk op hun wijze hun ongenoegen over de gevolgte handelwijze met de heksen te kennen. Zij waren echter niet in staat den tijdgeest te overwinnen.

Door *Vives* („*De Anima et Vita*”) en *Lemnius* is eveneens een poging in die richting gedaan.

Met *Haeser* kunnen wij vaststellen, dat afgezien van enkele opzichzelf staande gegevens over zielsziekten in de Middeleeuwen, van een bewerking der psychosen in West-Europa geen sprake was. In Turkije daarentegen bestonden in de 12e eeuw reeds

speciale verplegingsinrichtingen voor krankzinnigen, met tamelijk scherpe voorschriften. ¹⁾

De groote invloed van de Oostersche gezichtspunten was een der factoren, welke de wetenschappelijke structuur van de Grieksch-Romeinsche wereld aantastte. Door de nadering van het Christendom is het mysticisme niet verdwenen en de politieke, economische en cultureele wijzingen, welke de geschiedenis van het Christendom kenmerkten, hebben eeuwenlang weinig of geen beteekenis gehad voor de ontwikkeling van de medische psychologie. Latere pogingen van enkele medische voortrekkers zijn onmachtig gebleken om den sluier op te lichten, welke over de geesteszieken hing. Het was nòch de macht van de kerk, nòch het gemis aan vrijheid naar buiten, welke dit onvermogen veroorzaakte. De wetenschappelijke gedachte werd afgeremd door het gebrek aan innerlijke vrijheid van oordeelen.

Om het wetenschappelijke scepticisme ter beantwoording van een eenvoudige vraagstelling te overwinnen, was een mate van zelfvertrouwen en feitenkennis noodig, die alleen verkregen kon worden door een zelfbewusten en onderzoekenden geest. Aanduidingen hiervan zijn in de 13de en 14de eeuw aanwezig, maar de poging was niet krachtig genoeg om tot volle uitwerking te komen.

Een verdere poging treffen wij aan in de 15de, 16de en 17de eeuw. Dit ging gepaard met religieuze en politieke revoluties en was in wezen zeer wreed. De eerste teekenen van geestelijke onrust werden na de orthodoxie waargenomen. Strijd om den ouden gang van zaken in het kerkelijk leven was het gevolg. Tusschen de verordening van den Koning van Engeland in 1400, die de ketterij onderdrukte door middel van den brandstapel en de verbranding van *Giordano Bruno* in 1600, liggen twee eeuwen, waarin een reconstructie van den geest, — zij het na barbaarsch geweld —, plaats vond en een nieuwe medisch-psychologische oriëntatie geschapen werd.

Een aantal nieuwe problemen versnelden weldra de verbreking van de banden waarin de menschelijke geest gekluisterd was. Wij noemen de indrukken welke *Marco Polo* (1323) uit China overbracht; de ontdekking van Amerika door *Columbus*; de toepassing

---

¹⁾ *Ferradin Kocim*, Geschichte der Psychiat. in der Türkei. Allg. Zeitschr. f. Psych. u. psych.-gericht. Med. 84.

der boekdrukkunst (1448); het wetenschappelijk onderzoek van *Regiomontanus* (1472); de astronomische waarnemingen van *Tycho Brahe*; het toenemende nationale zelfbewustzijn der Europeesche volkeren en den val van Constantinopel (1453) waardoor de Grieksche geleerden uitweken naar West-Europa.

Wij herinneren voorts aan de opleving van de kunst (*Michel Angelo*), de wetenschap (*Leonardo da Vinci*) en de reformatie (*Luther*).

Naast de opleving op het gebied van kunst, wetenschap, reizen, politiek, filosofie en theologie, verschenen in 1499 de beroemde publicaties van *Aldi*, die aan de Europeanen de authentieke werken der Grieksch-medische classici bracht.

*Aldus
Manuelus?*

Deze Renaissance, hoe belangrijk ook in overig opzicht, kan niet beschouwd worden als een mijlpaal in den vooruitgang der psychiatrie.

Juist de Renaissance viel samen met een verfijnde wijze van bestraffing der heksen. De laatste en verwoedste strijd der Oude Wereld, werd op psychiatrisch terrein uitgevochten, tegen de opkomst van de rationeele wetenschappen in.

Zowel in de dagen van *Vesalius*, van *St. Augustinus*, als van de Renaissance, kwam de psychiatrie achteraan. Het lichaam stond méér in de belangstelling der geneeskunde dan de ziel en het probleem van de ziel en de zielsziekten was niet op te lossen met pijniging, verbranding en confiscatie. Een moedig standpunt is vroegtijdig ingenomen door *Pomponazzi* (1492) te Padua. Zijn vraagstellingen over de ziel bleven door gebrek aan methodisch-medisch onderzoek, onbeantwoord.

De grootste strijd werd op het terrein der psychiatrie uitgevochten. Dit is niet verwonderlijk, daar het heden ten dage nog moeilijk kan vallen, om een onpartijdig onderzoek te leiden met een mate van geestelijke vrijheid, waarbij geen sprake is van eenige ethisch-religieuze voor-ingenomenheid. In de 15de en 16de eeuw was dit niet alleen moeilijk, maar zelfs onmogelijk, door het onmeedoogenloos religieus phanatisme en de onbegrensde emotioneele blindheid. Voor een objectief onderzoek naar een vrije meening over den menschelijken geest, was geen plaats. Dit toch zou het einde beteekenen van het oude vóóroordeel der beschavingsgeschiedenis dier dagen: mythologie en godsdienstige traditie eischten het monopolie op over den menschelijken geest.

Ziekte en gezondheid werden te veel geacht te behooren tot het

terrein van den godsdienst en niet tot dat van de wetenschap. Daardoor wordt de medische psychologie uit *Wier's* tijd beheerscht door de geschiedenis der heksenvervolgingen met al den aanleve van dien.

Eerst tegen het einde der zestiende eeuw waren er zooveel klinische observaties, dat er reden tot ernstigen twijfel over het wezen der psychotici opkwam bij de geneeskundige wereld. Een poging tot verbetering der opvattingen is nog gedaan door *Nicolas Lepais*. Hij kwam niet veel verder dan een beschrijving van eenige klinische observaties van geesteszieken en verviel in de theorie van *Galenus*. De kennis van zijn tijd was niet rijp voor een betere verklaring, welke eerst zou komen door mannen als *Harvey*, *Halles* en *Bichat*.

Zoo werd de zestiende eeuw afgesloten met een poging om nader tot de kennis van den menschelijken geest te komen.

De psychiater *Henri Cesbron* wees er op, dat de menscheid hardleersch is: in 1810 twistte men in Rome er over of heksen zieke of door den door duivel bezeten personen waren; in 1826 werd een geestelijke door den bisschop van toovenarij beschuldigd; in 1863 beweerde een zekere *Home* door een magisch poeder van den grond getild te kunnen worden; in 1875 fotografeerde men geesten; in 1909 leefde de groote belangstelling in het occultisme op en in den modernen tijd luistert men naar berichten van afgestorvenen (*Conan Doyle*, *Oliver Lodge*) en tracht men het ectoplasma te fotografeeren.

HOOFDSTUK III.

BIOGRAPHIE EN KARAKTEROLOGIE VAN WIER.

Familieleden van Dr. Johannes Wier (1515—1588).

- Ouders* :¹ Theodoor (Dirk) Weyer en Agnes Rhordam.
Broeders : Arnold,
Matthias (1521—25 April 1560).
Echtgenooten : 1. Judith Wintgens, overleden in 1572.
2. Henriëtte Holst.
(vlgs. *van der Lith* : ten Holten).
Kinderen : (uit het eerste huwelijk) :
1. Theodoor (Dirk), jurist.
2. Hendrik, geneesheer, overleden in 1590.
Geh. met Margarethe Buchhofen von Echt.
3. Galenus, 1547—1619, geneesheer,
gehuwd met Theodora Holthausen in 1576.
4. Johannes, jurist, overleden in 1610.
5. Sophie.

UIT de doopboeken van Arnhem blijkt, dat aldaar op 15 September 1637, in het huwelijk trad, *Dr. Jan Weyer*, geneesheer en burgemeester van Emmerik met *Humana van der Hagen*, weduwe van *Dr. Jan Pas* en nicht van *Dr. Herman van der Hagen* (46); stadsgeneesheer te Arnhem. ¹⁾

Blijkens een mededeeling van het stedelijk archief te Emmerik, verkreeg *Dr. med. Joh. Weyer* op 22 Februari 1627 het burgerrecht van Emmerik. Het is niet aan te toonen of hij in Emmerik geboren werd of van buiten de stad kwam. In 1638 wordt inderdaad een *Johann Wyer* als burgemeester aangetroffen. Zijn voorganger was *Hendrik Schalich*, die in 1638 ook nog aangetroffen wordt. Zijn opvolger was *Cornelis Bruins*, die in 1639 het eerst vermeld wordt. Vermoedelijk is *Wyer* nog geen jaar burgemeester geweest.

---

¹⁾ In dank overgenomen van den Heer *F. W. van der Haagen* te Arnhem, uit zijn onderzoek omtrent de familie *van der Haagen*.

Het is niet bekend of hij niet herkozen werd, vertrokken of overleden is. Het is zeer wel mogelijk dat deze *Johann Wyer* een kleinzoon van *Jan Wier* was, doch zekerheid bestaat er niet. Zoo ja, dan ligt het — gezien zijn voornaam — voor de hand, dat de vierde zoon van *Wier, Johannes*, zijn vader was.

PERSOONSBESCHRIJVING DER FAMILIELEDEN VAN WIER.

De vader van *Wier*, *Theodoor*, was groothandelaar in kolen en leien. Vlg. *Dr. Eschbach* handelde hij tevens in hop. In dien tijd was *Grave* bekend om zijn bierbrouwerijen. Er is zelfs een privilege geweest, om de brouwerijen aldaar te bevoordeelen, door deze elders te verbieden. De handel in hop is hierdoor al zeer voor de hand liggend. Zijn moeder was *Agnes Rhordam*. Deze lieden moeten van voornamen huize geweest zijn, waardoor het mogelijk geweest is, dat hun zonen een eerste klas wetenschappelijke opvoeding genoten hebben. Ook uit het grafschrift van *Wier*, dat zijn zonen in *Tecklenburg* lieten aanbrengen en dat hierna nog ter sprake komt, lieten zij hun gegoede afkomst blijken (zie hoofdstuk 3).

Zijn broeder *Arnold* wordt vermeld als „Küchenmeister” van graaf *Herman van Nieuwenaar en Meurs*. Een andere broeder, *Matthias*, is bekend als auteur van theologische geschriften.¹⁾ Hij was een voorlooper der reformatie en stierf te *Wezel* in 1560.

De eerste vrouw van *Wier*, *Judith Wintgers*, is overleden in 1572. Zijn tweede vrouw was *Henriëtte Holst*, (vlg. van *der Lith*: ten *Holten*). Uit het eerste huwelijk werden vier zonen en een dochter geboren.

De oudste zoon, *Theodoor* (*Dietrich*) was jurist. Hij studeerde te *Genève* in 1559, in *Padua*, *Bologna*, promoveerde aldaar in 1564 en verbleef in 1566 in *Keulen*. Hij werd Raad van den Keurpals en ging in deze positie als gezant naar *Engeland*, *Frankrijk* en *Denemarken*. In de politieke geschiedenis van dien tijd, wordt hij meermalen met eere vermeld.²⁾

1) Grondeliche Onderrichtinghe u.s.w. Frankfurt, 1579.

2) *Kluckhohn*, Histor. Zeitsch. von v. Sybel, W 163, Bnd. 9. Beilage S. 65.

De tweede zoon *Heinrich* was geneesheer en reisde veelal met *Theodoor* samen en promoveerde tegelijk met hem in Bologna in 1564. Teruggekeerd in zijn vaderland praktiseerde hij te Lemgo, verhuisde later naar Keulen en werd in 1570 lijfarts van den keurvorst, waardoor hij weer vertrok naar Koblenz en Trier. Hij was gehuwd met *Margarethe Bachhofen von Echt* en stierf in Keulen in 1590.

De derde zoon *Galenus*, eveneens geneesheer, werd in 1547 geboren. Hij studeerde te Florence, Padua en Montpellier. Tijdens de Bartholomaeusnacht was hij te Parijs en bleef ongedeerd. In 1576 huwde hij met *Theodora Holthausen*.

Hij werd later, naast zijn vader, lijfarts van den Hertog van *Gülik-Kleef en Berg* en werd in die functie gehandhaafd door diens opvolger Hertog *Willem IV*. In 1619 overleed hij te Düsseldorf.

De jongste zoon *Johannes*, wordt door *W. Teschenmacher* vermeld als „Archipraefectus in Palatinati superiore” (opperrichter van den Hoogen Pals). Hij overleed in 1610.

Zijn dochter *Sophie* wordt vermeld in een geschiedenis waarin zij haar moeder bijstaat terwijl deze, door haar zelfbeheersching en gezond verstand, een bezetene geneest.

De tweede vrouw van *Wier* is bekend uit een geschiedenis van een vastend meisje, dat ten huize van *Wier* werd opgenomen en daarbij ontmaskerd werd. *Wier* roemt haar om haar oprecht geloof, dat van alle duivelskunstenaarij gespeend was.

NAAM.

Een achttal brieven van *Wier* zijn aanwezig in het huisarchief van het kasteel *Bergh* te 's-Heerenberg.

Hij onderteekende deze zeer duidelijk met „*Johan Wier*” (zie de afdruk van een brief van *Wier*).

---

¹⁾ Dit kasteel werd in 1939 door brand verwoest en wordt weer opgebouwd. Het archief bleef gespaard. 167)

De achternaam is duidelijk één lettergreep met de punt op de i en zonder trema op de e.

Op grond van deze authentieke gegevens heb ik in dit geschrift den naam *Wier* gebruikt.

Op de keerzijde van deze brieven is door een secretaris de datum van ontvangst genoteerd en zijn naam vermeld, waarbij al direct een wijziging gebruikt werd in „*Weyer*”. Dit zou er op wijzen, dat de *uitspraak* van zijn naam, gelijk *dr. Eschbach* verdedigt, twee lettergrepig was.

De naam *Piscinarius* ¹⁾ is waarschijnlijk kort gebruikt en wel tijdens zijn verblijf in Parijs. Er wordt uit dien tijd een gedicht aan *Wier* toegeschreven, dat van dezen naam voorzien is (zie voorts onder „Nationaliteit”).

GEBOORTEPLAATS.

Jan Wier, (ook genaamd *Wiër*, *Wyer*, *Weier*, *Weyer*, *Wierus*, *Wyerus*, *Piscinarius*) werd in 1515 of in den aanvang van 1516, te Grave aan de Maas, in het hertogdom Brabant, geboren. Over zijn geboorteplaats bestaat verschil van meening naar aanleiding van een grafschrift, ²⁾ dat door zijn zonen aangebracht werd en waarvan de aanvang luidt :

S. Christo S.

„*Joannes Wierus*, Nobili Zelandiae
inundatae, Familia ortus .....

Door *Mr. J. Verheijen van Citters* is verondersteld dat bij het vergaan van een gedeelte van Zuid- en Noord-Beveland, een plaats op het laatst genoemde eiland, *Wieringerland* geheeten, ondergelopen is. Hij oppert de mogelijkheid, dat het geslacht *Wier* aan deze plaats zijn naam ontleend heeft. Intusschen ontbreken alle nadere gronden voor deze veronderstelling. Met *Fokker* ben ik van meening, dat men aan de buurtschap (de vroegere heerlijkheid) *Zeeland bij Grave*, de voorkeur moet geven.

¹⁾ piscina = vijver = (Duitsch) weyer.

²⁾ Zie Hoofdstuk III.

Het is zeer aannemelijk, dat deze streek bij de Maas voorheen herhaaldelijk door watersnood geteisterd is geweest. Voorts verschenen in 1538 gedichten van zijn hand, waarbij zijn geboorteplaats Grave genoemd wordt: „Joannes Piscinarius, Gravianus, Brabantus, edidit *Poëmata sacra* Parisiis 1538, typis Colinaei. Valerius Andreas, Biblioth. belgica, 1643.

NATIONALITEIT.

In aansluiting aan de beschouwing over de geboorteplaats van *Wier* 60, 100, 108, 119, 147), waaruit blijkt, dat hij in elk geval Nederlander van geboorte was, is het van belang op zijn nationaliteit nader in te gaan, in verband met de nog betrekkelijk kortgeleden gedane pogingen om hem tot Duitscher te verklaren. Door wijlen *prof. van Leersum* is hier tegen te velde getrokken in een verhandeling ter gelegenheid van de herdenking van zijn vierhonderdsten geboortedag (welke datum niet nauwkeurig bekend is) in het Ned. Tijd. voor Geneeskunde 1916, II A. blz. 963.

Van Leersum zegt daar:

„Hoe waardeerend ook, toch bevat de rede van *Dr. Holländer* ¹⁾ een paar wanklanken, die het vaderlandlievend oor pijnlijk treffen. In de eerste plaats spreekt hij nog altijd van „*Johann Weyer*” en verder deelt hij zijn toehoorders dit mede: Er (*Weyer*) zählt sich selbst zur deutschen Nation und nennt die deutsche Sprache unsere Sprache.

Ziedaar dus, — evenals een jaar tevoren op *Vesalius* en bij een vroegere gelegenheid op *Rembrandt Harmensz van Rijn* — ook op onzen *Wiër* beslag gelegd. Hoewel ons de borst opzwelt, bij de gedachte, dat wederom een van Nederlandschen stam wordt waardig gekeurd om in de groote Duitse natie te worden opgenomen, zoo zien wij ons om verschillende redenen genoodzaakt voor deze eer te bedanken.

Eigenlijk heeft men hier te doen met een oude, door een andere, zeer verdienstelijken biograaf van *Wiër*, den med. prof. *Binz* te berde gebrachte zaak, die naar wij meenen op deugdelijke gronden, door *Dr. Eschbach* naar het rijk der fabelen is verwezen, maar nu weer is opgerakeld. *Dr. Holländer* wijst geen nieuwe gezichtspunten aan, tenzij dan dat

¹⁾ *Dr. E. Holländer*, Berliner Klin. Wochenschrift 1916; no. 17.

Wiër zelf zich tot de Duitsche natie zou hebben gerekend.

Wellicht heeft hij het oog gehad op deze uitlating in de voorrede der Duitsche vertaling van „De praestigiis daemoneum” van 1567: „Auff das ich aber solt scheinen diss nicht mit Worten heimlich ausszubreiten (namelijk zijn veroordeeling der heksenprocessen) als were ich meiner sachen nicht gewiss, so hab ich diss mein bedencken vormals in fünf Bücher zu Latein in truck ausgeben lassen, damit der gantzen Christenheit in dieser sachen möchte gedient werden. Nu aber hab ich auff ansuchen vieler dapfferer ansehnlicher Adentlicher und anderen Personen diss mein vorgeben vnd bewerbung dem Vatterland vnd gantzer Teutscher Nation zu wolgefallen, in sechs Bücher mit weiterm bericht in Teutscher Sprache beschreiben vnd aussgehen lassen, auff das ein jeder, fürnemlich alle Christliche lobliche Obrigkeit meinen grundt lesen vnd erkennen vnd nach erkentniss der warheit vrtheilen mag”.

Afgezien van het feit, dat de begrippen van den toenmaligen tijd omtrent natie en taal, en in het bijzonder wat betreft de uitdrukkingen Dietsch en Duitsch, te vaag waren om juiste gevolgtrekkingen toe te laten, verkrijgt een verklaring als de bovengenoemde pas wezenlijke waarde door overeenstemming met de feiten.

De lezer oordeele nu zelf wat daarvan aan is. Niemand trekt in twijfel — ook *Binz* 16) niet, uit wiens doorwrochte levensbeschrijving *Dr. Holländer* 76) heeft geput —, dat *Wiër* geboren is te Grave aan de Maas, waar zijn vader „een zwaren handel in koolen en leyen” (*Scheltema* 149) en in hop (*Eschbach* 57) dreef. De aanhef van de „*Vita Joannis Wiëri*” waarmede de „*Opera omnia*” (Amsterdam 1660) wordt ingeleid, luidt aldus:

„*Germania est universa in superiorum & inferiorum distributa: quae Belgium & Gallia Belgica appellatur. In hac natum accipimus Joan. Wierum Latino cognomento Piscinarium, quo apud exteros notior fuit, domo honestissima, patre Theodoro, metre Agnete, sub annum Christi millesimum quingentesimum, decimum quintum in oppido circa Mosam ad Brabantiae limites sito, Gravia nuncupato*”.

Wij behoeven den lezer er niet aan te herinneren, dat Grave nooit Duitsch is geweest. Deze zeer oude vesting, welke in

de 12e Eeuw door een der heeren van *Kuyk* moet zijn gesticht is na herhaaldelijk van meester te zijn verwisseld, ten slotte door Philips II aan het huis van Oranje in pand gegeven.

Ook *Wier's* taal drukt den stempel op zijn afkomst. Zijn moedertaal was het merkwaardige „Oostersch” of Oostmiddelnederlandsch, het idioom, dat in het Geldersche en Overijselsche en in het land van Munster werd gesproken. Het had voorzeker veel met Hoogduitsch gemeen, maar meer nog met het Nederlandsch en met het „Nederrijnsch”, dat als een Nederlandsche tongval moet worden beschouwd.

Voor zijn zelfstandigheid pleit, dat *Veluanus* er zich van heeft bediend bij het schrijven van zijn beroemde: „Der leken wegwijzer” (1554) en ware het niet, dat de centraliseerende arbeid van Karel II, die zijn Nederlandsche erflanden tot één geheel wilde maken, zijn ontwikkeling in den weg gestaan had, dat zou dit „Oostersch” wellicht een langer leven beschoren zijn. Er zijn eenige brieven van *Wiër* bewaard gebleven, die in dit Oostersch zijn vervat en deze zijn met: *Johan Wier* geteekend. (Zie bijlage 3).

Die onderteekening brengt ons op een ander punt, waarin wij Nederlanders met *Binz* moeten verschillen. De lezer zal al opgemerkt hebben, dat *Binz* (en in navolging van hem ook *Dr. Holländer* en andere Duitsche geleerden) in plaats van *Wiër*, *Weyer* schrijven. Hij heeft deze vrijheid in dezer voege toegelicht:

„Wie der Name von uns zu schreiben ist, kann nicht zweifelhaft sein, da er in des Mannes deutschen „Arzneybuch” von 1583 auf den Titel und am Schluss der Vorrede *Johann Weyer* lautet. So wurde er also auch bei Lebzeiten genannt. In *Niederdeutschland* mag man ihn *Wier* genannt haben, woraus dann lateinisch *Wierus* wurde. *Wi-er* ist im Mittelhochdeutsch und Altholländischen unser *Weier* (nach *Johannes Franck*), das heutige holländische *vijver*. Aus *Wi-er* und *Weyer* leitet sich *Piscinarius* her. Ganz unrichtig ist die häufig vorkommende einsilbige Schreibung und Aussprache *Wier*. Das heutige holländische „*wier*” heisst Seegras und konnte unmöglich zu jener Lateinisierung führen”.

Is het niet kostelijk? Het kan best zijn, dat men in Neder-

duitschland van *Wi-er* heeft gesproken, maar..... Alsof dit niet de deur dicht deed!

Gelukkig denkt in Duitschland niet iedereen als *Binz* en *Holländer*. „*Wier*” schreef *Dr. Eschbach*, 57) „*Wier wurde und wird er bis heute in seinem Vaterlande genannt und geschrieben; auch wir müssen ihn deshalb so nennen und schreiben*”.

Tot zoover *Prof. van Leersum*.

LEVENSLLOOP. ¹⁾

De eerste jaren van zijn jeugd bracht *Wier* in zijn geboorteplaats Grave 132, 144) door en ontving daar het elementaire onderwijs. Reeds vroeg verliet hij het ouderlijk huis en bezocht de beroemde school van *Jan Hendrik Coolen* in 's-Hertogenbosch, waar hij de klassieke talen leerde. Als leeraar vermeldt hij *Hunes* uit Leuven. ²⁾

Op vijftienjarigen leeftijd trekt hij dan naar Antwerpen, ³⁾ waar toenmaals *Heinrich Cornelis Agrippa von Nettesheim* 2, 118) verbleef, de heftige bestrijder van den heksenwaan. Deze wordt zijn leermeester en de leerstellingen van dezen vermetelen strijder (die o.m. door zijn koene verdediging een boerin aan den rechter en daarmee aan den brandstapel onttrokken had) zouden *Wier* gedurende zijn geheele leven tot richtsnoer blijven.

Agrippa werd den 14den September 1486 te Keulen geboren en studeerde aan de universiteit aldaar. Juist in die dagen en in dezelfde stad ontstond het bekende werk: *Malleus maleficarum* (Heksenhamer), welke de waanzinnige en afschuwelijke crimineele procesvoering tegen de vermeende heksen bevatte. Dit werk is te beschouwen als de in wettelijken vorm gegoten inhoud van den beruchten bul van paus Innocentius VIII, welke onmenschelijk veel leed, vnl. in Duitschland, veroorzaakt heeft.

Alle leed, veroorzaakt door de heksenprocessen, was *Agrippa*

¹⁾ 24, 35, 45, 47, 48, 49, 57, 66).

²⁾ De praestig. daemon. lib. I, cap. x. par. 7.

³⁾ H. Morley, *The life of Henry Cornelius Agrippa von Nettesheim*. London 1856, vol. II, pag. 250. Deze zegt: „Pupils sought his instruction; one of them was *John. Wier*, son of a citizen of Gravelines, who became a illustrious scholar and physician. He was a boy of fourteen or fifteen when in *Agrippa's* House”.

bekend en zijn gevoelens tegen dezen onnatuurlijken gang van zaken werden versterkt toen hij Keulen verliet en in Würzburg kennis maakte met *Johannes Thrithemius* 15) (1462—1516), die sedert 1506 abt was van het klooster St. Jacob aldaar.

In 1500 had *Thrithemius* reeds zijn „*Steganographia*” (geheim-schrift) voltooid. In de voorrede van dit werk protesteerde hij tegen de tot hem gerichte beschuldiging van tooverij. Hij werkte behalve aan zijn polygraphie en mystieke chronologie, toenmaals aan een nieuw boek „*Antipalus maleficiorum*” (de tegenstander der tooverij). Bij een bezoek aan Berlijn in September 1505, aan den keurvorst van Brandenburg, Joachim I, stichter der universiteit te Frankfurt a/d Oder, had hij de opdracht gekregen, dit werk te volbrengen. Op 14 Mei 1506 keerde hij van Berlijn terug en ontmoette in Gelnhausen nog den merkwaardigen *Dr. Faust*, die zich noemde „Magister Georg Sabillicus, Faust Junior, Born der Nekromantiker, Astrologen, zweiter Magus, Chiromantiker, Agromantiker, Pyromantiker und in der Wasserkunst der Zweite”. Hij kwijtte zich zoo snel van zijn taak, dat het werk den 16den October 1508 voltooid was.

Hij noemt daarin de tovenaars, met name de vrouwen onder hen, een afkeurenswaardig geslacht en onderscheidt en beschrijft vier soorten van heksen. Hoewel hij veel verwerpt zooals de verandering van menschen in dieren en natuurlijke gebeurtenissen in het juiste licht tracht te plaatsen, staat zijn opvatting grotendeels nog op denzelfden trap als de inhoud van den *Heksenhamer*.

Thrithemius vermaakte *Agrippa* een afschrift van zijn (toen nog niet uitgegeven) *Steganographia* en oefende aanvankelijk veel invloed op hem uit. Op zijn aandrang voltooide *Agrippa* op 23-jarigen leeftijd zijn werk: „*De Occulta Philosophia*”, dat hij op rijperen leeftijd als een voor zijn tijd verlicht man zou herroepen. De inhoud bestond uit een verhandeling over de zoogenaamde natuurlijke en hemelsche magie, welke hij als de afsluiting der filosofie en als den weg tot waarachtige vereeniging met God beschouwde. Het werk bevat een zeer groote feitenkennis, gekruid met een avontuurlijke fantasie en brengt de joodsche kabbalisten (een mixtum compositum van oud-hebreeuwsche bijbelwijsheid, Oostersche astrologie en Grieksche filosofie) naar voren. Het geheel bevatte echter geen origineele denkbeelden van eenige beteekenis.

Na veel avontuurlijke omzwervingen, waarbij hij in Dôle pro-

fessor in de godgeleerdheid was, met keizer Maximiliaan I tegen de Venetiërs vocht en in Pavia college gaf, werd *Agrippa* in 1519 stads-secretaris en advocaat-generaal in Metz. Daar vierden de heksenvervolgingen hoogtij. Zijn denkbeelden waren toen geheel verlicht en bleek hij een overtuigd tegenstander van de inquisiteurs te zijn.

Agrippa laadde meer en meer verdenkingen op zich, de beschermer der heksen te zijn, zoodat hij de wijk moest nemen en in Freiburg als geneesheer ging practiseeren, daarna in Franschen krijgsdienst trad en tenslotte te Brussel in de gevangenis kwam.

Na zijn bevrijding werd hij keizerlijk archivaris en histiograaf bij de regentes *Maria* en nam later de wijk naar Antwerpen. Daar werd *Wier* in 1530 zijn leerling en schreef *Agrippa* zijn verlicht werk: „*De incertitudine et vanitate scientiarum*”, waarin hij zijn jeugd-denkbeelden uit „*De Occulta philosophia*” herroept. Zijn Parijsche vriend, pater *Cl. Deodatus*, schreef hem: „*Ein andren Grund, weshalb viele böse und unwissende menschen, die feind sind, ist hauptsächlich weil du neulich das der Zauberei angeklagte Weib so kräftig und nachhaltig verteidigt und dem Ketzer — und Hexenrichter diese Beute entrissen hast. Du aber harre aus in dem Verteidigen der Wahrheit und bleibe tapfern Herzen gegenüber dem wahnsinnigen Hasz der Unwissenden, damit die Wahrheit hell aufleuchten möge*”.

In 1532 vertrok hij met *Wier* naar Bonn. Daar studeerden beide ijverig en correspondeerde *Agrippa* met vele vooraanstaande personen. Later trok hij weer naar Zuid-Frankrijk en werd door koning *Frans I* nog korten tijd in Lyon gevangen gezet.

Den 18den Februari 1535 overleed hij arm en verlaten in een herberg te Grenoble.

Begin 1534 had *Wier* de stad Bonn verlaten ten einde zijn studie in de geneeskunde in Parijs te volbrengen. De hoofdstad van Frankrijk was onder de regeering van *Frans I*, de beschermer van kunsten en wetenschappen, het verzamelpunt van geleerde vreemdelingen. 28) *Wier* vermeldt daar ontmoet te hebben *Johannes Philippson* uit *Schleiden (Sleidanus)*; *Johannes Sturm (Sturmus)*; *Gerardus Faber Cadurcanus*; *Vitalis Besumbaeus*; *Michael* uit *Villanova* in Catalonië en *Joachim* uit Provence. Nog hetzelfde jaar vertrok hij naar Orléans. 1534

Tijdens zijn verblijf in Orléans, wordt hij belast met het toezicht en het onderwijs van *Natalis* en *Johannes Ramard*, zonen van

Natalis Ramard, lijfarts van koning *Frans I* en tevens van diens zuster, koningin *Margaretha van Parma*. Met deze pupillen ver- trok hij eenige maanden later naar Parijs, waar hij tevens zijn eigen studie voortzet. Hij is geheel vervuld van de hooge roeping van het artseneroep. Dit is voor hem de door God gestichtte, in het Oude- en Nieuwe Testament hooggeroemde kunst en hij prijst haar als „*medicina, omnium artium et sacratissima et utilissima et cumprimis in conservando genere humano, si quid aliud necessaria*”.

Tijdens zijn verblijf in Parijs, schijnt hij in 1538 zijn „*Poëmata Sacra*” 137) geschreven te hebben. Deze gedichten verschenen bij *Colinaeus* in Parijs onder zijn latijnschen naam *Piscinarius*.

Nog eenmaal komt *Wier* terug naar Orléans en promoveert daar in 1537 tot doctor in de medicijnen, wat hem het recht tot uitoefening van de geneeskunde gaf. Hij reisde later over Parijs, waar hij in 1538 het genoemde gedicht verzorgde, naar zijn ouderlijk huis in Grave terug.

Wat zijn overig verblijf in het buitenland betreft, geven eenige schrijvers aan, dat *Wier* groote reizen maakte naar de kusten van Afrika en naar Creta. Uit zijn eigen mededeeling in het 2de boek, 15de hoofdstuk, zou n.l. van deze reizen blijken. Met *Binz* meen ik dit te moeten tegenspreken op grond van de gegevens in het in 1660 te Amsterdam uitgegeven „*Vita Wieri*”. Door een onvoldoende scherp gescheiden opeenvolging van druk, heeft men over het hoofd gezien, dat waar hij spreekt van „ich habe in Tunis gesehen..... ich erinnere mich aus Fez”, enz. *Johannes Leo* (genaamd *Africanus*) aan het woord is en niet *Wier*.

In zijn, door hemzelf verzorgde, zesde uitgave van zijn hoofdwerk van 1583, begint de aangehaalde zin niet op een nieuwe alinea. In de, na zijn overlijden verschenen uitgaaf van 1660, is dit wel het geval.

Evenals de Afrika-reizen, behoort ook de vermeende reis naar Creta m.i. niet aan *Wier* toegeschreven te worden. (Zie ook bij *Binz*).

Creta behoorde toenmaals aan Venetië. Uit zijn eigen hoofdwerk (4de boek, 16de hoofdstuk) komt men tot het besluit, dat niet *Wier* zelf, doch de door hem aangehaalde geneesheer ¹⁾ bedoeld wordt.

¹⁾ Volgens *Binz* zou dit zijn *Alexander Trallianus*, geneesheer aan het hof van Byzantië.

Over het verblijf van *Wier*, na zijn terugkeer uit Parijs en vóór zijn aanstelling tot stadsgeneesheer in Arnhem, verkeert men in het onzekere. Tusschen de jaren 1538 en ongeveer 1540 moet hij gehuwd zijn met *Judith Wintgens*. Zijn oudste zoon *Theodoor* was in 1559 medisch student in Genève, terwijl hij de naam van zijn vrouw vermeldt in zijn hoofdwerk (*De Prestigijs Daemonum*, 5de boek, hoofdst. 18, paragraaf 2; blz. 404 in „Opera Omnia”).

Waarschijnlijk heeft *Wier* zich toen in zijn geboorteplaats Grave of in de naaste omgeving gevestigd. In zijn hoofdwerk vermeldt hij n.l. de vernieling van den oogst op zijn landerijen gelegen in de heerlijkheid Ravenstein, door een zware hagelbui (3de boek, hoofdstuk 16, paragraaf 27; blz. 219 in „Opera Omnia”).

Voorts verhaalt *Wier* een en ander over de mondelinge mededeelingen van kapelaan *J. van Drosten*, omtrent den aarts-toovenaar *Faust*, die op het kasteel Batenburg, kort voor 1540, verbleef en daar o.a. gedurende eenigen tijd gevangen gehouden werd.

Over het verblijf van *Faust* 4, 78, 168, 169) in Gelderland, worden wij uitvoerig ingelicht door *Dr. B. H. van 't Hooft* in de „Bijdragen en Mededeelingen” van de Vereeniging Gelre, 1930, deel 33. Daaraan is het volgende ontleend :

Faust is geen legendarische figuur, zooals wel beweerd is. ¹⁾ Hij werd geboren in het stadje Kundling, studeerde magie te Krakau, waar deze wetenschap openlijk onderwezen werd en paste zijn kunst met veel bedrog in Duitschland toe. *Wier* noemt hem den „magus infamis”. De kenmerkende trek van *Faust's* tijd was, de sterke ontwikkeling van het individualisme. Men zocht bevrijding van alle banden op godsdienstig, maatschappelijk en intellectueel terrein. In een koortsachtige drang naar kennis, moesten de natuurwetenschappen openbaring brengen. De bestudeering van de oud-joodsche kabbala moest *Reuchlin* de oplossing van de wereld-raadsels brengen; de natuurphilosophische dweperijen van *Paracelsus* werden geestdriftig aanvaard; occulte wetenschappen vonden bij geleerde en ongeleerde beoefenaren vele aanhangers; weggelopen van de leerscholen trokken de studenten als wonderdokters, waarzeggers en duivelbezweerders het land door.

---

¹⁾ *P. Marchand*, Dictionaire historique, A la Haye, chez Pierre de Hondt, 1758, dl. 1, blz. 249.

Johannes Tritheim schrijft zijn „*Steganographia*”, *Paracelsus* spot met de duivelbezweerders, maar beweert zelf contact te hebben met de geesten. In dezen tijd van gisting valt het leven van *Faust*. *Melanchton* was een tijdgenoot van *Faust* en zijn leerling *Johannes Manlius* heeft veel over hem medegedeeld. Ook *Wier* doet in zijn hoofdwerk mededeelingen over *Faust*. In den vierden druk (1568) van zijn werk „*De Praestigiis Daemonum, etc.*”, dat nooit een Nederlandsche vertaling mocht beleven (hoezeer ook verdiend), komt een verhaal over *Faust* voor. Hij stelt daarin het bedrog van *Faust* aan de kaak, zooals *Wier* overigens zijn geheele leven tegen bedrog en onnatuur gestreden heeft. De vertaling van zijn mededeeling luidt als volgt, (naar *van 't Hooft*) :

„*Johannes Faust* geboren in het stadje *Kundling*, studeerde magie. Eenige jaren vóór 1540 heeft hij in verscheidene plaatsen van Duitschland onder groote belangstelling deze kunst met allerlei leugens en bedrog uitgeoefend. Door ijdele praterij en belofte bereikte hij alles. Met één voorbeeld wil ik aan den lezer zijn kunsten toonen, onder voorwaarde, dat hij mij eerst belove, hem niet na te volgen. Op een misdaad namelijk betrapt zijnde te *Batenburg* aan de *Maas*, aan de grenzen van *Gelderland*, werd hij gedurende de afwezigheid van *Baron Herman* ¹⁾ welwillend behandeld door diens kapelaan, heer *Jan van Dorsten*, omdat hij dezen, die een goed maar niet al te schrander man was, de kennis van vele dingen en allerlei kunsten beloofde. Daarom ook schonk hij *Faust*, die bijzonder op wijn gesteld was, zooveel van dezen drank, dat het vat leeg raakte. Toen *Faust* dit merkte en de andere vertelde, dat hij naar *Grave* moest om zich te laten scheren, beloofde hij hem, als hij voor meer wijn zorgde, een andere buitengewone kunst, om namelijk zonder van een scheermes gebruik te maken, den baard weg te nemen. Toen deze voorwaarde aangenomen was, deed hij hem zijn baard inwrijven met *arsenicum* zonder hem ook maar het minst omtrent het preparaat mede te deelen. Na deze inwrijving volgde er zoo'n hevige ontsteking, dat niet alleen de haren, maar ook de huid met het vleesch

¹⁾ Herman II van Bronckhorst, heer van *Batenburg*.

verbrandde. Vol ergernis heeft hij mij dit meer dan eens verhaald".

In den derden druk van *Wier's* werk (1566) komt de passage omtrent *Faust* nog niet voor. Waarschijnlijk omdat het werk van *Manlius* over *Melanchton*, waarin het werk van *Faust* beschreven wordt en hetwelk *Wier's* herinneringen opfrischte, eerst in 1563 verscheen. Het bezoek van *Faust* aan Batenburg viel kort voor 1540 vlg. *Wier*. Zijn bekendheid met den kapelaan *Jan van Dorsten* doet vermoeden, dat *Wier* vóór zijn benoeming in Arnhem, in de omgeving van Grave of Ravenstein practiseerde. In de voorrede van zijn „*Artzneyboek*“, vermeldt *Wier* de behandeling van patiënten met ernstige en nieuwe ziekten en zijn voorspoedige resultaten „durch Gottes Genade mit sonderlichen Segen“.

Bij *van 't Hooft* treffen wij tevens den vergelijkenden tekst afgedrukt van het verhaal omtrent den bedrogen kapelaan, zooals dat gegeven wordt in één der Duitsche vertalingen (1586) van *Wier's* hoofdwerk en zooals dit voorkomt in het *Faustboek*. ¹⁾

Het is bijna letterlijk overgenomen; het laatste bevat enkele hatelijke toevoegingen tegen de roomsche geestelijkheid.

VERBLIJF TE ARNHEM.

In 1545 wordt *Wier* benoemd tot stadsgeneesheer in Arnhem. Bij *van Hasselt* ²⁾ leest men: „Bij de Magistraet was in 't jaar 1545, by guetduncken ende advyse van den Stadhouder, aangenomen *Mr. Johan Wyer* Medicijn, en dat op eene jaarwedde van honderd Car. guldens; dan omdat derselven Stadt, avermits haere groete armoede ende verloop, beswaerlick viel die selve kosten te vervullen, zo vergunde *Keyser Karel* in 't jaar 1548 tot verlichting hier in achteen rijder guldenen. De Stad hier mede, zo het schijnt niet genoeg geholpen zijnde, hieldt dit tot het jaar 1552 uit, en moest toen haar tractement opzeggen. Ende *Wyer* daarop de stad verlatende en gaande in dienst van den *Hertoch van Cleef* over, zo moesten de Arnhemmers toen een gansch jaar zonder geneesheer zitten, ende alst hem Luyden van moede was, den Medicin van *Deventer* offt *Cleue* ³⁾ haelen“.

¹⁾ *Historia von D. Johann Fausten*, Frankfurt a/M. 1587. Opnieuw uitgegeven door *R. Petsch*: *Das Volksbuch von doctor Faust*, 2e Auflage Halle a/Saale 1911.

²⁾ van *Hasselt*, *Kroniek van Arnhem* 1790.

³⁾ *Kleef*.

In Arnhem 50, 110, 124, 125, 126, 127, 142) vond *Wier* een dankbaar terrein voor zijn studie van allerlei toover- en heksen-kunsten, waarvoor zijn blik gescherpt was door zijn verblijf bij *Agrippa*. Men bracht hem personen die steenen, naalden, stukken ijzer, lappen en haar uitgebraakt zouden hebben en voorgaven, dat de duivel hen deze voorwerpen in de maag getooverd had. *Wier* onderzocht deze menschen en kwam tot het besluit, dat alles berustte op leugen en bedrog en dat de voorwerpen, indien ze werkelijk uitgebraakt werden, niet dieper dan in den mond gezeten hadden. Een zestienjarig meisje, dat door haar vader naar *Wier* gebracht werd met dezelfde klachten, zou ziek geworden zijn, door het gebruik van wijwater, dat van de koster in Amersfoort gekocht werd. Zij verklaarde tenslotte, dat de bron van haar ziekte gelegen was in haar moeder en twee andere vrouwen, die als heksen opgepakt waren. Het schijnt, dat de stedelijke regeering hem ondersteund heeft in zijn pogingen om tovenaars en zwendelaars te ontpoppen. Hij looft de uitwijzing van een waarzegger *Joachim*, daar zulk gespuis slechts ruzie stichtte en brave menschen verlooehende.

Hij beval deze oplossing ook aan in het geval van den duivels-bezweerder *Jodocus de Rosa* uit Kortrijk. Deze toonde een ring, waarin hij den duivel door bezweringen besloten had en welke laatste bereid was, elke vijf dagen uitsluitel te geven over zaken en personen. Hij had boeken met talrijke goddelooze tooverformules bij zich en gaf voor niet alleen natuurlijke ziekten van die door hekserij te kunnen onderscheiden, maar deze ook te kunnen genezen. De stedelijke regeering bemoeide zich spoedig met dezen exorcist, nam hem gevangen en liet den 14den Juli 1548, onder algemeen gehoor, op de markt zijn ring stukslaan en zijn boeken verbranden. Bovendien moest hijzelf de executie betalen en zoo spoedig mogelijk de stad verlaten.

Wier werd over een uitgestrekt gebied van den Nederrijn als een bekwaam arts bekend en zijn roem drong door tot aan het Hof van Kleef. Door tusschenkomst van den kanselier *Konrad van Heresbach*, werd hij beroepen tot lijfarts van den Hertog *Willem III* 73) van *Kleef, Gülik* en *Berg*.¹⁾ Het was *Wier* bekend dat aan het Kleefsche Hof, het streven naar vrijheid van den geest

---

¹⁾ Dit is het Duitsche Berg, niet te verwarren met het gelijknamige Hollandsche graafschap.

meer en meer veld won. Hij bedacht zich niet lang en aanvaardde in 1550 zijn betrekking als lijfarts van den Hertog, welke hij tot zijn levensavond met groote toewijding vervullen zou, waarbij hij zijn geheele persoon ter beschikking stelde ten dienste van de geneeskunde en de bestrijding van het bijgeloof, alles ten bate van de lijdende menschheid. Dank zij de hooge bescherming en de verlichte opvattingen van zijn gebieders, was zijn positie mogelijk. Zonder deze hooge hulp, zou zijn edel streven hem zeker het leven gekost hebben.

VERBLIJF AAN HET HOF VAN DEN HERTOG VAN KLEEF.

Willem III (13, 173, 177) volgde op 23-jarigen leeftijd zijn Vader *Johan III* op, als hertog van Kleef, Gülik en Berg. Aan het Hof van zijn vader waren *Erasmus* en zijn aanhangers in hoog aanzien geweest. Door *Dr. Konrad Heresbach* (176) had de jonge *Willem* een voortreffelijke opleiding genoten en deze, zijn eenigste leermeester, werd de raadsman van de jonge vorst. Helaas kwam er veel leed over het land in de eerste jaren van zijn regeering. Van 1542—'43 woedde de Geldersche oorlog en deze werd, na wisselende wapenroem besloten door het Verdrag van Venlo (7 September 1543), waarbij Gelre en Zutphen aan zijn macht ontvielen. De hertog verloor bovendien zijn moeder, *Maria van Gülik* (29 Augustus 1543). Zijn huwelijk met de 12-jarige *Jeanne d' Albert*, de eenige dochter van Koningin *Margaretha van Navarra*, werd in 1545 ontbonden. Den 18den Juli 1546 werd zijn huwelijk met *Maria*, dochter van koning *Ferdinand*, te Regensburg feestelijk gevierd.

Hiermede waren de moeilijke jaren overwonnen. Vrede en welvaart deden hun intrede in het vorstendom; minister *Heresbach* spande alle krachten in om de rechtsorde te vernieuwen en om geleerde scholen te stichten, waarin men een belang voor de volkswelvaart zag en om de kerkelijke reformatie te bevorderen door de stichting van een afzonderlijke landskerk. Reeds in 1545 kon de beroemde Latijnsche school te Düsseldorf gesticht worden, welke onder leiding van den humanist *Johannes Monheim* kwam te staan. De kroon op het werk der schoolhervorming zou de stichting van een universiteit in Duisburg zijn, waarvoor het ontwerp tot in bijzonderheden bestudeerd werd en waarvoor als hoogleeraren

geleerden aangewezen zouden worden, die reeds aan het Hof verbleven, als *Sturm* en *Sleidanus*.

De vorst verbleef gewoonlijk in het prachtige slot te Düsseldorf, welk verblijf af en toe onderbroken werd met een rustpooze te Kleef of te Hambach bij Gülik, waar een idyllisch jachtslot stond. Zijn Hof deed denken aan Weimar in *Goethe's* tijd. Omgeven door een uitverkoren aantal geleerden, verleende de vorst aan menig vrijzinnig talent, dat de door religieuze twisten bewogen Nederlanden moest verlaten, gastvrijheid. Naast minister *Heresbach* leefden aldaar: de kanselier *Heinrich Bars* (genaamd *Olisleger*), *Johannes Gogreve*, de jurist *Johannes von Flatten*, de rechters *Andreas Masius* en *Aegidius Mommer*, de theoloog en oriëntalist *Georg Cassander*; de hofprediker *Gerhard Veltius*; de jurist en philoloog *Hermann Crusenius*; de geograaf en mathematikus *Gerhard Kremer* (genaamd *Merkator*). De geneeskunde werd vertegenwoordigd door de lijfartsen *Reiner Solenander* uit Büderich (sedert 1559), *Johann Echt*, — de vriend van *Melanchton* — en *Johann Lithodius*. Daarenboven verbleef er de hofdichter *Karl Uitenhoven*.

In deze uitverkoren kring deed *Jan Wier* zijn entree. Het waren wel zeer bijzondere en gelukkige omstandigheden, welke hij als wetenschappelijk, ernstig en volhardend werker, vol enthousiasme en met een helderen blik voor zijn vak, aanhanger van het humanisme en strijder voor de reformatie, mocht aantreffen aan het Kleefsche Hof, waarbij hij nog mocht rekenen op de hooge bescherming van zijn gebied.

Wier wijdde zich dadelijk met hart en ziel aan de reformatie. Daarnaast behartigde hij met zijn collega *Solenander* en minister *Heresbach*, de openbare gezondheid. *Wier* vond tevens gelegenheid zijn talrijke geschriften uit te geven. In de opdracht van zijn hoofdwerk aan hertog *Willem*, vraagt hij: „wat kunnen alle theologische tegenstrijdigheden over het ceremonieel ritueel, over de interpretatie van gedeelten uit de Heilige Schrift ons en ons geloof brengen wanneer wij niet à priori de grootste vijand van het geloof, — het bijgeloof —, overwinnen?” Hij noemt de godsdienstige twistpunten veel minder schadelijk, dan het voortwoekerende bijgeloof, dat zich ook in het Hertogdom in den vorm van heksenwaan en heksenprocessen openbaarde. Aldus begon de kiem, door *Agrippa* gelegd, te ontluiken.

In de jaren 1499, 1500 en 1502 hadden reeds heksenprocessen

plaatsgevonden in het gebied van hertog *Willem*. Uit de eerste helft van de 16de eeuw zijn ons maar weinige heksenprocessen bekend in het gebied van den Nederrijn. Het bijgeloof heerschte toen echter, evenals waar ook, zeer rijkelijk. *Wier* vreesde, dat het vuur van de elders opgerichte brandstapels, maar al te gemakkelijk kon overslaan, wanneer niemand blijvend stelling nam tegen deze onmenswaardige veroordeelingen. Juist door zijn medische kennis vermocht hij menig schijnbaar onverklaarbaar en daardoor op rekening van hekserij geschoven gebeurtenis uit natuurlijke oorzaken te verklaren. Hij besloot te helpen, te strijden en te volharden in de voltooiing van zijn hoofdwerk. Dit heeft hem voor de nakomelingschap onsterfelijk gemaakt.

In de opdracht van dit werk aan hertog *Willem* zegt hij o.m. :

„Terwijl de theologen over deze goddeloosheid zwijgen en een oog toedrukken, terwijl de geneesheeren de bijgeloovige opvattingen over de oorzaken der ziekten en de goddelooze middelen tot genezing dulden, terwijl de juristen geheel verlaten ideeën opstellen, welke zij zonder onderzoek en tegenspraak aangenomen hebben, terwijl tenslotte niemand zijn stem verheft om zich over de menschheid te erbarmen en de weg wijst in dit grootte labyrinth of minstens tot genezing van de doodelijke wonden een hand uitsteekt : daar heb ik het de moeite waard gevonden met mijn stem, anderen uit hun lethargie te wekken en deze moeilijke zaak, welke ons christelijk geloof den grootsten smaad oplegt, door een nauwkeurig onderzoek, door een betoeg en appreciatie van alle bijkomstigheden, te dienen”.

Wier zette zich aan den arbeid om de voor den arts ongewone onderwerpen op theologisch en juridisch terrein, welke overigens tot dusverre nauwelijks bewerkt waren, te bestudeeren en op schrift te stellen. De betogen van de Italiaansche juristen *Ponzinibus* en *Alciatus*, die de mogelijkheid van een verdrag met den duivel en de heksensabbath voor zuivere inbeelding verklaard hadden, waren in Duitschland zoo goed als onbekend. De jurist *dr. Ulrich Molitor*, gaf het eerst in Duitschland een dergelijke verhandeling uit in 1489 : „Tractatus de Lamiis et pythonicis mulieribus”. ¹⁾

¹⁾ Een Deutsche vertaling verscheen van *Conradus Lautenbach*, Straszburg 1575.

In het slot van dit als vraaggesprek opgestelde betoog, concludeert de schrijver: „het is onmogelijk dat de duivel alleen of met behulp van menschen de elementen doet bewegen, menschen en vee schade toebrengt, tenzij God hem daartoe de macht verleent om de menschen te straffen of in verzoeking te brengen. De heksentochten en de heksendans berusten uitsluitend op verbeelding; tovenaars en waarzeggers zijn bedriegers, want God alleen kan toekomstzaken weten en de gedachten van de menschen weten”. *Molitor* durft echter niet de consequenties van zijn beweringen te trekken en besluit: „ofschoon de heksen dus werkelijk niets kunnen, ligt in hun wijze van doen een afval van God ten grondslag en de kwade wil om schade te berokkenen. Daarom moeten deze booze vrouwen volgens wereldlijk recht ter dood gebracht worden, zooals geschreven staat in 1. 6 Cod. IX 18.”

Een eerste, doch zwakke poging, heeft *Erasmus* geprobeerd. In een brief van 1500 noemde hij het bondgenootschap met den duivel een nieuw soort misdaad en een bedenkfel van de kettermeesters, welke aan het Romeinsche en canonieke recht onbekend is. De overige grondslagen van de heksen-rechters betwistte hij in zijn *Encomion moriae* (hfdst. 21 en 43) en toonde aan, dat het Bijbelwoord „gij zult de tovenaars niet in leven laten” (Exod. 22, 18; Levitic. 19, 31 en 20, 27) geen toepassing kon vinden.

Over *Agrippa* is reeds een en ander medegedeeld; zijn werken werden op den Index van verboden boeken geplaatst.

Wier stapte over alle bezwaren heen. Hij bestudeerde meer dan 400 schrijvers van vele landen en alle tijden en zoowel werken met theologische, juridische als geneeskundige strekking. Hij laat zich de acten van volbrachte heksen-processen toonen en laat zich door ooggetuigen van procedures wegens bijgeloof een schriftelijk verslag overhandigen. Door zijn geneeskundige praktijk neemt hij kennis van menigen vorm van fabelachtig bijgeloof en komt daardoor tot het inzicht, dat de zoogenaamde heksen, dikwijls slechts geesteszwakke personen, dus zieken zijn.

Bij zijn werk vond hij steun bij de overige geleerden van het Kleefsche Hof. Door zijn collegae *Solenander* en *Echt* en door den chirurg *Engelbert Holter* uit Elberfeld, worden hem hun eigen ervaringen medegedeeld. Bij de studie van de hebreuwsche bijbelteksten wordt hij bijgestaan door *Andreas Masius*; de juristen van het Hof gaven hem waardevolle wenken betreffende het

Romeinsche en Canonieke recht. Zijn arbeid wordt aan het Hof besproken en de hertog deelt hem mede, dat hij zijn inzichten over de heksenprocessen volkomen deelt.

In den winter van 1561—'62 is hij na moeizamen arbeid met zijn werk klaar en legt dit aan de geleerden van het Hof ter critische beoordeeling voor. Tenslotte richt hij aan keizer *Ferdinand I* een verzoek, — hèt zij op aandringen van hertog *Willem*, hèt zij omdat hij den keizer persoonlijk kende, evenals diens opvattingen —, om hem een privilege te verleenen tegen nadruk van zijn werk, dat gereed was om ter perse te gaan. In een eervol schrijven van 4 November 1562 verleende de keizer niet alleen het verzochte privilege voor zes jaren vanaf den dag van verschijnen, maar waarborgde hem — op verzoek van *Wier* — tevens zijn bescherming en hulp, daar het de plicht des keizers was, zulk een eervolle onderneming en zulk een loffelijk doel, niet alleen met woorden goed te keuren en te prijzen, maar met zijn geheele autoriteit het slagen ervan te bevorderen (zie bijlage 4).

LIJFARTS VAN DEN GRAAF EN DE GRAVIN VAN BERG.

Uit een achttal, in het archief van het kasteel te 's-Heerenberg bewaard gebleven origineele brieven van *Wier*, blijkt, dat hij door de grafelijke familie van het (Hollandsche) Huis Bergh, meermalen geconsulteerd werd.

Willem IV, Graaf van den Bergh (1538—1586) is van 1581—1583 Stadhouder van Gelderland geweest. Hij was de zoon van *Oswald, Graaf van den Bergh* en *Elisabeth van Dorth*. Zijn huwelijk vond in 1556 plaats met *Maria van Nassau*, zuster van Prins Willem I (de Zwijger). Dit huwelijk was zéér kinderrijk.

Geografisch ligt Kleef niet ver van 's-Heerenberg. Wij moeten ons voorstellen, dat *Wier* gewoonlijk zijn adviezen per brief ¹⁾ gaf en af en toe de grafelijke familie bezocht.

In één van de acht brieven treffen wij de toepassing van de orgaan-therapie aan, in den vorm van gedroogd placenta-weefsel.

Als bijlage III zijn de acht nog aanwezige brieven van *Wier* volledig opgenomen, alsmede een afbeelding van een dier brieven.

¹⁾ Opuscula Selecta Neerland., dl. XIII. 51, 128)

WIER'S LEVENSAVOND.

Wier bewoonde in Kleef zijn eigen landgoed. Hij heeft geen zorgeloze levensavond gehad, waarbij hij met voldoening op zijn werk zou kunnen terugzien. Zijn vrouw *Judith Wintgens* stierf in 1572. Zij had hem in zijn strijd tegen het bijgeloof daadwerkelijk geholpen.

In Augustus 1573 bevond *Wier* zich bij het gevolg van Hertog *Willem*, die zijn oudste dochter *Maria Eleonora* (geboren 26 Mei 1550 te Kleef) naar Königsberg begeleidde, waar zij den 14den October 1573 met hertog *Albrecht Friederich van Brandenburg* huwde. Op deze reis door Pruissen leerde hij een aantal voor-
aanstaande personen kennen: in Königsberg den hertogelijken lijfarts *dr. Matthias Stojus*; in Stettin den lijfarts van den hertog van Pommeren, *dr. Jakob Schade*; in Dantzig *dr. Severin Gebel*; in Elbing *dr. Bartholomaeus Calckreuter*; in Frankfurt a.d. Oder *dr. Caspar Hoffmann* en den hoogleeraar in de geneeskunde *Johann Knobloch* en den wiskundige *dr. Wolfgang Justus*; in Rostock de artsen *dr. Levin Battus*, *Heinrich Bruseus* en *Peter Memmius* en de rector van de plaatselijke hoogeschool *dr. Lucas Bakmeister*, de jurist *dr. Johann Borcholt* (een broer van den jurist *Caspar Borcholt*) en den dichter *Nathan Chytraeus*; in Wismar tenslotte den theoloog *dr. Johann Perister*.

Wier was zeer verheugd in de gelegenheid te zijn om zich met deze mannen te onderhouden en van de hem geboden gastvrijheid gebruik te kunnen maken.

In de volgende jaren bewerkte *Wier* twee nieuwe uitgaven, welke beide in 1577 verschenen bij *Oporino* in Bazel. De titels luiden: „*De Irae morbo, eiusdem curatione philosophica, medica et theologica liber*” (ziekte en genezing van den toorn) en „*De Commentitiis jejunis*” (over het vermeende vasten).

Tot zijn groote smart moest *Wier* nog ervaren, dat zelfs zijn vorst, aan wien zijn meesterwerk (*De Praestigiis daemonum*) opgedragen was en daarin als een regeerder met helder inzicht geprezen werd, zich door zijn raadgevers bewegen liet in 1581 de folter- en waterproef in te voeren.

Hiermede scheen het voornaamste streven van *Wier* te niet gedaan te zijn. Zijn laatste levensjaren moeten *Wier* hierdoor wel zwaar gevallen zijn.

Een tweede maal huwde *Wier* met *Henriëtte Holt*. Deze vrouw

wordt door *Wier* hoog geprezen en zal hem wel een steun geweest zijn in zijn levensavond. Hij trok zich meer en meer op zijn landgoed terug, voornamelijk nadat zijn zoon *Galenus* den 31sten October 1578 tot lijfarts van den hertog benoemd was, met ambtsetel te Düsseldorf. *Wier's* woonplaats werd in 1583 nog met verwoesting en plundering bedreigd door de Spaansche troepen van *Alexander Farnese*, hertog van *Parma*, Stadhouders van de Nederlanden van 1578—1592, die toen in Kleef zijn verblijf had.

In Februari 1588 werd *Wier* op verzoek van graaf *Arnold van Tecklenburg* ter consultatie naar Tecklenburg bij Osnabrück ontboden. Aldaar werd hij ernstig ziek en overleed den 24sten Februari 1588. Door zijn zonen werd een grafschrift (62) aangebracht op zijn laatste rustplaats in de slotkerk te Tecklenburg. Door een publicatie van één van zijn tegenstanders — *Foppens* — ¹⁾ is de inhoud bewaard gebleven. Deze luidt :

S. Christo S.

JOANNES WIERUS,

Nobili Zelandiae inundatae Familia ortus, pietate in Deum, probitate erga quosvis, eruditione eximiâ, Medicinæ rerumque Politicarum scientiâ, usu, felicitate, publicis ingenii documentis, Imperatorum, Caroli V. ministerio, Ferdinandi, Maximiliani et Rodolphi singulari gratiâ, magnorumque per Germaniam exterasque nationes Virorum amicitia et testimoniis clarissimus : Illustrissimi Cliviae et Juliae Ducis Guilielmi Archiater ; Deo, Principi et Patriae, fide, consilio, et operâ, ad vitae suae finem devotissimus. Quum illustrem Dominum Arnoldum Comitem in Benthem et Tecklenborgh summo gratificandi studio invisceret, huius saeculi satur, invictâ in Christum fiduciâ, placidè animam Deo reddidit, corpus hîc ad diem universalis Resurrectionis deposuit et moestissimum sui desiderium superstitibus filiis, Theoderico, Heinricho, Galeno et Joanni Wieris reliquit, Anno nati Christi M. D. L. XXXVIII Mens. Febr. die 24. anno aetatis suae LXXII.

Vive et vivas.

1) *Foppens, J. F.* ; Biblioth. belgica sive virorum in Belgio vita scriptisque illustrium catalogus, librorumque nomenclature. Bruxellis, 1739. 61)

(*Johannes Wier*, gesproten uit een aanzienlijke familie in het overstroomde Zeeland, was door zijn vroomheid in God, door zijn naastenliefde, door zijn kennis in de artsnijkunde en algemeene zaken, door oefening en gelukkig resultaat, door heldere bewijzen van zijn talent, door bijzondere gunst van Keizer *Karel, Ferdinand, Maximiliaan* en *Rudolf*, door vriendschap en eerbetoon van vooraanstaande mannen in binnen- en buitenland, zeer beroemd. Als lijfarts van den doorluchtigen vorst Hertog *Willem van Kleef-Gulik*, bleef hij voor God, Vorst en Vaderland tot raad en daad bereid tot aan zijn levenseinde. Toen hij den doorluchten heer Graaf *Arnold van Bentheim-Tecklenburg* bezocht, in zijn ijverig streven om zich verdienstelijk te maken, gaf hij, vermoeid van zijn tijdelijk streven, in onbegrensd vertrouwen op Christus, zijn geest in vrede aan den Schepper terug en legde zijn sterfelijk omhulsel af tot den dag van de algemeene opstanding, tot leedwezen van zijn achterblijvende zonen *Theodorus, Hendrik, Galenus* en *Johannes Wier*, in het jaar van Christus 1588, den 24 Januari; 72 jaren oud. Dat hij leve in eeuwigheid.)

KARAKTEROLOGIE.

Een karakterologische studie over een figuur uit de zestiende eeuw, kan slechts een poging in die richting omvatten, afhankelijk toch als wij zijn van de vrij schaarsche gegevens over diens persoon uit zijn werken.

Wij willen dan onderscheiden: de karakterologie c.s. en de typologie.

De karakterologie is een vrij jonge tak van wetenschap. De oudste, breed opgezette karakterologie dateert van *Bahnsen* (1876). Daarna is de belangstelling snel in stijgende richting gegaan. ¹⁾

Het meest uitgebreide schema stamt van *Klages*. Aan de hand van de opvattingen van dezen onderzoeker, zullen wij trachten het karakter van *Wier* te benaderen.

Klages onderscheidt, naast de *materie* en de *qualiteit*, nog de *structuur* van het karakter, waartoe hij b.v. het temperament rekent. Deze drie zônes hangen onderling samen. De materie bepaalt den persoonlijken aanleg van gevoel, wil en verstand. De structuur is het kenmerk voor den gang der processen en de kwaliteit vormt het complex der persoonlijke drijfveeren. De bedoeling van zijn schema was, het karakter, althans zooveel mogelijk, te benaderen.

De genoemde drie zônes worden door *Klages* verder uitgewerkt. Hierdoor ontstaat echter een verdieping, welke veelal voor ons doel te ver gaat, in verband met de beschikbare gegevens over *Wier*.

Trachten wij de drie genoemde zônes t.o.v. *Wier* te benaderen, dan willen wij eerst vastleggen, welke fundamenteele gegevens ons uit zijn werken bekend zijn.

Tot zijn *subjectieve* gedragingen reken ik:

zijn vroomheid, naastenliefde, geduld, opofferingsgezindheid, liefde voor zijn beroep, scherp waarnemingsvermogen, aangeboren talent voor geneesheer, evenwichtigheid, menschenkennis, ruime blik, medegevoel, nauwgezetheid, persoonlijke moed, vaderlandsliefde, helder inzicht en hechte redeneering, humanisme, zin voor orde en regelmaat, afkeer van gods-

---

¹⁾ Prof. Dr. H. C. Rümke, *Karakterkunde*, 1939.

dienstige twistgesprekken, verdraagzaamheid, strijdlust voor een hoog doel. Hij was een trouw dienaar, streed met open vizier (geen schuilnaam) en zoekt zijn weg vrijwel alleen.

Van zijn *objectieve* gedragingen leeren wij kennen :

zijn geoefende taalkunde, zijn voor dien tijd scherpe opmerkingsgave en vooruitzienden blik, zijn drang tot nauwkeurig onderzoek van de patiënten en zijn weloverwogen therapie.

Zijn uitgebreide geneeskundige kennis en ervaring, paarde hij aan een levenslange bestrijding van het bijgeloof, daarbij pogende om het inzicht te doen doordringen, dat geesteszieken bij den arts thuishooren en niet bij den scherprechter.

Dank zij zijn sterke constitutie, heeft *Wier* den strijd tot op hoogen leeftijd kunnen volhouden.

Scheltema zegt o.m. : „hij kwam door diepe menschenkennis, geoefende taalkunde, hechte redeneering en helder inzicht, tot een geleidelijke orde van een kieschen levendigen mannelijken stijl”.

Wier zegt van zichzelf : „doorlopend te helpen en geen wonden te maken, daartoe heeft mij de Almachtige Schepper van al het goede de kracht gegeven”.

Keeren wij terug tot de indeeling van *Klages* en beschouwen wij eerst de materie van het karakter. Over de intellectueele begaafdheden behoeven wij bij *Wier* niet in twijfel te verkeerren. Zijn intellect stak zeker ver boven de middelmaat uit. Wij dienen geheugen en herinneringsvermogen te onderscheiden en kunnen vrijwel zeker aannemen, dat *Wier* naast een scherp geheugen, een sterk ontwikkeld herinneringsvermogen gehad moet hebben.

Klages beschrijft een type, dat met elk woord, dat deze zegt, uit een zekere volheid schijnt te putten. Het aantal beschikbare voorstellingen hangt samen met individueele verschillen in de persoonlijke gevoeligheid voor indrukken. Het is aannemelijk, dat *Wier* tot het laatst genoemde type van *Klages* behoorde.

Uitgaande van het schema, dat *Klages* geeft over de materie van het karakter, meenen wij, dat voor *Wier* als volgt te moeten beantwoorden.

A. Het opnemen van indrukken.

1. Groote persoonlijke gevoeligheid voor indrukken.

2. Scherp opnemen van indrukken.
3. Lange nawerking van indrukken.
4. Groote gevoeligheid voor van binnen komende indrukken.

B. De verwerking van indrukken.

1. Een overwegend geestelijke opvattingsrichting.
(De overige door *Klages* genoemde punten, zijn m.i. niet te benaderen).

Betreffende het intellect, kunnen wij van *Wier* zeker zeggen, dat hij een zéér begaafd man was. Uit al zijn werken spreekt de begaafdheid van den rustigen denker en werker. Zoowel in geneeskundig, als in humanitair opzicht, was hij zijn tijd niet alleen verre vooruit, maar zijn geschriften getuigen tevens van een wetenschappelijke objectiviteit, welke in die dagen ongekend was.

Twee hoofdverdiensten op geneeskundig terrein steken verre boven zijn overigens verdienstelijk werk uit.

Dit zijn :

- 1) Zijn systematisch geneeskundig onderzoek met daaruit opgebouwde gevolgtrekkingen. Naast *Boerhaave*, als grondlegger van het klinisch onderzoek, moge *Wier* met eere genoemd worden als een grondlegger voor het algemeen geneeskundig onderzoek. Daarmede was een periode van bespiegelingen zonder anatomisch en physiologisch begrip, in principe althans, afgesloten.
- 2) Fundamenteel waren de opvattingen van *Wier* over de psychosen. Zeer duidelijk heeft hij ingezien, dat deze niet langer van de medische belangstelling mochten worden uitgesloten. De zielszieke hoorde vlgs. hem bij den geneesheer thuis en niet bij den inquisiteur.

Wat het gevoelsleven en de wil aangaat, kunnen wij uit zijn levenslangen strijd tegen onrecht en bijgeloof, zeker spreken van een diep beheerscht gevoelsleven, naast een onverzettelijken wil om te strijden, ondanks groote persoonlijke gevaren en het risico om niet begrepen en verstooten te worden.

Aangaande de karakterogenese mogen wij verwachten, niet veel te weten te komen. Uit al zijn werken blijkt wel een zeer sterke

en hooggestemde ideaalvorming, m.i. zonder neiging tot een overheerschende machtswil.

Gaan wij voorts na wat *Klages* noemt „het systeem der drijfveeren van het karakter”, dan meenen wij het karakter van *Wier* in de volgende groepen en ondergroepen terug te vinden :

a. *Het loslaten van psychische kracht* (overgave van het „ik”) met als onderverdeeling :

1. *het vermogen tot geestdrift.*

Hiertoe behooren zijn waarheidsliefde en humanistische opvattingen.

2. *de hartstochtelijkheid* : met als *passieve* vorm, de elementen liefde, vereering, opofferingsdrang en de neiging zich geheel te geven.

En de *reactieve* vorm, zich uitende in deelneming, mildheid, medegevoel, barmhartigheid, menselijkheid, geduld en tact.

b. *Binding van psychische kracht* (neiging tot behoud van het „ik”) onderverdeeld in :

1. *Redelijkheid* :

de logische redelijkheid, tendenz tot objectiviteit, zakelijkheid, werkelijkheidszin, zin voor orde, neiging tot organisatie, plichtsgevoel, verantwoordelijkheidsgevoel, uitgesproken „karakter”.

2. *Egoïsme* :

Actief : zich uitende in drift tot ontplooiing van hetzelf ; gevoel van hiërarchie ; verlangen erkend te worden.

Passief : zich uitende in voorzichtigheid ; omzichtigheid ; waakzaamheid en berekening.

Wat de *typologie* betreft, willen wij ons beperken tot het bekende schema van wijlen onzen landgenoot prof. *Heymans*.

Van *Wier* zullen wij dadelijk kunnen zeggen, dat hij een overwegend secundaire functie had, naast groote activiteit. Moeilijker is de vraag of wij hem moeten rekenen tot de emotioneelen of tot het tegendeel. Daardoor behoort hij volgens de typologie van *Heymans*, hêtzij tot de gepassioneerden, hêtzij tot de phlegmatici.

Het karakteristieke kenmerk van den gepassioneerde is de hiërarchie van neigingen, zóódanig, dat één motief voor hem een

leiddraad geworden is, waaraan al het overige ondergeschikt gemaakt wordt. Zij hebben een levenstaak. Noodzakelijkerwijze zijn hiervoor noodig: blijvende concentratie naast groote activiteit en heftig begeeren. Hij is in het algemeen bevattelijk, verstandig, beslist en heftig in zijn optreden, moeilijk vatbaar voor rede wanneer dit in strijd is met zijn levensmotief, goed waarnemer, practisch, zelfstandig, medelijdend, hulpvaardig, spaarzaam en eerlijk, vaderlandslievend, religieus en precies. Hij is conservatief op politiek gebied, weinig eerzuchtig en min ijdel met weinig gevoel voor vitale neigingen.

Vergelijken wij daarnaast de phlegmaticus. Deze kenmerkt zich door rustige en volhardende werkzaamheid. Hij is gemiddeld bevattelijk, verstandig van aanleg, langzaam toegankelijk voor nieuwe inzichten, ruim van blik, waarheidslievend met uitgesproken sympathieën, naast een sterk geheugen, soms een vervlakt gemoedsleven, verdraagzaam, medelijdend en hulpvaardig, punctueel, eerlijk, ordelijk, geduldig en zoo noodig moedig. Hij is tot zekere hoogte een routine-mensch van groote evenwichtigheid met een gezonde psyche. Zijn tegenstelling is het nerveuze type.

De lijst van eigenschappen, welke volgens het correlatie-onderzoek van *Heymans* en *Wiersma*, door de emotionaliteit bevorderd worden, geeft hier geen afdoende beslissing.

Bovendien is bekend, dat de emotionaliteit in hare uitingen gewijzigd wordt door de mate van activiteit en de al of niet secundaire functie. Komen wij dus langs rechtsstreekschen opbouw niet tot een typologische aanduiding van *Wier*, dan moge via het bekende schema van *Heymans*, alsnog de keus vallen tusschen het gepassioneerde of het phlegmatische type. Door indirecte redeneering volgt dan hieruit een aanduiding over zijn emotionaliteit. De acht typen van *Heymans* zijn uitersten en het is bekend, dat het meeren-deel der menschen niet tot deze extreme typen behoort. In verband hiermede en blijkens den inhoud van de geschriften van *Wier*, meen ik, dat hij méér neigt te behooren tot het gepassioneerde type, dan tot het phlegmatische. Hieruit volgt weer, dat ik *Wier* reken tot de overwegend emotioneelen.

Met het bovenstaande meen ik, hoewel oppervlakkig, het karakter van *Wier* eenigszins belicht te hebben, voor zoover dit in verband met de beschikbare gegevens mogelijk was.

HOOFDSTUK IV.

WIER'S GESCHRIFTEN EN BIBLIOGRAPHIE.

---

*Zijn meesterwerk tegen den heksenwaan en de
heksenprocessen.*

AAN zijn vorst, *Willem III*, hertog van Gülik, Kleef en Berg,
droeg *Wier* zijn meesterwerk op. Dit was getiteld :

De
Praestigiis Daemonum
Et incantationibus ac
Veneficiis, Lib. V ¹⁾
Authore *Joanne Wiero*
Medico.

Totius operis Argumentum in Praefa-
tione comperies.

„Nolite vos consortes esse daemoniorum”, I. Cor. 10.

„Resistite diabolo & fugiet a vobis”. Jacobi 4.

Cum Caesareae Majest. gratia & privilegio.
Basileae, Per Joannem Oporinum.
1563.

Het in den titel genoemde privilege van keizer *Ferdinand I*,
vinden wij aangehaald bij *Hauber*. ²⁾ (Zie bijlage 4).

In de opdracht deelt *Wier* mede, hoe hij er toe gekomen is om
zijn werk aan te vangen en te doen uitgeven. De teleurstellende
ervaring, dat het sinistere bijgeloof zich dagelijks uitbreidt, zonder
dat iemand het daardoor steeds toenemende gevaar onderkent en
nog minder, dit tracht te bestrijden, gepaard aan het diepe mede-
lijden met de beklagenswaardige oude vrouwen, die met folteringen
en verbranding vervolgd of gedood worden, deden *Wier* naar de

---

¹⁾ Over de begoochelingen der demonen, de bezweringen en de gifmen-
gerijen.

²⁾ *Hauber*, Bibliotheca Magica. Lemgo 1739, Stück XIII.

pen grijpen, ten einde zijn voor dien tijd zeer verlichte opvattingen, over de vermeende heksen en de dito gevaren die zij zouden kunnen veroorzaken, meer algemeen ingang te doen vinden. Toen zijn werk later in het Duitsch vertaald werd door *Fuglius* (1565), kon het eerst recht tot het volk spreken en kreeg zijn werk dan ook groote vermaardheid.

Intusschen is *Wier* niet tevreden geweest over het werk van *Fuglius* en heeft hij daarna nog een vertaling van zijn eigen hand uitgegeven (1567).

In de voorrede (uitgave 1583) zegt *Wier* o.m.: „Freilich bin ich mir meiner geringen Kräfte bewusst und bekenne mit jenem Weisen: Ich weisz, dasz ich nichts weisz. Sicherlich hätten Viele mit grözzerer Sachkenntnis, zwingenderen Beweisen und mit eindringlicheren Worten meinen Gegenstand behandeln können. Diese werden aber hoffentlich durch meine geringe Arbeit zu einer kritischen Besprechung derselben herausgefordert, und dann werde ich mich reichlich belohnt fühlen, mögen nun dabei meine Ansichten bestätigt oder ich eines Besseren belehrt werden. Denn wie nach der Lehre *Demokrits* die Natur gerade die Wahrheit in der dunkelsten Tiefe verborgen hat, so ist es unsere Pflicht, gerade ihre Spuren mit der grözsten Aufmerksamkeit zu suchen und zu verfolgen.

Und das zu erstreben ist jedenfalls lobenswerter, als eine blindlings vorgefaszte Meinung hartnäckig zu verteidigen. Der Gegenstand dieser meiner Abhandlung ist teils ein theologischer, insofern an der Hand der biblischen Zeugnisse die Künste und Bestrebungen des Satans dargelegt und die sichersten Mittel gegen dieselben gelehrt werden; teils ein philosophischer, indem mit Gründen der natürlichen Vernunft die eitelen Gaukeleien des Satans und die verschrobenen Einbildungen der Zauberinnen bekämpft werden; teils auch ein medizinischer, wenn die Entstehungsursachen und Erscheinungsformen der Krankheiten, die man bis jetzt irrümlich den Hexen zuschreibt, aus den Naturgesetzen erklärt werden; teils endlich bezieht sich mein Gegenstand auf die Lehren der Jurisprudenz, insofern die Strafe der Zauberer, Hexen und Giftmischer nach der Beschaffenheit und der Schwere des Vergehens, anders als er bisher üblich, erörtert wird”.

„Die Erzählungen wahrer Begebenheiten aber habe ich hauptsächlich deshalb hier und da eingeflochten, weil nach meinem Dafürhalten durch eine Vergleichung und Auseinandersetzung

derselben die Erkenntnis und Beurteilung des ganzen dämonischen Treibens, über welches man oft so verschiedene und vielfältige Meinungen hört, erleichtert werden".

De uitgaaf van *Fuglius* bevat 5 boeken. Het eerste luidt : „Von dem Teuffel, seinem Ursprung, Fleisz vnd Gewalt". Het tweede : „Volgt nun von den Teuffel beschwerern, Zauberweibern vnd Hexe, auch von ihrer Macht vnd Gewalt".

Het derde : „In welchem von dene gehandelt wird, welche als man meint von den Unholden veruntrewt worden sind". Het vierde : „Buch, in welchem, wie man denen, so man veruntreuwet, oder von einem bösen Geist besessen sein vermeinet, zu hülf kommen möge, angezeigt wirdt. Da den auch ausz Anlasz in einer Arbeit, von gleichs Arguments vnd Inhalts wegen, etliche Curen vnnnd Heylungen, so dem Hexenwerck nicht fast vngleich, angezogen : vnnnd was grosser Eytelkeit, Narrerey vnnnd Aberglauben hinder den Ligaturen, Characktern, Fingerringen, Periapten, Bildnussen vnd andern Fanteseyen, deren sich abergleubig Leut, beyde zu heylen vnnnd zu verletzen, Schlösser auffzuthun oder Diebe zuergretsch gebrauchen, Stecke, angezeigt wirdt". Het vijfde : „Volget nun zu End und Beschlusz gegenwürtigs wercks, vobillicher, Göttlicher, vnd natürlicher Straff der Zeuberern, Hexen vnd Gifftsiederern".

Elk boek is verdeeld in een aantal hoofdstukken. Latere uitgaven bevatten een zesde boek, dat handelt over de straffen van de beoefenaren der zwarte magie, heksen en giftmengers.

Van de Latijnsche uitgave zijn herdrukken verschenen in 1564, 1566, 1568 (nu zes boeken), 1577 en 1583. Bovendien verschenen een aantal vertalingen : in 1565 te Bazel (*Fuglius*) ; in 1566 en 1586 te Frankfort ; in 1569, 1579 en 1885 te Parijs ; in 1578 te Kleef.

Wier erkent als persoon met diep christelijke overtuiging, het bestaan van duivelen en demonen. Hij houdt vast aan de overtuiging, dat de magische kunsten kunnen worden uitgeoefend door de kennis en de kracht der demonen. Er is, naar mijn meening, veel voor te zeggen dat hij deze meening weliswaar naar voren brengt, maar innerlijk reeds van het tegendeel overtuigd is. Hij noemt later de magische handelingen slechts zinsbegoochelingen en verklaart zich geheel ontoegankelijk voor de bezweringen van tovenaars en dergelijke magische handelingen. Zelfs indien zij hem, met hun helsche verleidingen en bezweringen, in een dier

zouden veranderen, vreest hij hun macht niet. Wijwater noch kaarsen zijn hem van noode tegen het werk van de boosaardige magiërs.

Hij lacht om de pogingen om hem met allerlei ziekten te bedreigen. *Wier* maakt wel een onderscheid met de werkelijke gifmengers, die hij vreest en strafbaar acht. Zijn stellingen zijn slagen in het gelaat van de openbare meening en vallen het optreden van de inquisiteurs fel aan.

Tooverkracht noemt hij een ijdele leugen; de omgang van vrouwen met booze geesten louter phantasie. Het optreden van impotentie wordt niet door bezweringen van heksen veroorzaakt, maar door vergiftiging. Aan vervloekingen schrijft hij in het algemeen geen daadwerkelijke gevolgen toe. De z.g. „bindingen” door beelden, karakters of zalven, zijn of hersenschimmen, of terug te brengen tot natuurlijke oorzaken en lichtgeloovigheid, of tot den wil Gods. Hij hekelt het gebruik van beeldjes uit maagdewas, welke met een naald doorstoken werden, teneinde voor magische doeleinden gebruikt te worden.

De zelfkastijding der nonnen, wegens gemeenschap met den duivel, verklaart hij uit melancholische toestanden en hij doet het realistische voorstel om deze vrouwen, hetzij vrijwillig, hetzij onder dwang, te onderzoeken op de ongereptheid van het hymen.

Het verbond van de heksen met den duivel en de handelingen welke zij beweren te hebben verricht, beoordeelt *Wier* als uitspattingen van hun, door den duivel verdorven, phantasie. Ziekelijke verbeelding, ouderdomszwakte en onevenwichtigheid van den geest, zijn de oorzaken van de verlooehening van het geloof.

In verband met ziekelijke afwijkingen van de phantasie, herinnert *Wier* er aan, dat een lichaam wel door de lucht vervoerd kan worden door tusschenkomst van den duivel of van demonen, maar dat de voorzienigheid niet toelaat, dat de duivel alles vermag wat hem goed dunkt. De demonen mogen geen geweld gebruiken met de arme heksen, die door hun ouderdom en gekrenkten geest, reeds voldoende zijn gestraft.

Het binnendringen van heksen door kleine openingen is in strijd met de wet der natuurkunde over de ondoordringbaarheid der lichamen. De verhalen over den „weerwolf” acht hij ingegeven door duivelschen invloed of ziekelijke phantasie.

Zwak is m.i. zijn bewijs over het slachten van kinderen door heksen op huu vergaderingen en het uit de lijken bereiden van

tooverzalf. Hij noemt het geheel zoo wreed en ongelooflijk, dat hij het niet kan aannemen, al ware hij er zelf bij. Een zinsbegoocheling moet hieraan ten grondslag liggen, meent hij. Intusschen zijn uit de wreede zestiende eeuw, de gruwelijkste misdaden met kinderen bekend, zoodat hij wel meer objectieve bewijzen had mogen leveren.

De zalf uit de lijken van de kinderen bereid, zou het vermogen hebben om een daarmee ingesmeerde persoon door de lucht te voeren. De kracht welke daartoe noodig is, zegt *Wier*, is niet te verklaren. Het merkwaardige is, dat meestal vrouwen deze illusies ondervinden. Dit verklaart hij uit de onbeheerschtheid, lichtgeloovigheid en onstandvastigheid, welke het vrouwelijk geslacht eigen zijn.

De verdiensten van *Wier* liggen, wat het eerste boek betreft, hier in, dat hij het begrip „heks" zoo duidelijk mogelijk tracht vast te leggen en zoo veel mogelijk tracht in te krimpen, door de verschillende vormen van tooverij streng te scheiden. Hij onderscheidt de eigenlijke heksen (*sagae* of *lamiae*), de beoefenaren van de zwarte kunst (*magi infames*) en de giftmengers (*venefici*). De tweede verdienste is, dat hij de hoofdmotieven, waarop de inquisiteurs steunen, als ontoereikend en onhoudbaar qualificeert, daarbij aantoonende, dat nòch de aanwijzingen van den Bijbel, nòch die van het Romeinsche recht over den toovenaar, van toepassing zijn op de heksen, terwijl de voorbeelden uit de geschiedenis der hekserij, slechts gevallen van gewoon bedrog en inbeelding zijn, of onbegrepen natuurlijke gebeurtenissen.

In het tweede boek wordt de magie besproken. In de inleiding toont hij aan, dat de inhoud van Exodus 22 : 18 : „De tooveres zult gij niet laten leven", niet toepasselijk is op de heksen. Door een etymologische studie over het woord „Zauberer" komt hij tot de meening, dat de hebreuwsche, grieksche en latijnsche taal, verschillende uitdrukkingen voor de verschillende soorten van tooverij bezitten, terwijl in het duitsch met het woord „zauberer", zoowel de *mágiërs* (die hij van huis uit *bedriegers* noemt), de heksen (die hij *geesteszieken* noemt), als de giftmengsters, aangeduid kunnen worden. *Wier* merkt dan ook op :

„Daher kommt es auch, dasz sobald auf Hexen und Hexenmeister die Rede kommt, man zuerst die Zauberer des ägyptischen Königs *Pharao* deren Hanthierung aber weit vom Hexenwerk entfernt war, anzieht. Deswegen nehme ich kein Blatt vor den

Mund, sondern sage es rund heraus, dasz alle deutschen Skribenten, welche ich noch gesehen und gelesen habe, in dieser Angelegenheit, obschon sie ihre Schriften mit herrlichen Titeln schön aufputzen und allein auf die heilige Schrift sich berufen, samt und anders den rechten Zweck verfehlt haben. Und das um so viel mehr, als ich sehe, dasz sie den sogenannten Hexen allzu viel zumessen, wenn sie ihnen die Erregung von Ungewitter und Krankheiten aufbürden und sie hierdurch ohne alles Urteil, ohne jeden Unterschied erbarmungslos den grausamsten Henkern in die Hand geben und im Rauchigen Himmel schicken".

De verdienste van *Wier* is dus hierin gelegen, dat hij één van de hoofdmotieven van de inquisiteurs ongedaan maakte, temeer daar de boven aangehaalde bijbeltekst hun dagelijksch wachtwoord was en men zó lang bleef gelooven aan het bestaan van hekserij, totdat het bijbelsche bewijs ervan in twijfel getrokken werd.

Vervolgens geeft hij een definitie van het begrip magiër. Het is een mensch, die zich vrijwillig door den duivel, uit boeken of anderszins heeft laten onderrichten. Hij tracht met vastgestelde formules, uit bekende of onbekende woorden bestaande, die hij opzegt of murmelt, resp. door bepaalde teekens, bezweringen of ceremoniën, duivelsche begoochelingen uit te voeren. Aldus wil hij den duivel dwingen, door middel van verschijningen of door geluid of hoe dan ook, op het verlangde te antwoorden, opdat deze iets, dat van den natuurlijken gang van zaken afwijkt, zal voortbrengen. Alle soorten waarzeggers vallen ook onder dit begrip. De magiër is dus niet zooals de heks een speelbal van den duivel, doch zijn gebieder.

Daarna geeft *Wier* een uitvoerig historisch overzicht van de voornaamste beoefenaars der zwarte kunst in den ouden en den nieuweren tijd. Hieronder komt ook voor de geschiedenis van dokter *Faust* en kapelaan *Johannes Dorsten* te Batenburg, (zie blz. 39).

In het zeventiende hoofdstuk trekt *Wier* te velde tegen de onwetendheid der geestelijken, in wie hij de voornaamste bevoordeelaars van het bijgeloof ziet. Hij zegt daar :

„Ihren Platz in der Familie derjenigen, die sich von pythischem Geiste aufgeblasen fühlen, müssen hier noch finden, einzutragen in dieses Album der Schwarzkünstler sind auch die meisten Geistlichen und Mönche, Leute, die ebenso ungebildet wie unverschämte und gottlos (ausgenommen die frommen, welche ich hoch verehere),

sich rühmen, Kenntnis von unserer heiligen Arzneiwissenschaft zu besitzen, ohne auch nur oberflächlich daran genippt zu haben, und die sich nicht schämen, jedem Mann aus dem Volke (Beamte, oder gebildete und geachtete Männer schäme ich mich, zu nennen), der sie wegen einer Krankheit konsultiert, gleich vorzulügen, das Kranksein rühre von einer Zauberei oder Behexerei her. Obendrein erfrechen sich diese Pythischen Seher dann oftmals noch, die Hexe durch Indizien zu bezeichnen und brandmarken so eine unschuldige, fromme Matrone samt ihren Kindern und Enkeln auf ewige Zeiten. Nicht genug, dasz sie die Krankheit fälschlich deuten, überhäufen sie auch Unschuldige mit Verläumdungen, säen Hasz und Zwietracht und zerreißen die Bande der Freundschaft und der Blutsverwandtschaft, so dasz Kampf und Mord entsteht und die Kerker sich füllen. Und das geschieht nicht nur an dem Unschuldigen, sondern auch an dem, welcher seine schützende Hand auszustrecken wagt. So wahr ich lebe, ist es so, mögen sie darob vor Aerger auch vergehen! Diese geistlichen scilicet! Männer sind für die Absicht des Teufels vortreffliche Werkzeuge, denn unter dem Deckmantel der Religion sind sie mit groszem Eifer ihm zu dienen beflissen, Belzeubub weisz es auch und rühmt sich ihrer, da sie aus Geldgier oder falschem Ehrgeiz ihre und andere Seelen dem Teufel übermitteln und weihen, und auf diese Art die Medizin, der Künste älteste und so notwendige, durch den Glauben an Hexerei bei natürlichen Krankheiten zum Schaden des Lebens und der Gesundheit besudeln".

Dan keert *Wier* zich met even heftige verwijten tot de onwetende geneesheeren en chirurgen.

„Auch jener unwissenden Aerzte, welche sich unverschämt und betrügerisch mit ihren medizinischen Kenntnissen spreizen, einzige Zuflucht ist, die Krankheit, deren Ursache und Heilung sie nicht wissen, und die sie deshalb aus ihrer Unwissenheit, wie ein Blinder die Farben, beurteilen sollen, auf die Hexerei zu schieben. Mit diesem Deckmäntelchen suchen sie ihre Unkenntnis in unserer heiligen Kunst zu verhüllen und nehmen, gleich jenem Schwarm roher Chirurgen, wenn sie gangrenam, sphacelum, phagedaenam oder andere bösartige, hartnäckige Geschwüre nicht heilen können, gleich ihre Zuflucht zu *St. Quirinus*, *Antonius* und anderen Heiligen, obgleich jene Erscheinungen anfangs nicht so schlimm waren, sondern erst durch ihre unerfahrenen Quacksalbereien so bösartig geworden sind. Dahin gehören auch jene Worthelden, die sich

rühmen, aus der Schule des *Theophrastus Paracelsus* zu stammen, der sich für den Monarchen der Medizijn en den Entdecker der einzig wahren Heilkunst hielt. Gleich diesem ihrem Lehrer schreien sie mit Stentorstimme, verspreken alles Mögliche, brauchen unerhörte Wörter van anderthalb Fusz Länge en können doch nichts. Die alte Medizijn verachten sie; en doch ist nur von Ihr en ihrem Lob in der Bibel die Rede en nicht van einem Monarchen en Erfinder *Paracelsus*, der am Ende der Zeiten kommen sollte".

Het tweede boek besluit met de veroordeeling van allerlei bijgevoovige medicaties, i.h.b. van die tegen den beet van een dollen hond en tegen de epilepsie (de heilige of goddelijke ziekte), gebruikelijk waren. Van de laatste zegt hij: „Die abergläubischen Nachkommen haben nur die Götzer fahren lassen en an ihre Stelle die Verstorbenen Heiligen gesetzt".

Het derde boek „Over de heksen", begint met de definitie van een heks. Het is een vrouw die in een (haar voorgespiegeld of ingebeeld) verbond met den duivel gelooft en allerlei kwaad door gedachten, verwenschingen, of door een boozen blik, vermag te verichten. B.v. het veroorzaken van onweder, bliksem of hagel. Zij konden de vruchten op het veld bederven; bij mensch en dier onnatuurlijke ziekten opwekken en weer genezen; in enkele uren naar vreemde landen reizen; met de booze geesten dansen; in hun midden verblijven; met hen feestgelagen aanrichten; zichzelf en anderen in dieren veranderen en duizenden vreemde dingen volbrengen.

Deze definitie wordt in de volgende hoofdstukken zeer uitvoerig uitgewerkt. Volgens de „Heksenhamer" (*Malleus maleficarum* van *Institor* en *Sprenger*) bestaan er twee wijzen waarop een heks zich met den duivel kan afgeven:

1o. een plechtige wijze bij gelegenheid van een feestelijke bijeenkomst met andere heksen, waarbij de nieuweling het christelijke geloof loslaat, van de vereering voor de maagd *Maria* en de sacramenten afziet en zich met lichaam en ziel voor eeuwig aan den duivel overgeeft en daarbij belooft, om andere personen van beiderlei kunne naar haar vermogen aan den duivel over te leveren. Zijnerzijds belooft de duivel haar veel geluk op aarde en een lang leven, onder het overhandigen van een zalf, welke uit de organen van pas gedoopte kinderen bereid is en waarmee de heks al haar wenschen in vervulling kan doen gaan.

2o. een verbond met den duivel onder vier oogen dat elk uur kan plaatsvinden.

Een dergelijk verbond acht *Wier* onmogelijk en het voor waarheid aannemen een dwaasheid. Zelfs bij een beschouwing zonder eenig vóóroordeel, zegt hij, bemerkt men dadelijk, dat dit z.g. verbond met den duivel, slechts het product is van een door den duivel verdorven phantasie, waardoor zich allerlei gezichts- en gehoorhallucinaties voordoen, waaruit dan tot het dramatische verbond met den duivel besloten wordt.

Verder wijst hij op de verschillende naturen van de contractanten, den vorm en de wijze waarop het verbond tot stand komt. Tenslotte zou de vermeende overeenkomst nog niet bindend zijn, meent *Wier*, omdat zij op arglistige wijze tot stand gekomen is. Dat de duivel door handslag het verbond bekrachtigt, noemt hij dwaasheid, omdat hij een geest is en als zoodanig zonder vleesch of been is, waaruit toch de hand is opgebouwd. Hoe kan men voorts, levende onder het sacrament van den doop, aannemen dat een dergelijk boosaardig verbond, zonder getuigen en tegen Gods wil gesloten, een dusdanige kracht heeft, dat het nooit meer opgeheven zou kunnen worden en dat de eene partij noodzakelijk den wil van de andere zou moeten volgen.

Tegen hen, die hem het verwijt maken, dat de heks toch het christelijk geloof verworpen heeft, zegt *Wier*: „Wie oft wir denn den Weg des Heiles anderswo als in *Jesu Christo* und in der Befolgung seiner Gebote suchen, wie oft wir vom Glauben abfallen und so bei gesundem Verstande dasselbe thun, was jener Hexe, jenem schwachsinnigen, leicht verführbaren Weibe zum Vorwurf gemacht wird. Steht dann nicht allen der Weg zur Busze offen, wie dem heiligen *Petrus*, der die Verleugnung seines Herrn unter Thränen bereute und in Gnaden wieder aufgenommen wurde?“

Uitsluitend door den duivel worden de heksen ingefluisterd en aan hun phantasie voorgespiegeld, dat zij kinderen dooden bij hun ceremoniën en daaruit tooverdranken kunnen koken. Alles is bedrog en leugen zegt *Wier*, alles waanvoorstellingen van een door den duivel gekwelde ziekelijke phantasie.

In de volgende hoofdstukken zegt hij iets van de ziekelijke phantasie van melancholici; hoe de duivel de phantasie verwart en verdwaast en over de vermeende verandering van menschen in dieren.

„Wie kann man, auch nur bei einigem Nachdenken daran

glauben, dasz der Mensch mit seiner unsterblichen Seele, das Ebenbild Gottes, der Tempel des heiligen Geistes, der Sitz der Vernunft und Weisheit, mit seinem zum Himmel, als der dereinstigen Wohnung aufgeschlagenen Auge, dieses Geschöpf, dem Gott Alles onderwarf, für welches er die Tiere des Feldes, die Vögel des Himmels und die Fische des Meeres erschuf, wie kann man glauben, dasz dieser Mensch, dieser Mikrokosmos Gottes in einen Werwolf, in ein unvernünftiges, räuberisches Tier verwandelt werden könne! Dem wederstreeft die göttliche Voorsehing, die heilige Schrift, die Natur und die Vernunft”.

Vervolgens bespreekt hij de vraag, hoe en waarom de heksen door den duivel zoo bedrogen worden, dat zij gelooven en bekennen dingen gedaan te hebben, die in het algemeen onmogelijk zijn. Hij ontkent, dat de duivel de macht heeft om de heksen van de eene plaats naar de andere te vervoeren en met name kan niemand op twee plaatsen tegelijk zijn, zooals de heksen willen voorwenden met hun beweringen, dat zij tegelijkertijd thuis kunnen zijn en op den Blocksberg een heksensabbath kunnen bijwonen. Deze verhalen houdt hij voor fabels. Alle bekentenissen van de heksen verklaart hij voor phantasie en hallucinaties, van welker waarheid zijzelf echter wel overtuigd zijn. *Wier* meent, dat af en toe wel hallucinaties kunnen voorkomen na het gebruik van slaapverwekkende vergiften, verdoovende zalven en bedwelmende planten. Het is niet juist, de bekentenissen der heksen uitsluitend aan het gebruik van deze stoffen toe te schrijven, zooals latere schrijvers wel voorgesteld hebben.

In een aantal volgende hoofdstukken wordt uitvoerig uitgeweid over de minnarijen met den duivel. Dit onderwerp komt in alle heksenprocessen voor. *Wier* verklaart, dat het op inbeelding berust, veelal veroorzaakt door een natuurlijke nachtmerrie. Op anatomische gronden acht hij de gemeenschap met den duivel onmogelijk, daar de laatste een geest is en het onbrekende lichamelijk substraat, elke copulatie onmogelijk maakt en zonder gemeenschap van beide geslachten kan er geen sprake van bevruchting zijn. Als eenig afwijkend voorbeeld, dat een fundament van het geloof vormt, noemt hij de maagd *Maria*.

De heksen hebben geen andere leermeester dan hun eigen ziekelijke phantasie. De gedachte, dat zij werkelijk schade kunnen berokkenen, zooals de „*Heksenhamer*” vermeldt, is eenvoudig belachelijk zegt *Wier*.

Van de heksen worden de eigenlijke giftmengsters door hem streng gescheiden. Hij noemt eenige voorbeelden van vergiftingen, waaronder een uit zijn geboortestad Grave en een door hemzelf ontdekt geval van een 15-jarig dienstmeisje, dat haar patrones *Anna von Virmont zu Well*, tweemaal met arsenicum, trachtte te vergiften.

Ook de liefdesdranken verwerpt hij als schadelijk voor de gezondheid. Bovendien voldoen zij niet aan het beoogde doel.

Het vierde boek handelt over hen, die meenen door de heksen gekweld te worden. In een groot aantal hoofdstukken tracht *Wier* met behulp van zijn geneeskundige kennis en helder verstand, het bewijs te leveren, dat vele van de z.g. heksen zonder meer door den duivel bezeten zijn. Het laatste begrip wordt dan zóó uitvoerig uitgerafeld, dat het de beschrijving van de hekserij bijna overschaduwet. Het vermogen om allerlei vreemde voorwerpen te verschijn te brengen wordt verworpen. Een groot aantal gevallen van bezetenheid, hysterisch bedrog en psychische epidemieën in kloosters, worden dan nader beschreven, waaronder een geval van gesimuleerde epilepsie van een meisje uit Werl.

Hij keert zich tegen de bijgeloovige medicaties, welke meestal doelloos en gevaarlijk zijn. Door onkunde om de feiten uit natuurlijke oorzaken te verklaren, wordt de bron bij de demonen gezocht.

Het vijfde boek behandelt de genezing van hen die door de heksen benadeeld zijn en zich door den duivel bezeten wanen. Het beste prophylacticum noemt *Wier* het gebed, het Godsvertrouwen en een zuivere levenswandel. Indien men vermoedt reeds behekst te zijn, dan helpen alle bijgeloovige middeltjes niet. Aan de hand van een groot aantal voorbeelden van heksen-bezweerders, waaronder geestelijken, chirurgen en exorcisten, hekelt hij hun middelen als : geheime formules, amuletten, zegeningen en exorcismen. Onder het mom van geleerde en wijze mannen trachten zij hun geldbuidel te vullen. *Wier* eischt, dat men in de eerste plaats naar een kundig en gewetensvol geneesheer gaat en indien deze de oorzaak van de ziekte niet alleen kan aangeven, de hulp van een oprecht en vroom priester ingeroepen wordt. Door verwijzing naar voorbeelden uit den Bijbel en het gebed, moet het Godsvertrouwen weer opgewekt worden. Overige middelen zijn het vasten en het geven van aalmoezen. Een aantal gevallen van genezingen haalt *Wier* in zijn werk aan. ¹⁾

¹⁾ Op populaire wijze zijn eenige aanhalingen van *Wier* weergegeven in het werk van *dr. Thiel* (170) (vertaald door *mr. dr. W. M. Schuurmans Stekhoven*) : „Groote strijders tegen ziekte en dood”.

De gevoelloosheid van heksen tijdens een tortuur, verklaart *Wier* door het gebruik van opium. Ook dit verschijnsel werd door de inquisiteurs als een bewijs voor een verbond met den duivel gehouden. Een bekende van *Wier* had in 1578 het pijngevoel willen onderdrukken door het gebruik van opium. Hij nam een te groote dosis en stierf hieraan.

Met dit vijfde boek sloot *Wier* in 1563 zijn hoofdwerk af. In de derde oplaag van 1566 voegde hij er een nieuw boek aan toe: „Over de straffen der magiërs, heksen en gifmengsters”.

Terwijl zijn vorige boeken voornamelijk over den heksenwaan handelden, trekt hij in dit deel tegen het heksenproces te velde. De inhoud ligt grootendeels op juridisch terrein, waarbij *Wier* een zeer groote vakkennis bleek te hebben van het Romeinsche en Canonicke recht. Hij verontschuldigt zich, dat hij als geneesheer de grenzen van zijn vak overschrijdt, in het belang van de waarheid.

De hoofdzaak van zijn betoog is hierin gelegen, dat men bij de bestraffing van delicten, de hekserij, tooverij en dergelijke vergrijpen niet over een kam mag scheren, maar dat men het door hem gemaakte onderscheid tusschen heksen, magiërs en gifmengsters zorgvuldig moet afwegen. Steeds moet men overwegen welke van de drie categorieën onder de strafwet valt, welke laatste slechts van tovenaars spreekt.

Wat de magiërs betreft, wenscht hij geen uniforme strafmaat toe te passen, maar een gradueel onderscheid gemaakt te zien, al naar den graad en hoegrootheid van de aangerichte schade. De hardnekkige magiërs, die hun goddeloos bedrijf, na welwillende vermaningen, niet nalaten, dienen volgens Leviticus 20, Deut. 18, met den dood gestraft te worden. Goochelaars en waarzeggers, die de jaarmarkten bezoeken, behooren hetzij in de gevangenis, hetzij met geldboete bestraft te worden, of wanneer deze straffen niet helpen, uit het land gezet te worden. Geestelijken die zich met tooverij onledig houden, moeten uit hun ambt ontzet of verbannen worden; dezelfde straf eischt *Wier* voor onwetende geneesheeren, die door bezweringsformules en geheime middelen de zieken bedriegen en schaden. De tooverboeken waarin deze barbaarsche onzin staat opgeteekend, moeten verbrand worden.

In het derde en vierde hoofdstuk toetst hij zijn voorschriften en die van de dagelijksche practijk aan het Romeinsche en Duitsche recht. Op zijn uitvoerig betoog gaan wij hier niet verder in.

Wier noemt tenslotte alle middelen welke men ter identificeering van heksen aanwendt, bedriegelijk. Hieronder valt ook de waterproef, welke hij verwerpt. Indien een verdachte werkelijk zou blijven drijven, dan noemt hij dit het werk van den duivel, dat God, wegens het bijgeloof van de overheid, toelaat. Het ordel (proef met een gloeiend ijzer) verwerpt hij evenzeer als de ketelvang (proef met heet water). Het eenige juiste middel acht hij een zorgvuldig gerechtelijk onderzoek. Men mag zijn uitspraak niet afhankelijk stellen van de zwakzinnigen of melancholische heksen. Indien werkelijk schade toegebracht is, moet dit onderzocht worden en nagegaan worden of giftmengerij in het spel is. Uit een studie van proces-acten bewijst hij de gebrekkigheid van de bewijsvoering. Een klacht over den afkeer van God en overgave aan den duivel, behoort in het geheel niet tot de competentie van den wereldlijken rechter.

In enkele hoofdstukken wordt dan de nutteloosheid van de bekenenissen door heksen behandeld en staft hij zijn redeneering met voorbeelden.

Bij al deze rechtsonzekerheid prijst hij de gelukkige uitzondering, die zijn verstandige vorst Hertog *Wilhelm III* vormt. Ook hier haalt hij eenige voorbeelden aan. Intusschen is het *Wier* zelf geweest, die een zeer sterken invloed op zijn gebieders gehad heeft! Vervolgens prijst hij *Dr. Christophorus Probus*, de kanselier van den keurvorst *Friedrich von der Pfalz*, die het werk van *Wier* openlijk aanprees in een vergadering van keurvorsten uit het Rijnland te Bingen.

Eveneens zwaait hij lof toe aan Graaf *Hermann von Neuenahr*, Graaf *Wilhelm van Bergh* (het Hollandsche Berg) en Graaf *Adolf van Nassau*, die in een oorlog van de Denen tegen de Zweden in 1564, zich inspande om zijn vrienden te bevrijden van een heksenwaan waarin zij verstrikt waren.

In het zeventiende en achttiende hoofdstuk toont *Wier* aan de hand van de geschriften, der kerkvaderen en van *Erasmus* aan, dat men de ketters nooit mag verbranden, zooals toen gebruikelijk was. Hij zegt voorts:

„Damit aber Niemand argwöhne, ich spreche hier in eigener Sache, erkläre ich offen, dasz keine Ketzerei jemals meinen Beifall gefunden hat, dasz ich keinem Ketzler jemals gewogen war, bin oder sein werde, auszer in der Hoffnung, ihn genesen zu

machen. Keinem, der von den Schranken der Kirche sich losgemacht hat, habe ich mich angeschlossen; vielmehr, selber standhaft in der Gemeinschaft der Kirche verharrend, habe ich einige Verirrte in ihren Schoosz zurückgeführt. Ich spreche hier nur von der Grausamkeit gewisser Fürsten und Bischöfe, welchen die Milde besser angestanden hätte".

Hij houdt een pleidooi voor een mildere strafmaat voor vrouwen. Hij haalt daartoe o.a. *Virgilius*, *Plinius*, *Aristoteles* en *Euripides* aan. Oude vrouwtjes, die door den duivel verleid zijn, onderwijzen men in de christelijke leer en vermane men tot boetedoening, opdat de verdwaalde schapen weer in den stal van Christus teruggeleid worden.

Ook spreekt zijn geneeskundig inzicht hier weer mede, waar hij zegt dat hier en daar de stelregel verkondigd wordt, dat reeds de booze wil van de heks bestraft moet worden, maar dat men daarbij allereerst onderscheid moet maken tusschen den wil van een verstandig mensch en die van een geesteszwakke of zelfs van krankzinnigen. Een dergelijke ziekelijke wil mag niet juridisch beoordeeld worden en komt overeen met die van melancholici, onwijzen of kinderen.

In het zeventwintigste hoofdstuk komt *Wier* tot de bestraffing van de giftmengsters. Hij eischt de doodstraf alleen voor hen, die een moord door vergif bedreven hebben. Andere gifbereidsters wil hij naar de mate van het aangerichte nadeel beoordeel zien.

Ten slotte vat hij zijn juridische beschouwingen nog eens samen. In werkelijkheid zijn de heksen nòch uit zichzelf, nòch met behulp van demonen in staat alle bovennatuurlijke verrichtingen tot stand te brengen, waarvan zij voorgeven de macht te bezitten. De voor den mensch dagelijks voorkomende nadeelige gebeurtenissen zijn niet het werk der heksen; zij zullen zich blijven voordoen, ook al zijn alle heksen verbrand en zij komen ook dáár voor, waar men nog nooit van het begrip heks gehoord heeft. Het is ongeoorloofd om gebeurtenissen, welke door God of den duivel ingegeven zijn, met derden in verband te brengen en deze te straffen. Waar de macht tot handelen ontbreekt, daar kan zelfs geen vermoeden van een handeling aangenomen worden.

Gedachten zijn tolvrij, zegt hij (vergl. *Ulpian*: „Cogitationis poenam nemo patitur"). Hij verklaart de heksen tot geesteszieken, daar een verstandig mensch alleen iets wil dat mogelijk is. Verstand

en wil ontbreken den krankzinnige, daardoor kan hem nòch een poging, nòch een nalatigheid aangerekend worden.

Wier ontkent de mogelijkheid van een verbond met den duivel nog eens. Hij vraagt medelijden met de geesteszieke heksen in plaats van een zware bestraffing: „die Straflosigkeit der Verrückten hat wohl ihren natürlichen Grund in der Annahme, dasz dieselben durch ihr Unglück und ihre Geisteskrankheit schon genügend hart heimgesucht seien; ganz dasselbe sollte auch bei den Hexen gelten, deren Denken und Thun dem eines Verrückten gleichsteht“ (*Eschbach*).

Hij besluit zijn werk met den volgende epiloog: „Ich zweifle nicht, dasz ich von sehr vielen Leuten Undank und Verleumdung für meine mühevollen Arbeit ernten werde. Die einen werden tadeln, was sie nicht verstehen, die anderen an ihren eingewurzelten und durch die Reihe der Jahre gleichsam mit der Kraft eines Gewohnheitsrechts ausgerüsteten Vorurteilen festhalten, und wieder andere werden mit zürnen und mich ihren boshafte Zahn fühlen lassen. Die meisten Theologen werden sich dadurch beleidigt fühlen, dasz ein Arzt sich an die Erklärung von Bibelstellen gemacht habe, und werden mir zurufen: Schuster bleib' bei Deinem Leisten! Ihnen antworte ich nur, dasz auch der Evangelist *Lukas* ein Arzt aus Antiochia war, und dasz ich zu denen gehöre, deren Streben es ist, durch Gottes Barmherzigkeit und *Christi* Gnade jenem königlichen Priestertum angehören zu dürfen, welches der Apostel *Petrus* und der Prophet *Isaias* erwähnen. Freilich habe ich einige Geistlichen hart angegriffen; dazu nötigte mich meine Beweisführung, und auch ihre Namen hätte ich nennen können. Nur mit jenen kämpfte ich, welche sich an zauberischen Künsten beteiligen, nicht mit den frommen Männern, die ich wie kein anderer verehere und hochschätze. Glauben jene, ich hätte ihnen unrecht gethan, so mögen sie offen hervortreten und ihre Sache verteidigen.

Meine medizinischen Kollegen werden vielleicht manche Lücke entdecken, da ich selber weisz, wie unzulänglich meine Kräfte waren.

Mögen sie mir meine Irrtümer nachweisen, sie werden mich zu aufrichtigem Danke verbinden. Die Juristen mögen es mir nicht übel deuten, dasz ich gegen die Autorität des Zwölftafelgesetzes aufgetreten bin und in ihre Sphäre eingegriffen habe. Lediglich die helle Wahrheit habe ich, wo immer ich sie finden könnte, suchen und unserer finsternen Zeit vorhalten wollen. Nur hierzu

bot auch die Jurisprudenz mir eine willkommene Handhabe. Nichts aber, will ich hier behauptet haben, was ich nicht gänzlich dem unparteiischeren Urteil der katholischen Kirche *Christi* unterwürfe, bereit zum freiwilligen Widerruf, wenn ich irgend eines Irrtums überführt werde. Sollte aber jemand gegen mein Buch auftreten, bevor ein Irrtum durch klare Beweise nachgewiesen ist, so werde ich das für eine schwere Beleidigung erachten und mit vollem Recht offen und frei dagegen Protest erheben".

DE IRAE MORBO.

Blijkens de voorrede is dit werk („Over den toorn“) opgedragen aan graaf *Herman van Neuenahr en Meurs, Heer van Bedburg*. De aanleiding om dit boek uit te geven, (hetwelk herinnert aan het werk „De Ira“ van den filosoof *Seneca*, leermeester van *Nero*), leeren wij kennen uit zijn voorrede, welke luidt :

„In derselben Gesinnung, womit ich früher versuchte, die Blendwerke des Bösen und seine betrügerischen Gaukeleien zu bekämpfen, trete ich jetzt, mein edler und erhabener Graf. von neuem an die Oeffentlichkeit, um die menschlichen Herzen von schmähhlichen Henkersgelüsten zu befreien. Denn was ich bei immer mehr drückendem Alter meinen beständigen Berufsgeschäften an Zeit abgewinnen kann, das lasse ich gern in die Vorratskammer des öffentlichen Wohles einfließen, der Nachwelt zum Frommen, mir zur Freude und mir zum Bewusstsein, dasz ich mein Pfund gut verwertet habe und dasz das kommende Geschlecht meiner freundlich gedenken mag. Da ich auf die argen Uebel unserer Zeit und auf ihre Ursachen ein Auge habe, wollte ich über Gründe und Heilmittel des Zornes schreiben, woraus heute die persönlichen Feindschaften, der offene Krieg, die fürchterlichen Gemetzel und die unerhörten Greuel auf Leben und Gut des Christenvolkes sich ergießen“.

„Drei Gründe trieben mich zu diesem Unternehmen. Einmal hielt ich den Beruf des Arztes und Philosophen nicht für ungeeignet, um gegen eine so verderbliche Krankheit, die heutzutage in Wahrheit epidemisch genannt werden kann, anzukämpfen ; denn keine Pest entvölkert grausamer die grössten und blühendsten Reiche als gerade diese, von der, ach ! so zahlreiche neue Fälle hinauf zum himmlischen Richterstuhle um Rache schreien. Sodann habe ich

mir auf meinen ärztlichen Reisen allerlei theologische Betrachtungen für das eigene Bedürfnis aufgeschrieben; sie möchte ich mitteilen, weil meine bescheidene Schrift den einen oder andern vielleicht zum Bändigen der Tyrannei seiner eigenen Leidenschaften anspornen wird. Endlich sollte die schriftstellerische Arbeit den groszen und gerechten Schmerz, welchen ich vor fünf Jahren in meiner Ehe (in 1572 stierf *Wier's* eerste vrouw, genaamd *Judith Wintgens*) erfuhr, damals etwas lindern. Dir, o edler Graf, widme ich meine Abhandlung, weil du als einer der belesensten, best un-terrichteten und scharfsinnigsten Fürsten Deutschlands ihre Beweisführung einer Kritik wirst onderwerpen können: dann aber auch weil du mir und meiner Familie stets besonders wohl gesinnt und gewogen warst und du somit ein dauerndes Denkmal unseres Dankes und unserer Liebe haben mögest, etc., Cleve, in meinem Hause."

Met rustige zekerheid gaat de schrijver verder om de innerlijke gronden en uitwendige oorzaken, welke tot den toorn leiden, tot in finesses duidelijk te maken. Waarschijnlijk beantwoordt de term „hartstochten of driften" beter aan zijn bedoelingen dan „toorn".¹⁾ Hij somt de philosophische, theologische en geneeskundige factoren op, welke men ter voorkoming en genezing kan aanwenden.

Een overzicht van den inhoud moge hier volgen. In het eerste hoofdstuk behandelt hij de definitie, oorzaken, symptomen en uitwerkingen van den toorn. Uit begeerte, eigenbelang en geleden onrecht ontstaat de toorn. Het is de ernstigste zielsziekte die bestaat; wie deze kan beheerschen, zal andere hartstochten zonder moeite kunnen bedwingen. Hij ontstaat uit even zoo vele uitwendige oorzaken als er schijnbare soorten van onrecht zijn. Hij zegt „schijnbaar", want niet alles wat schijnt is bestaanbaar. De zon komt ons voor als anderhalve voet groot, terwijl zij toch grooter is dan de aarde; de kust schijnt zich voor de varenden te bewegen, terwijl zij toch onbewegelijk is; in de spiegel schijnt het voorwerp te bestaan, terwijl het toch een fictie is.

Er zijn in hoofdzaak twee oorzakelijke momenten: ten eerste de innerlijke zonden welke de driften voeden. Ten tweede de uitwen-

¹⁾ Daar *Wier* later van „andere hartstochten" spreekt, zullen wij zooveel mogelijk vasthouden aan de vertaling „toorn".

Overigens zal de term „hartstocht" en „drift" hier in den zin van het gewone spraakgebruik gebezigd worden. In de psychologie spreekt men in zoo'n geval van „affect", b.v. toorn-affect, enz.

dige oorzaken, welke de hartstochten opwekken. De mensch wordt hartstochtelijk, hetzij door een ziekelijke omstandigheid, waardoor zijn oordeel beperkt is, hetzij omdat zijn zinnen hem misleiden, òf omdat zijn ziel in een affect-toestand verkeert. Er zijn melancholici en sanguinici, dommen en dooven die wantrouwend zijn. Tot de zondaars behooren de egoïsten en de jaloerschen. Wat de tweede groep betreft, zetten noodlot, ongeluk, verachting, smaad en antipathie de hartstochten aan. En hoe verandert de toorn den mensch! De pols wordt gejaagd, de stem onherkenbaar, het gelaat vertrokken — zelfs bij de dieren —, de gelaatskleur wisselend, de hersenen krijgen geen rust voor een verkwikkenden slaap, het denkvermogen is verzwakt, het oordeel verlamd en de geest wordt met een blijvende stoornis bedreigd.

Dan volgt een lange beschrijving van de prophylaxe. Indien wij niet zelf de affecten uit ons kunnen verdringen, dan kunnen wij toch hun ontstaan verhinderen. De Christen moet de liefde tot de menschen als een levenswet in zich dragen. Hij behoort doorlopend te trachten zichzelf te overwinnen; steeds tot de hoogstaanden willen behooren; zijn tegenstander geduldig aanhooren en hem niet dadelijk aanvallen, ook indien de laatste ongelijk heeft; hij moet twistenden erop aanzien hoe verkeerd zij doen; hij moet de aanleiding tot hartstochten uit den weg gaan en naar bevordering van zijn ontwikkeling streven, daar onwetendheid tot driften voorbeschikt. Talrijke voorbeelden uit de geschiedenis der menschheid, m.n. van de klassieken zijn aan zijn betoog toegevoegd. Weerzinwekkende misdrijven, begaan door *Astyages*, *Sulla*, *Marius*, *Nero*, *Honorius* en *Tamerlan* houdt *Wier* als een spiegel voor het geestesoog van den lezer. Dan volgen dergelijke voorbeelden uit lateren tijd, welke nog grooteren afkeer wekken. ¹⁾ *Stephanus VI* liet het lijk van zijn tegenstander — *Paus Formosus* — opgraven, de vingers afhakken en deze in de rivier voor de visschen werpen. Het lichamelijk overschot werd daarna buiten de kerk begraven. *Sergus III* door denzelfden hartstocht bezeten liet het lijk opnieuw opgraven en op de markt onthoofden en daarna in de Tiber werpen.

Bonifacius VIII was zoo vertoornd op de Ghibellijnen, ²⁾ dat

¹⁾ Naar *Wier*, zonder erkenning of kritiek weergegeven.

²⁾ De Ghibellijnen waren in de Middeleeuwen in Italië de aanhangers van den Duitschen keizer.

hij het volgende ten uitvoer bracht. Op Aschwoensdag strooide hij oudergewoonte gewijde asch op de hoofden der bisschoppen. Toen hij bij den aartsbisschop van Genua *Porchetus Spinola* kwam, dien hij tot de genoemde partij rekende, wierp hij hem de asch in de oogen en verdraaide de plechtige woorden ¹⁾ aldus: „Bedenk, dat gij een Ghibellijn zijt en met de Ghibellijnen tot stof zult vergaan”.

Voorts beschrijft *Wier* de gruwelijke misdaden die keizer *Justinianus II* aan zijn vijanden begaan heeft. *Karel de Stoute* ontzag bij de verovering van Leuven en Dinant, leeftijd noch geslacht en liet 500 Zwitschers die zich overgegeven hadden, op één dag verdrinken of ophangen. *Wier* vervolgt:

„Aehnliche oder gar noch tragischere Beispiele von ungeheurer Grausamkeit hat unsere Zeit gesehen und sieht sie jammervoller Weise täglich in den Unruhen, welche wegen der Religion entstanden sind. Aber es scheint mir geratener, ihre Erzählung einer freieren Feder zu überlassen. Ganz Deutschland aber wird es mir bezeugen, Italien nicht widersprechen, Spanien fühlt es, England am meisten beklagt es, und die belgischen Provinzen beweisen es schon seit so langer Zeit. Der Himmel wird durch diese tragischen Qualen verfinstert, die Erde, so oft vom Blute der Unschuldigen benetzt, weint, die Flüsse seufzen über diese Beweise des wilden Zornes, das Feuer erlischt von Erbarmen. Wie oft sind da Versicherungen gegeben worden, um die nicht zu halten, Verträge frevelhaft verletzt, Eide feierlich Gott und den Menschen geschworen und dann verlacht, verachtet und gebrochen? Vor solchen Dingen verschwindet ihr Kasten, worin *Artaxerxes* die Menschen lebendig einschloz; ihr schauerlichen Blutgerüste eines *Vitellius*; ihr Hunde und Bogen *Vitolds von Lithauen*; verschwindet ihr alle Arten von unerhörten Qualen, welche jemals von Menschen ausgedacht wurden! Meine Zeitgenossen wollen es den Alten an Abscheulichkeit und den kommenden Geschlechtern an Grausamkeit zuvorthun. Ihr seid übertroffen von ihnen, alle ihr Feinde und Verfolger des Christentums, *Nero, Trajan, Diocletian!* O Religion, o Zeiten, o Gallier, o Niederländer, o blutdürstiger Heuchler und Bruder Kain, der du mit lügnerischem Gottesdienst aus Neid und Wut über den Duft des gottgefälligen Opfers deines Bruders den unschuldigen Abel erwürgt und von da an bis auf

¹⁾ Memento, homo, quia pulvis es et in pulverem reverteris.

heute eine grausame Nachkommenschaft hinterlassen hast, welche nicht Alter noch Geschlecht schont. O wilder Pharao, so schrecklich bedrängst du das unglückliche Israel und verfolgst es samt deiner schmähhlichen Brut hartnäckig bis heute. Was nützt es, den goldenen Spruch des weisen *Seneca* auszurufen: „Dem Könige geziemt kein wilder und unerbittlicher Zorn“. Milde zielt am meisten die Mächtigen, lehret der goldene Mund des mit unsterblichen Lobe geschmückten *Chrysostomus*.

Guter Gott, wo hinaus sollen endlich diese Unruhen, diese schrecklichen Wutausbrüche? Es hilft nicht, auf Italien oder Spanien, diese Executoren der göttlichen Rache, die Blicke zu richten. Greife lieber ein Jeder in seinen Busen, lasse Jeder das Böse und wirke das Gute, thue Keiner dem Andern was er nicht will, das man ihm thue — dann wird diese Pest ohne Zweifel erlöschen und das schreckliche Ungetüm wird zu grunde gehn.

Warum ahmen wir nicht lieber nach die Beispiele der Sanftmut und Milde aus der Geschichte? *Philipp von Macedonien*, sein Sohn *Alexander*, *Julius Caesar*, *Titus* haben darin die Christen beschämt.

Sultan *Saladin* bewies sich menschlich gegen die gefangenen Kreuzfahrer, welche in seine Gewalt gefallen waren, beschenkte sie und sandte sie in christliche Länder, ihren tapferen Widerstand ehrend. Beim Sturm von Jerusalem beschenkte er die weinenden Witwen der Eschlagenen und entliesz sie in ihre Heimat. O hättet ihr Städte doch die gleiche Milde eines Barbaren von Christen erfahren, du Zütphen, Naarden und Haarlem!"

Deze woorden hebben betrekking op de toenmalige tijdsomstandigheden. ¹⁾ In November 1572 veroverde *Don Frederigo*, de zoon van *Alva*, Zutphen en voerde zijns vaders bevelen nauwgezet uit. Alle bezittingen van de burgers werden verbeurd verklaard en wie van hen niet den dood vond, werd ontkleed en in den kouden winter naar buiten gejaagd. De vrouwen werden onteerd; officieren en soldaten die hun eed, om niet meer tegen Spanje te strijden, gebroken hadden, werden aan de beenen opgehangen. In Naarden, dat zelfs geen tegenstand geboden had en zich op belofte van behoud, leven en goed in November 1572 overgegeven had, werden

---

¹⁾ *C. van Meteren*, Niederländischer Krieg. Arnheim 1610.

J. L. Motley, The Rise of the Dutch Republic, Leipzig 1858.

F. J. Holzwarth, Abfall der Niederlande, Schaffhausen 1872.

de burgers door klokgelui naar het raadhuis ontboden. Een geestelijke trad binnen en noodigde de aanwezigen met luider stem uit, zich op den dood voor te bereiden. Voorbereiding en dood vielen echter samen, daar de deuren geopend werden en de Spanjaarden op de weerlooze massa schoten en met sabel en dolk hun luguber werk voltooiden. In een korte spanne tijds was het grootste deel van Naarden's bevolking vermoord, waarop het gebouw met de slachtoffers aan de vlammen werd prijsgegeven. Dit is slechts een deel van de gepleegde gruwelen van welker verdere beschrijving wordt afgezien. De hertog van *Alva*, die de stad een broeinest van wederdoopers genoemd had, gaf in een schrijven aan *Philips II*, uiting aan zijn groote vreugde over een dergelijk afschrikwekkend en heilzaam voorbeeld.

Na de overgave van Haarlem in 1573 werden binnen enkele dagen 2300 soldaten en officieren onthoofd en toen de vijf daartoe aangestelde beulen en hun knechten het werk niet meer aankonden, werden zij getweeën, met de ruggen tegen elkaar gebonden, verdronken. Daarbij dient vermeld te worden, dat het gedurende het beleg aan beide zijden even moorddadig toeging. *Van Meteren* beschrijft, dat de gevangenen van beide partijen dagelijks gedood werden. Hiertoe zijn ook te rekenen, de in den zomer van 1572 te Gorkum voorgevallen wreedheden tegen de katholieken.

Daarnaast worden dezelfde wreede praktijken van heidensche bewindvoerders aangehaald.

Als voorbeelden van beheerschers van den toorn worden genoemd: *Karel de Groot*e, *Alfons van Arragon*, de pausen *Sixtus II* en *Alexander VI*, alsmede *Elisabeth van Engeland*.

Met een dringende vermaning uit *Seneca's* werk „*De Ira*”, besluit *Wier* dit gedeelte. Hij wijkt daarbij nogal af van de uitgaaf door *H. A. Koch* in 1879 bewerkt, waarvan hier een uittreksel volgt:

„Reisen wir dies Uebel, welches, wenn auch winzig, doch wo es haftet, immer wieder von neuem wächst, mit der Wurzel aus. Wir werden können, wenn wir nur wollen. Und nichts wird dabei mehr nützen, als der Gedanke an die Sterblichkeit. Ein jeder möge sich und den andern sagen: Was frommt es den gleichsam für die Ewigkeit Geborenen, zu zürnen und das so kurze Leben zu vergeuden? Ist das ein Vergnügen, die Tage, welche man anständigen Freuden widmen darf, zu Schmerz und Kummer anderer Menschen auszuwenden? Keine Zeit is zu verlieren. Was

stürzen wir uns in den Kampf, was holen wir an Streit herbei, was nähren wir gewaltigen Harz, vergessend die eigene Schwäche, und was erheben wir uns zum Zerbrechen, die wir selber so zerbrechlich sind?..... Ueber unserm Haupte waltet das Schicksal, zählt die Tage des Abwärtsgehenden und rückt näher die Stunde, welche du einem Andern zum Ziele gesetzt hast”.

„Warum ergreifst du nicht lieber das kurze Leben und machst es dir und den Andern angenehm? Warum machst du dich nicht lieber allen liebenswürdig im Leben und zurückgewünscht nach dem Tode? Was suchst du Niedriger den Hohen zu bemütigen, der dich von oben herab behandelt, und du Hoher den Niedrigen zu zermalmen, wenn er dich anbellt? Was zürnest du dem Sklaven, du dem Herren, du dem Klienten, du dem König? Warte nur, balde kommt der Tod, der euch gleich macht. Dort in der Arena sind Stier und Bär an einander gebunden, und während einer den andern zerfleischt, lautert das Schwert auf sie beide. Ganz so auch wir. Wir bekämpfen den, der mit uns verbunden ist, und auf den Besiegten wie den Sieger wartet das Ende, und zwar ein schnelles.....”.

Hiermede deelt *Seneca* in een heidensch gewaad de hoogste opvattingen van de christelijke moraal en ascese mede. *Binz* deelt mede, dat *Seneca* herhaaldelijk voor een Christen aangezien is. De legende wil hem zelfs tot een vriend van den apostel *Paulus* verklaard zien. Het komt overeen met den zoowel vromen, als klassieken geest van *Wier*, dat hij zoowel christelijke als heidensche filosofen voor zijn zaak laat pleiten.

Daarna wordt de philosophische behandeling van den toorn breedvoerig besproken. Talrijke voorbeelden uit het leven van *Socrates*, *Plato*, *Perikles* en andere vooraanstaande classici, geven aanknoopingspunten.

De prophylactische behandeling van den toorn behoort tot het domein van de geneeskunde. Reeds bij den zuigeling behoort zij aan te vangen. Een booze, prikkelbare of geprikkelde min moet vermeden worden. De moedermelk zou hem het beste bekomen, maar helaas! *Wier* zegt dan :

„Einige, die nicht verdienen, Christen zu heissen, sind aus lauter Ueppigkeit so verweichlicht, dasz sie das zarte und süsze Pfand lieber an die Brust einer fremden Frau abwerfen. Mittlerweile rennen sie eifrig und gierig ihren Vergnügungen und Gelüsten nach, sorgen dafür, dasz davon ihnen nichts entgeht, und verges-

sen ganz, dasz Gott ihnen in weiser Führsorge die Brüste zu einem höchst notwendigen Gebrauche gegeben hat, nicht nur zur Zier; dasz er sie geweiht hat zum Zündwerk des Entstehens und zur Quelle des Wachsens und Gedeihens der Nachkommenschaft. Wer weisz es nicht, dasz zarte Pflanzen aus dem heimischen Boden in fremden verpflant, entarten, ermatten oder untergehen? Ich will nichts darüber sagen, wenn Nöwendigkeit durch Krankheit oder mangelnde Entwicklung die Hilfe der Amme erfordert, aber dann soll man wenigstens vorsichtig in der Auswahl sein."

Wier is over de voedsters zoo slecht te spreken, omdat hij geloof hecht aan de opvatting dat met het zog, ook de eigenschappen van het karakter overgaan. Overigens leert dit gedeelte, dat de tusschenkomst van een min in de 16e eeuw, wellicht nog méér gebruikelijk was dan in een paar eeuwen later.

De opvoeding van de jeugd vereischt volgens *Wier* de grootste zorg. Het teere gemoedsleven is nog gemakkelijk te ontwikkelen, terwijl het zeer moeilijk is om vastgezette hartstochten uit te roeien. De geest groeit door vrijheid en verdort door kneveling. Nu eens door beteugeling, dan weer door aanzetten moet de geest van de jeugd geleid worden. Door boosheid en overdreven sentimentaliteit verbetert hij niets, daarentegen wel door rustige verhoudingen. Zooals het vuur zonder brandstof zal dooven, zoo vergaat ook de toorn wanneer hij niet gevoed wordt. De leermeesters moeten een mild karakter hebben. Zij moeten niet opbruischen over kleinigheden, niet twisten en hun onbekwaamheid niet door het gebruik van een stok demonstreeren. Domme ouders vertrouwen hun zoons gaarne aan dergelijke onvriendelijke en ruwe menschen toe en het geleden onrecht wordt den kinderen ontkend.

Dure kleeding bevordert den hoogmoed en boosheid. Niet minder wordt dit bevorderd door het uitzicht op toekomstig erfgoed en het bewustzijn van rijkdom en voorname positie. De spijzen moeten sober en niet verhittend zijn; wijn past slechts bij een rustig karakter. Door arbeid wordt luiheid voorkomen en deze moet het jeugdig vuur smoren, doch dit niet doen verkwijnen.

In gelijken geest wordt de toepassing van frische lucht, van lichaamsbewegingen, van baden en van voldoende slaap besproken. *Wier* legt grooten nadruk op een vlotte afscheiding van de gal. Lever en galblaas vormen de zetel van het booze. Naast de genoemde paedagogische en hygiënische voorschriften, wordt rhabarber en rozenstroop aanbevolen.

In overeenstemming met de zinnelijke trekken van zijn tijd, ontbreekt bij de geneesmiddelen tegen de boosheid, de — voor *Wier* vanzelfsprekend slechts wettige — bijslaap niet.

Daarop volgt direct de muziek, waarvan hij zegt: „Wunderbar weisz sie die Stürme der Seele zu beschwören”. *Pythagoras* werd rustig door het spel van de lier. De geschiedenis van Koning *Saul* is er een voorbeeld van. Bij licht-prikkelbare menschen moet de muziek echter wel met voorzichtigheid toegepast worden. Het dragen van bewerkte edelsteenen wordt door velen als een middel tegen een woede-aanval beschouwd. Indien dat waar is, zegt *Wier*, dan zou geen prijs te hoog en het voortdurend dragen dier steenen een heilige plicht zijn.

Elk therapeuticum uit de filosofie en de geneeskunst tegen den toorn, staat ten achter bij hen, die de theologie ons verschaft. Een blik op God, is beter dan al het overige. Reeds het ochtendgebed heeft kracht tegen den toorn. Vóór het slapen gaan dienen wij achter ons te laten, wat ons overdag opgewonden en geprikkeld heeft. De vermaningen en voorbeelden uit den bijbel, van de kerkvorsten en uit het leven der heiligen zijn talrijk; zij leeren ons den toorn te omgaan, te voorkomen, of te onderdrukken.

In een breedvoerige tekstpredicatie gaat *Wier* op dit onderdeel in. Maar — zoo is zijn besluit — verheft de kracht van uwen toorn tegen den duivel. Hij gaat er b.v. geheel mede accoord, dat *Elia* „in vorbedachtem und klugem Zorn und zum Nutzen des Volkes Israël vierhundertfünzig zelotische Baälspaffen abschlachtete”.

Onder dergelijke omstandigheden wordt de toorn dikwijls de dienaar van de goede daden. Maar slechts tegen den duivel en niet tegen den menschen moeten wij ons met den toorn wapenen. Echter vertelt *Wier* daarbij niets van de wijze waarop wij met zekerheid de menschen van den duivel onderscheiden moeten, merkt *Binz* op.

Als bestrijder van den toorn hebben wij *Wier* zelf in woede zien ontsteken, indien het ging om zijn haat tegen den waan, het bijgeloof en de grofheid van zijn tijd. Dat zijn streven juist was, heeft de ontwikkeling van het menschelijk inzicht aangetoond.

Binz merkt nog op: „Schreef *Seneca* zijn „De Ira” als leermeester, waarschuwend en opbouwend voor een nog onverdorven gemoed (de jonge *Nero*). *Wier* behandelt zijn stof als arts voor een verruwd geslacht, in de hoop genezing en leniging te brengen in donkere tijden. Voor hem deed de heele wereld ziekelijk aan. Het humanisme was door dogmatische twisten verdrongen en ongeacht

zijn groot werk „De Praestigiis” bleven de folterkamers gehand-
haafd en rookten de brandstapels in de meeste Duitse Staten.
De denkbeelden van de reformatie dreigden te verstikken in den
strijd van de protestantsche theologen en in den keerenden stroom
van de roomsche kerk; beiderzijdsch werd met gruweldaden tegen
andersdenkenden opgetreden; overal in Europa woedde de oorlogs-
verdwazing en het sterkst in *Wier's* bijna onmiddellijke omgeving;
overal was opstand, harstocht en heerschten gruweldaden. De
menschheid leed volgens *Wier* aan een ziekelijken grondslag:
toorn en woede. Hij geloofde aan de bevrijdende kracht van het
ernstige en geestvolle woord, want op enkele plaatsen had hij het
goede gevolg hiervan tegen den heksenwaan gezien. Zijn herhaald
herdrukt hoofdwerk was als een brandende fakkel, welke een
donkere nacht hel moest verlichten; zijn werk *De Ira Morbo* was
de dringende vermaning van een arts, welke hij aan een bijna tot
razernij vervallen zieke richtte. Het is twijfelachtig of zijn woord,
in dien tijd van rumoer en moorden, wel verstaan is. In elk geval
vormt het een belangrijk aandeel bij de beoordeeling van het geestelij-
k bezit van dezen humanist”.

idee
inbeeld

DE COMMENTITIIS JEJUNIIS.

Deze verhandeling van *Wier* („over het vermeende vasten”) verscheen in 1577 bij *Oporinus* in Bazel, voorzien van een afbeelding eener ontmaskerde bedriegster. De tweede uitgave verscheen in 1582 bij den zelfden uitgever en evenals de eerste uitgave, vereenigd met „*De Lamiis*”.

Dit werkje bevat opnieuw een betoog tegen de lichtgeloovigheid en de zucht naar wonderverhalen in zijn tijd.

Wier beschrijft de opvattingen der geneesheeren over hysterie als een „vielgestaltige *Verstimmung des Nervensystems*”. Een der vormen is de onweerstaanbare drang van de patiënte om aan haar omgeving en aan haren geneesheer allerlei ernstige kwalen voor te spiegelen, als krampen, verlammingen, flauwten, blindheid, anurie, abnormale kleur van de urine, hevige pijnen in de inwendige organen, onvermogen om van haar bed te komen en meerdere van dergelijke klachten, allen tot last van haar omgeving. Af en toe gelukt het om het bedrog te herkennen en daardoor genezing te brengen.

Gewoonlijk is de familie van de oprechtheid van de klachten zoo overtuigd en heeft zij zooveel medelijden met de arme patiënte, dat de arts hiertegen tevergeefs moet strijden. Voor de laatste is het ook dikwijls moeilijk om vast te stellen of het bedrog of een ernstige ziekte betreft.

Een voorname rol speelt bij deze ziekelijke geestesafwijking, welke op verdraaiing van de werkelijkheid ingesteld is, het voorwenden van wonderbaarlijke gebeurtenissen. Dagelijksche ziekten zijn voor haar zucht naar sensatie onvoldoende. Iets bovennatuurlijks, onverklaarbaar door de natuurwetten, moet zich aan haar lichaam voordoen. B.v. leven op uitsluitend gebruik van water; uitblijven van blaas- of darm-functie, enz. De wonderverhalen doen snel de ronde en niet alleen lieden uit het volk komen haar bezoeken, maar ook phantasten uit de vier faculteiten. In boeken en brochures wordt de jongste openbaring dan weldra verkondigd.

Wier beschrijft dan een geval in Westphalen. Hij behoorde toenmaals tot het reisgezelschap van zijn vorst, hertog *Willem III*, die op weg was naar Königsberg, ter gelegenheid van het huwelijk van zijn dochter *Maria Eleonora* met hertog *Albert Frederik van Brandenburg*. Het onderwerp van de gesprekken was herhaaldelijk een meisje uit Unna, dat sedert een jaar zonder eten en drinken zou leven.

Wier geloofde hier niet aan, maar kreeg lust deze zaak eens te onderzoeken. Na zijn terugkeer in Pruisen, vertrok hij naar Unna. Hij trof daar het tienjarige wonderkind, *Barbara Kremers* aan, dat een voortijdige lichamelijke ontwikkeling vertoonde. Een afbeelding van het kind is in zijn geschrift opgenomen. Zij verbleef bij haar moeder en stiefvader met een twaalfjarige zuster.

Na een zware ziekte die zes weken geduurd had, zou de patiënte zoo wonderlijk geworden zijn. In dien tijd gebruikte zij alleen wat wijn en melk en bleef toen enkele maanden stom, bij een helder bewustzijn. Ten slotte ging zij weer spreken, maar sedert het eind van haar ziekte, zou zij niets meer gegeten en gedronken hebben, terwijl de functie van blaas en darm geheel ontbrak.

De groote vroomheid van het kind werd door de moeder hoog geprezen. Nauwkeurig zou zij door adellijke en geleerde personen geobserveerd zijn en alle bedrog zou ontbreken. Intusschen zag zij er gezond uit, maar liep op krukken en de navel was, volgens de moeder, als het ware aan de wervelkolom vergroeid. Toen *Wier*

haar onderzoeken wilde, onttrok zij zich onder hevig weenen aan zijn onderzoek. Zij was ook aan hertog *Willem* en zijn hof voorgesteld en „wie zur *Diana von Ephesus religionis ergo* strömte das Volk zu dem Wundermädchen, und viel Geld kam ein“.

Door Raad en Schepenen van de stad Unna was een gezegeld schrijven opgesteld, vermeldende, dat het meisje negen dagen lang scherp geobserveerd was en dat het wonder waarheid was en geen bedrog.

Wier verklaarde aan een ieder, dat alles leugen en bedrog was, „und scheute sich nicht, den in der That gegen ihn ankämpfenden verständigen und hochgestellten Männern die Ungeheuerlichkeit ihrer Phantasie vorzuhalten“. Deze overtuiging putte hij uit meerdere voorbeelden uit den Bijbel, uit de geschiedenis der heiligen en uit de geneeskunde. Hij zegt: de Heiland vastte veertig dagen, evenals *Mozes* en *Elia*; heilige jonkvrouwen en kluizenaars konden eenige dagen vasten. Wat de geneeskundige gronden betreft, brengt hij naast onjuiste, ook gegronde bewijzen aan. Het meisje was vermagerd en uitgeput door haar ziekte en thans ziet zij er opgewekt en welvarend uit. Dat is onverklaarbaar, zegt *Wier*, indien zij nadien niets meer gegeten heeft. Immers men verliest zoowel door den neus als met het speeksel en het zweet vloeistof; hoe kan dat, indien er geen materiaal voor aangevoerd wordt?

Ons leven wordt onderhouden door de warmte, zegt hij verder en indien men geen nieuw voedsel tot zich neemt ter vervanging van het verbrande, zal het leven uitdooven. Het was *Wier* bekend dat de koudbloedige dieren zeer lang zonder voedsel kunnen leven. Hij ontkent echter, dat zij vele jaren achtereen zouden kunnen vasten, zooals velen toenmaals meenden.

Ten einde nog meer profijt te trekken van het wonderkind, kwamen de ouders met haar en een andere dochter naar Kleef, waar het hof van hertog *Willem* toenmaals verbleef. Zij verzochten den hertog een schriftelijke verklaring af te geven, dat *Barbara* sedert 13 maanden spijs noch drank gebruikt had en de mixtie en de defaecatie uitgebleven waren. Het kind werd door alle personen van hoog tot laag met vereering behandeld. Tijdens de reis vloeiden de geschenken rijkelijk toe.

Wier verzocht den hertog om het kind eenige dagen in zijn huis te mogen opnemen. Dat werd toegestaan voor drie weken. Na veel bezwaren van de ouders overwonnen te hebben, waarbij deze vasthielden aan de voorwaarde dat haar zuster achter zou blijven,

vertrokken zij naar Unna. Nu kon de ontmaskering beginnen. *Wier* zegt: „Der Allgütige Gott lässt zuweilen, derartige Blendwerke zu, wegen unsere Ungläubigkeit, oder uns zu strafen oder zu prüfen. Er aber, der Quell der Wahrheit, hat gewollt, dasz jetzt die Gaukelei vor den Augen der Menschen offenbar werde”.

De kleine *Barbara* wordt dan liefdevol verzorgd in *Wier's* huis, maar speciaal met behulp van zijn vrouw *Henriëtte*, welke hij „*pia ac mire cordata*” noemt. Binnen een week at het wonderkind aan *Wier's* tafel, waarmede zij en haar medeplichtige zuster *Elsa*, ontmaskerd waren.

Enkele dagen later konden de krukken verdwijnen, nadat *Wier* haar den rug had laten inwrijven met olie. De grootste zorg voor *Wier* brak nu eerst aan, n.l. om de kinderen te beschermen tegen de woede van den hertog en het publiek, daar de moeder naar zijn inzichten genade toekwam en de stiefvader van het bedrog niet op de hoogte was.

Op voorstel van *Wier* begenadigde de hertog haar en stuurde beide kinderen op zijn kosten naar Unna terug, terwijl de plaatselijke magistraat berispt werd en hem gelast werd om alle Deutsche en Latijnsche geschriften over *Barbara Kremers* te verzamelen en in het openbaar op de markt te verbranden.

Den 13den Mei 1574 vertrokken de meisjes met dezen brief naar hun ouders. In Unna aangekomen vertelde zij, dat dokter *Wier* haar genezen had en dat zij met Gods genade weer eetlust gekregen had, na voorheen zoovele maanden gevast te hebben.

Een groot aantal van dergelijke gevallen wordt door *Wier* beschreven, waaronder een tiental met voorgewend vasten en uitblijven van de mixtie en defaecatie.

In 1510 bedroeg een meisje in Augsburg de heele wereld, waaronder keizer *Maximiliaan*; een ander in Roed bij Speyer in 1542 evenzoo koning *Ferdinand*. Een andere zieke was *Margaretha Ulmer* in Eszlingen omstreeks 1546. Zij at noch dronk en had allerlei levend gedierte in haar opgezette en pijnlijke buik; men kon verscheidene stemmen onderscheiden. Zij zou wormen en slangen uit haar zijde te voorschijn halen. Heel Duitschland sprak van haar, de menschen stroomden toe om haar te zien en geschenken te brengen. De keizerlijke lijfartsen kwamen in gezelschap van andere voorname heeren op bezoek en konden geen bedrog ontdekken.

Vier jaar lang duurde dit wonder, tot de magistraat ten slotte

eenige artsen en een vroedvrouw stuurde met het uitdrukkelijke bevel, de dieren door middel van de keizersnede te verwijderen. Zoo ver kwam het echter niet, daar de opzetting van de buik door luchtkussens veroorzaakt was. Intusschen ontbrak hier de milde raad van *Wier* zooals bij het geval van *Barbara Kremers*. De justitie greep in, waarna de moeder gepijnigd en verbrand werd. De dochter doorboorde men beide wangen met een gloeiend ijzer en sloot haar levenslang in de gevangenis.

Een ander geval was het heilige meisje van Kent, dat slechts van de hostie leefde, welke in de Kloosterkerk voor haar uit den hemel viel. Zij werd als een Godheid vereerd door het volk. De koning wantrouwde haar en liet haar opsluiten in een kloosterkamer en nauwkeurig bewaken. Nog geen drie dagen hield zij het vasten vol. Zij werd met den dood gestraft.

Wier beschrijft ook gevallen van zeer lang vasten, welke hij gelooft, m.n. wanneer het gaat om een opoffering uit diep geloof. Hij beschrijft daartoe het geval van den lakenhandelaar *Heinrich von Hasselt*, die in 1545 wegens verdacht van ketterij, te Brussel verbrand werd en daarbij de heroïk van een martelaar toonde, door veertig dagen zonder een spoor van voedsel te blijven.

Deze persoon stond bekend als een zeer vroom en liefdadig mensch. *Wier* had zelf een proef genomen met vasten en hield het vier dagen uit; zijn broer *Arnold* een week, onder gebruik van enkele stukjes kweepeer.

Tot besluit zegt *Wier*: „niemand moge gelooven dat ik dit geschreven heb om de beteekenis van het vasten te ontkennen, maar ik deed dit, evenals in de zes boeken over het bedrog van den duivel, om het bedrog aan de menschen duidelijk te maken. Het waarachtige vasten wordt door mij zeer hoog geschat, wat het ook zeker verdient. Want volgens de getuigenis van *Athanasius* geneest het de zieken, verdroogt het de catarrhen, verdrijft het de duivels en de booze gedachten, de geest wordt helderder, het hart reiner en het lichaam krachtiger tegenover God's toorn”.

PSEUDOMONARCHIA DAEMONUM.

Het drukjaar is niet bekend. Deze verhandeling komt niet voor in de uitgave der „*Praestigia*” van 1568, terwijl zij in de editie van 1583 opgenomen is met doorlopende pagineering.

Grootendeels bevat dit geschrift onbeschrijfelijke onzin. De duivel wordt als een koning beschreven met een zeer woest uiterlijk. Hiërarchisch volgen op hem hertogen, vorsten, graven, marktgraven, veldheeren en legioenen, waarvan er in de hel 6666 aanwezig zijn. Elk hiervan wordt met naam genoemd en hun beteekenis en daden nauwkeurig beschreven. Als slot volgt een handleiding hoe men een van deze geesten kan dagvaarden, benevens de daartoe benodigde formule ter bezwering. Een verwensching van alle profane tovenaars is zijn besluit. Onder de laatsten verstaat *Wier* hen, die zich met het oproepen van demonen onledig houden.

Men heeft zich in de literatuur steeds afgevraagd hoe een verstandige en heldere geest als *Wier*, zich met een dergelijk dwaas vertoog kon inlaten. Was hij op hoogen leeftijd bekeerd tot het bijgeloof, of had hij een seniele dementie?

Hiervan is m.i. wel geen sprake. Terzelfdertijd had hij een nieuwe druk van zijn hoofdwerk, met geheel tegengesteld karakter, uitgegeven en voorts bleef hij tot zijn dood een zeer gezien consulterend arts, bij wien geen spoor van ouderdomszwakte viel waar te nemen. Men kan slechts de verklaring voor den inhoud van deze verhandeling vinden, door het op te vatten als een spotschrift tegen de toenmaals welig bloeiende mythologie van de hel.

Hij noemt zijn geschrift dan ook *Pseudo monarchia* en laat haar voorafgaan door het eerste vers uit de satyre van *Persius Flaccus*, (uit het hoofdstuk, waarin deze de romeinsche literatuur aanvalt): „O curas hominum, o quantum est in rebus inane”. Dit motto aan het hoofd van zijn werk, vormt de sleutel tot een juist begrip ervan. De tallooze toenmaals bestaande duivelslegenden beschouwde *Wier* als een dwaasheid, evenals het streven om booze geesten aan te roepen en zich van hen afhankelijk te voelen.

Nog duidelijker blijkt zijn meening uit de voorrede. Hij zegt zijn gegevens geput te hebben „uit het archief van de vazallen van de hel” en deze toegevoegd te hebben aan zijn boek over de begoocheling der demonen. Aan deze wijze van ontstaan gelooft *Wier* blijkbaar zelf niet en zal m.i. dit ook van niemand verwacht hebben.

In het vierde hoofdstuk van het vijfde boek van zijn hoofdwerk, noemt *Wier* het bezweren van ziekte door vrome formules nutteloos en godslasterlijk. In het twee-en-twintigste hoofdstuk van het eerste boek, spot hij met het namen verleenen aan demonen en zegt: „Es ist widerlich, länger bei der Aufzählung dieser gefälsch-

ten und nichtigen Namen, deren kein Ende ist, zu verweilen". Vanzelfsprekend geldt dit oordeel ook voor de talrijke namen welke hij zelf in zijn *Pseudomonarchia* opsomt.

Bij het bewerken van zijn geschrift kan *Wier* naar mijn meening gedacht hebben aan het, sedert 1515 herhaald gedrukte, werk van *Trithemius* "De Daemonibus" en aan diens „Steganographie", dat toen alleen als handschrift bestond, maar *Wier* goed bekend was. Het boek van *Trithemius* heet ook wel „Clavicula Salomonis" en zegt *Wier* in zijn inleiding over dit werk: „Inscribitur vero a maleferiato hoc hominum genere Officium spirituum vel liber officiorum spirituum seu Liber dictus Empto. Salomonis de principibus et regibus daemoniorum, qui capi possunt divina virtute et humana. At mihi nuncupabitur Pseudomonarchia Daemonum". In het zeventiende hoofdstuk van de *Steganographie* wordt van hertogen, graven en knechten in de geestenwereld gesproken en zijn deze allen met barbaarsche namen betiteld.

De enscèneering komt geheel overeen met die van *Wier*. De laatste spreekt echter van „*schijn-monarchie*".

De bezweringsformules aan het slot van zijn geschrift zouden ons mogelijk nog op een dwaalspoor kunnen brengen. *Wier* geloofde hieraan klaarblijkelijk niet en zal hij gehoopt hebben zich van de ondoeltreffendheid van zijn voorschriften te kunnen overtuigen, indien een of andere exorcist eens van zijn voorschriften gebruik zou maken.

Binz merkt hierbij op: „Es mag uns frivol vorkommen, in solcher Weise das dritte Gebot zu vergessen jedoch, wer sich in der Literatur der frühern, frommen Jahrhundertte etwas umsieht, wird bald zu der Ueberzeugung gelangen, dasz sie viel weitherzigere Begriffe von Frivolität hatten als wir, sowohl in moralischen als in religiösen Dingen. So betrachtet verliert die „Pseudomonarchie der Dämonen" ihren befremdenden und unerklärlichen Charakter und fügt sich ungezwungen in den psychologischen Rahmen der Zeit und des Mannes. Dasz diese Art der Aufklärung und des Kampfes unserm heutigen Geschmacke wenig entspricht und uns darum sehr fremd anmutet, kommt bei der Erklärung des Buches nicht in Betracht".

DE LAMIIS.

In 1577 verscheen dit werk bij *Oporinus* in Bazel en werd opgedragen aan Graaf *Arnold van Bentheim-Tecklenburg*. Het bevat 24 hoofdstukken. In het laatste hoofdstuk noemt de schrijver zijn werk een samenvatting van zijn hoofdwerk „*De Praestigis*”. *Wier* beklagt zich over het voortduren van de heksenprocessen. Men volhardt, zegt hij, in het dooden en offeren van verdwaasde oude vrouwen, wier lijken men soms zelfs uit de graven sleepte, om deze te verbranden. Niet alleen de hoogste kerkelijke en wereldlijke machthebbers geven er den voorkeur aan een oog toe te doen voor het licht der waarheid, maar ook de mannen die meenen vooraan te staan in het erkennen van goddelijke mysteriën en in het begrijpen van bovenaardsche openbaringen. Daarmede doelt *Wier* op bijna alle theologen van zijn tijd en wel van beide godsdienstige richtingen. Waarlijk zegt hij, niet uit de eeuwige bron der liefde en barmhartigheid komt het verdelgen van onschuldige menschen voort. Dat kan slechts veroorzaakt worden door den monsterachtigen vijand van al het levende en den tegenstander van de kerk van Christus.

Tot slot zegt hij : ¹⁾

„Und so will ich endlich von ganzem Herzen jedermann, wer es auch sei, der noch in diesen Irrtümern beharrt, seine Seele mit schmähhlichem Verbrennen beschwert und die Hände mit unschuldigem Blute befleckt, hiermit verwarnt wissen, damit er das Vorurteil einer veralteten Meinung entferne und sich eines bessern belehre. Wessen Ohr gegen mein Wort gefühllos geworden ist, dem prophezeie ich, dasz er in ein unauflösbares, teuflisches Labyrinth sich verstricken wird, woraus kein Faden des *Theseus* ihn herausführt, sondern nur der Sohn des alleinigen, barmherzigen Gottes : so viele Folterkammern wird der geschworene Feind des Herrn und der Menschen, der nach unschuldigem Blute lechzende *Beëlzebub*, noch herrichten und aufhäufen. Ich zweifle nicht, die unglücklichen Ereignisse werden Aller Augen klar legen, was in seiner Güte unser Gott noch abwenden möge. O, dasz ich doch ein falscher Prophet wäre ! Aber mich schrecken die Reste der Brandstätten. Die Beispiele häufen sich..... Ein langes und unentwirbares Netz zum Ruin und Untergang der Menschen zu

---

¹⁾ Naar *Binz*.

weben, wird jenem Tausendkünstler nicht schwer..... und Gott läßt es zuweilen verdienter Weise zu, wegen der unübertrefflichen Leichtgläubigkeit der Menschen. Bei Krankheiten, bei Schäden des Getreides, der Weinberge und des Viehes erkennen sie keineswegs seine züchtigende Hand; wohl aber halten sie Gesundheit, Glück und Fruchtbarkeit, für seine besondere Gunsterzeigung und nehmen das alles mit Freuden an. Schliesslich jedoch wird der gerechte Richterstuhl Christi diesen Streit entscheiden; ihm unterwerfe ich gerne alles, was ich darin gesprochen habe".

In 1586 verscheen een vertaling van *H. P. Rebenstock von Gieszen*, geestelijke te *Eschersheim*, bij *Nic. Basseus* te Frankfort a/Main. Aan deze uitgaaf is een gedicht toegevoegd van *Konrad Lautenbach*, waarvan de aanvang en enkele verdere verzen hier volgen :

„Als *Wierus* vor dieser Zeyt,
Geschrieben hat mit Unterscheidt,
Von verbottner Zauberey,
Von Teufflischer Betriegerey,
Von Vergiftung, in sechs Büchern,
Vnd man es auch gelesen gern,
Alles in Lateinischer Sprach,
Das hat er seinther allgemach
Kurtz zusammen gefasset sein
In ein ziemliches Handtbüchlein,
Manchen weitläufftigen Tittel
Begrieffen in einem Capitel,
Das man jetzundt in einer Stundt,
Durchlauffen kan den gantzen Grundt,
Von dieser Materien schwer,
Darin sich mancher irret sehr

— — — — —
Nun lehret dich *Wierus* hie,
Dasz die vermeynten Hexen nie,
Solchen Gewalt von Gott empfangen,
Auch von dem Teuffel nicht erlangen,
Und dasz eine solche grosze Krafft,
Sey wider Menschlich Eygenschafft,
Vnd sey demnach sein trewer Raht,
Wann jemandes ein Creutz zustaht,

Dasz er sich desz nicht beschämen,
 Sondern mit Gedult auffnehmen,
 Als ein Straff die herrührt von Gott.

— — — — —
 Vermahnet auch die Obrigkeit,
 Zu handeln mit gutem Bescheidt
 In dieser hochwichtigen Sach,
 Dasz sie nicht vbel ärger mach,
 Nicht allein glaube der vergicht,
 Darbey manchem zu kurtz geschicht
 u.s.w.”.

Tenslotte is nog een instemmend epigram opgenomen van *Rudolf Goclenius*, hoogleeraar in de physica te Marburg.

GENEESKUNDIG WERK.

In 1567 verscheen zijn „*Medicarum Observationum, Liber unus*”. Een herdruk bij *P. Montanus* te Amsterdam dateert van 1657. Daarnaast bestaan drie uitgaven in de Duitsche taal van 1580, 1583 en 1588, waarvan de titel luidt: „*Artzney Buch von etlichen bisz anher vnbekandten vnd vnbeschriebenen Kranckheiten, als da sind, der Schurbauch, Varen oder lauffende Varen, Pestilenzische Pleurisis vnd Brustkranckheit, stehend Rippenwehe, Engelen-discher Schweisz. Auch Vrsachen, Zeichen, Diaeta, vnd eigentlicher Curation derselben. Durch den Hocherfahrnen vnnnd Weitberhümten Herrn Johann Weyern, Fürstlichen Cleuischen Doctorem Medicum selbst verfertigt, vnd in Teutsche Spraach gebracht. Mit Röm. Keys. Maiest. Freyheit. Getruckt zu Franckfurt am Mayn, 1580, durch Nicolaum Bassee*”.

In „*Opera omnia*” (Amsterdam, 1660) uitgegeven door *P. Montanus*, komen de „*Medicae Observationes*” in twee deelen voor, overeenkomend met den inhoud van den herdruk van 1583 van zijn „*Artzneybuch*”, zij het in eenigszins gewijzigde volgorde. De voorrede is van den uitgaaf van 1567 en is gericht aan den abt *Hoväus* in Echternach. Daarentegen ontbreekt in „*Opera Omnia*” de aan de gravin *Anna van Tecklenburg-Bentheim-Steinfurt* gerichte voorrede uit de uitgaven van 1580 en 1583.

In de dagen van *Wier* begon de wetenschappelijke beoefening

van de genees- en heelkunde eerst te ontkiemen. Zijn groote tijdgenoot was *Andreas Vesalius*, de grondlegger van de menschelijke ontleedkunde (overleden in 1564). Voordien bestond de geneeskunde uit een weinig geordende samenvoeging van ervaringsfeiten, waarbij veel verwarring en verwisseling van oorzaak en gevolg voorkwam, alles doordrenkt met een mystieken inslag. Veel leed en misverstand heerschten tot het midden van de zestiende eeuw. Daarnà is een opbloei, zoowel van de interne geneeskunde als van de heelkunde doorgebroken.

Ofschoon *Wier*, met uitzondering van de psychiatrie, geen tak van de geneeskunde in opzienbare wijze in nieuwe banen heeft geleid, heeft hij toch blijk gegeven van een, voor dien tijd, uitzonderlijk helder medisch inzicht. Zijn groote verdiensten liggen in het aangeven van de noodzakelijkheid van een systematisch geneeskundig onderzoek, om daaruit op logische wijze te trachten een inzicht in de feiten op te bouwen, met verwerping van ingeroeste mystieke opvattingen en het uiten van holle phrasen. De waarde van het objectieve onderzoek, is door hem voor eens en altijd vastgelegd.

Zijn denken had een sterken religieuzen achtergrond. Dit leeren wij b.v. kennen in zijn voorwoord tot de gravin *van Tecklenburg*.

In modern Duitsch weergegeven, volgt hier een stukje dat *Binz* aanhaalt :

„Gottes Wage steht immer im Gleichgewicht, Sünde und Krankheit entsprechen sich. Durch die Sünde ist der Tod in die Welt gekommen, also sind auch gekommen seine Vortraber und Vorboten : die Krankheiten, welche allzumal aus Unzucht, Zorn, Ehrsucht, Geldgier, kurz aus fleischlichem und abgöttischem Leben entspringen. Mit der Häufung der Sünden häufen sich die Krankheiten. Deshalb rate ich : Wer nicht mit alten Seuchen geplagt sein will, der lege den alten Adam ab ; wer nicht mit neuen, der sinne nicht auf unerhörte Bosheit ; wer genesen will, thue zuerst Busze. Aber wer thut heutzutage Busze ? Die Welt ist in allen Ständen schandbarer und lasterhafter denn je, und man verblümt und bemäntelt das gottlose Treiben. Selbst die Sünden, die dem rohen Tier und der Natur widerstreben, mehren sich. Wer sich bekehren will oder andere dazu antriebt, wird verspottet und Carthäuser, Zwinglianer, Wiedertäufer oder sonst was Verächtliches genannt ; und wer durch Krankheit gestraft wird, sucht eher beim Teufel Hilfe als bei Gott, eher bei Zauberei und dergleichen

Geschmeisz als bei einem gottesfürchtigen und erfahrenen Arzt. Darum sehen wir fortwährend neue Leiden zu den alten kommen".

Het voorwoord aan de gravin *Anna van Tecklenburg* laat zich niet alleen verklaren uit het feit dat hij haar behandelde, o.a. in 1569 voor een ontsteking van den dikken darm, maar ook omdat de gravin zeer veel ambitie voor de geneeskunde toonde en zich toegelegd had op de bereiding van allerlei voortreffelijke mixturen, oliën en extracten. Zij was bekend met vele ziekten en stelde belang in nieuwe contagieuze ziekten. „Zij behandelde en genas, met Gods zegen, vele zieken", aldus *Wier*.

Wier beschrijft haar als „geehrt und geliebt wie *Isis* bei den Aegyptern, *Minerva* bei den Griechen und *Nicostrata* bei den Lateinern". In de uitgave van 1583 wordt de geheele behandeling van de colitis der gravin met groote vrijmoedigheid beschreven.

De latijnsche uitgave van 1567 bevat een voorrede aan den Praesul amplissimus *Antonius Hovaeus* van Egmond, Benedictijner-abt in Echternach. *Wier* voelt zich tot veel dank verplicht jegens *Hovaeus*, voor zijn instemmend schrijven over zijn hoofdwerk „*De Praestigiis*".

Bovendien had *Hovaeus* een boek uitgegeven over klooster-reformatie, waarin de drinkgelagen en andere ondeugden, benevens het door kloosterlingen gepleegde bijgeloof, gegeeseld werden.

Blijkbaar herinnert hij daarin aan het werk van *Wier*, daar de laatste hem bedankt voor de vereerende vermelding van zijn naam. Hij hoopt, dat zijn werk andere beheerders van kloosters moge beleeren en de behoefte aan verbetering zal doen opwekken.

Van zijn eigen werk zegt *Wier* nog in een woord vooraf :

„Dann dieweil die alten Arzte von diesen Krankheiten nichts gewuszt, viel weniger sie gekandt, so haben sie auch nichts darvon schreiben, oder ihnen Namen geben können. Wie auch dieselbigen vnd deren Curation noch von niemandt bey vnsern zeiten eigentlich beschrieben seyn, Auszerhalb, was etwan der eine hie, der ander dort, ein Kreutlein oder stücklein Artzney darzu gebraucht, vnnnd angezeigt haben mag".

Wier eischt de prioriteit voor den inhoud van zijn boek aldus op. Hij kan in belangrijke mate daarop aanspraak maken, ofschoon men sedertdien veel van *Wier's* werk veronachtzaamd heeft.

In een werk van *H. Haeser* (1878) b.v. wordt de diphtherie door dezen epidemioloog slechts oppervlakkig aangehaald. Intusschen had *Wier* in zijn werk al de „angina pestilentis" beschreven (105)

als een hevige keelziekte, welke in 1565 in verschillende plaatsen aan den Rijn, o.a. te Keulen heerschte ¹⁾; de ziekte zetelde in keel en luchtpijp en maakte het spreken onmogelijk. Deze ziekte, waarmede waarschijnlijk de diphtherie (of de angina *Ludovici*?) bedoeld werd, beschreef *Wier* als :

„In principio comitem habebant febrem et vomitum ; sequebantur immediate tumor et inflammatio linguae et loquelae privatio propter obstructam asperam arteriam, imo etiam faux laesa erat, ut potus admitti non posset, multo minus cibus, adeo ut ob ejusmodi symptomata aeger paulatim miserandum in modum suffocaretur”.

(„Aanvankelijk werden de patiënten door koorts en braken gekweld ; direct volgden hierop zwelling en onsteking van de tong en een verdwijnen van de stem doordat de luchtpijp werd afgesloten ; ook het onderste deel van de keel was aangedaan, zoodat drank niet kon worden opgenomen, laat staan spijs ; tengevolge van deze verschijnselen werd de patiënt langzamerhand op beklagenswaardige wijze verstikt”.)

Zijn „*Artzney-Buch*” omvat 91 blz. octavo en vangt aan met een voorrede opgedragen aan de Gravin *Anna van Tecklenburg, Bentheim en Steinfurt*.

Als geloovig man tracht hij in de voorrede met bijbelteksten aan te toonen, dat de ziekten welke de menschheid bedreigen, niet in strijd zijn met de goddelijke gerechtigheid, maar een straf Gods zijn voor de vele zonden der menschen. Het grootste kwaad noemt *Wier* het inroepen van de hulp van den duivel, van waarzeggers en tovenaars in de dagen van ziekte en dat alles tegen Gods gebod, in plaats van godvruchtige en ervaren artsen te raadplegen.

De scheurbuik 155) wordt uitvoerig beschreven naar symptomatologie, aetiologie, diagnose, prognose geographische verbreiding en therapie. *Wier* ziet er een stoornis van de bloedmenging in, zoodat het lichaam door giftige stoffen aangetast wordt, waardoor de etterige tandvleeschontsteking, benevens de vlekkelijke verkleuring van de huid ontstaan kunnen. De oorzaak is volgens *Wier* tweeledig, n.l. „een voortdurende koude vochtigheid”, en „bedorven

¹⁾ zie R. Maathuis, De diphtherie in den loop der eeuwen, 1938.

lucht" door zeewaterdampen eenerzijds, en ondoelmatig voedsel (varkensvleesch op de schepen, dat dikwijls garstig, sterk gezouten of onrein is) naast bedorven water en overdreven vasten anderzijds.

Wat de therapie betreft, betoogt *Wier*, dat hoofdzakelijk het dieet de genezing moet brengen. De spijszen moeten goed gaar zijn en in matige hoeveelheid gebruikt worden. Gort uit haver of gerst bereid met bouillon van kip of rundervleesch en wijn worden aanbevolen. Een mengsel van wit brood (in water geweekt) met wijn en versche boter tot een pap vermengd, eventueel met een eidooier erbij, is ook dienstig.

Rozijnen en krenten tot wijnsoep verwerkt en zoete amandelen, worden eveneens aanbevolen. Naar gelang de ernst van de ziekte worden nog aangeraden: kaneelschors, tamarinde, saffraan, gember, peterselie, radijs, rosmarijn, mierikswortel, mariolein, venkel en andere kruiden. Voorts het sap van onrijpe druiven en mosterd.

Medicamenteus wordt aangeraden het gebruik van rozijnen bereid uit een oxymel (uit honig, water en wijnazijn) of uit een oxysaccharo (uit suiker, water en wijnazijn). Als dranken worden genoemd: bier, geitenmelk, versche koemelk met lepelbladkruid en gekruide wijn. De zieken moeten in een verwarmd, zindelijk en goed gelucht vertrek verpleegd worden en alle emoties vermijden.

Met de indicatie tot aderlating is *Wier* spaarzaam, evenals met de hoeveelheid te laten bloed. Hij waarschuwt tegen de nadeelen van overmatig purgeeren. Hij geeft de bereiding van een purgeermiddel uit sennabladen aan en wijst dan op de belangrijkheid van een kruidenmengsel uit lepelblad (*Cochlearia officinalis*) en waterkers (Lat.: *Nasturtiu aquaticu minus*; Grieksch: *Sisymbrium cardamine*).

Hij noemt de laatste: „Specifici antipharmaci, jedoch durch ire offenbarliche vnd erkentliche qualitetische Kräfte, den Schurbauch gründlich aufsz zuwurzeln vnd vertilgen begabt". Tenslotte beschrijft hij de bereiding van dezen drank, benevens een tweetal dranken welke elders toegepast worden.

Ter bestrijding van de tandvleeschontsteking beschrijft hij nog een poeder, een zalf en een gorgedrank uit kruiden getrokken. Een tweetal afbeeldingen van het lepelblad-kruid (zomer- en wintervorm) voegt hij tenslotte aan zijn verhandeling toe.

De varen of loopende varen wordt als een zeldzame ernstige ziekte beschreven, welke met hevige pijnaanvallen in de ledematen

en den rug gepaard gaat en tot dien onbekend was. Voornamelijk in Westphalen voorkomend, wordt zij daar „Varen” genoemd. In Denemarken „Kadden”; in Braunschweig „die gute Kindern”; in Göttingen „die gute Holde”. Na de snel wisselende, hevige pijnen kan het tot absces-vorming en fistels komen. Nachtelijke pijn aanvallen treden op den voorgrond naast slapeloosheid en anorexie. *Wier* heeft tevergeefs gezocht naar de beschrijving van een dergelijk ziektebeeld bij de classici en geeft een overzicht van zijn nasporingen.

Hij beschrijft hoe de ziekte gewoonlijk niet onderkend werd en geen pogingen tot genezing gedaan werden, doch, met behulp van een geestelijke, door bezwering getracht werd de ziekte uit te drijven. Het gebruik van medicamenten uit regenwormen bereid, wordt aanbevolen en de bereiding beschreven. Dit middel is overigens nog lang in zwang gebleven. De bekende clinicus *Fr. Hoffmann* te Halle, maakte er in de 18e eeuw nog gebruik van.

Wier beschrijft in een volgend hoofdstuk een drietal ziektebeelden welke hij in 1564 behandelde. Hij noemt deze resp. „pestilenzische fähige Pleuresis of stechende Rippenwehe”; „pestilenzische Brustsucht of peripneumonia” en „pestilenzische Synanche of Halsz-geschwer”.

De laatste beschrijft *Wier* als te ontstaan uit een dun-vloeibare substantie, welke door de vochtigheid van de lucht verweekt en daardoor tot putrificatie of gangraen leidt. 's Winters ontstaat er een zwelling aan den hals, welke in het voorjaar overgaat tot een knobbelige gezwellvorming, die des zomers meestal verhardt en pijn in de halsstreek veroorzaakt. Tenslotte verweken de gezwellen onder hooge koorts. In dit stadium vergelijkt hij de aandoening met de heftigste pestilentie, omdat de patiënten er den derden of vierden dag aan sterven en hoogstens den zevenden dag bereiken. Enkele bereiken den achtsten dag en blijven dan in leven. Soms gaat de ziekte over in een pijnlijke pleuritis. Voornamelijk leden kinderen aan deze ziekte, maar dan met minder gevaar dan de ouderen.

Therapeutisch verwacht *Wier* van een aderlating uit de armvene en van het purgeeren, meer kwaad dan goed. Hij verlaat de leer van *Hippocrates*, waarbij een aderlating in den arm voorgeschreven wordt. In het begin der ziekte raadt *Wier* het zetten van koppen op den schouder aan en het aderlaten uit de tongaderen.

Vervolgens vermeldt *Wier* de „pestilente ribbenpijn of pleuresis”. De ziekte begint met hooge koorts en stekende pijn in de zijde. Zij schijnt in *Wier's* tijd sterk in omvang toegenomen te zijn. Alleen bij *Guido de Cavliaco* vond hij eenige beschrijving dezer ziekte in het jaar 1348.

Wier verwerpt de aderlating en met klem, indien bloed opgegeven wordt. Als medicament gebruikt hij zijn: „sonderlich Arcanum”, dat uit kleine pillen bestaat en hetwelk na zes uur verlichting van de pijn moet geven. De samenstelling hiervan beschrijft hij niet. In den aanvang der ziekte wordt een zure stroop aanbevolen in analogie met het voorschrift van *Hippocrates*, d.i. wijnazijn met honig. Ten slotte beschrijft hij nog een aantal kruiden voor een borst drank en een antidotem tegen het vermeende gif dat de ziekte veroorzaakt. Blijkbaar bedoelt *Wier* in dit gedeelte de verschillende vormen van pleuritis.

In het volgende hoofdstuk beschrijft *Wier* de Engelsche zweetziekte, zoo genoemd, omdat deze kwaal in 1486 in Engeland epidemisch heerschte. Gezonde menschen kregen plotseling hevige maagkramp en zeer sterk stinkende zweetafscheiding over het geheele lichaam. Naast groote dorst, sterk gewichtverlies en algemeene verslapping stierven de meeste patiënten binnen 24 uur. Na de Noordzee-landen, breidde de ziekte zich in 1529 in Duitschland uit. De oorzaak werd gezocht in de groote vochtigheid van de lucht. De ziekte is beschreven als „*Ephemera pestilentialis*”, de Grieken beschreven dergelijke ziekten als „*Typhodes*”. Therapeutisch wordt het verblijf in een warm bed, naast een aantal medicamenten aanbevolen. ¹⁾

In het laatste hoofdstuk wordt de ziekte van de *Gravin van Tecklenburg* (*Iliaca*) beschreven, waarvoor zij door *Wier* behandeld was in December 1569. Hij beschrijft hierin de hevige kolieken in de rechter bovenbuik, gepaard met slijm en galbraken, welke de *Gravin* doorstaan had op 38-jarigen leeftijd. Met groote vrijmoedigheid beschrijft hij het verloop der ziekte. Het geheel doet denken aan galsteenkolieken of colitis. Hij beschrijft voor haar ten slotte de werking en de benodigde ingredienten voor de be-

¹⁾ *L. Dooren*, Een recept tegen de Engelsche zweetziekte. *Ned. Tijds. v. Geneesk.* 1939, IX, blz. 4866.

reiding van een *Aquae vitae*, toegelicht met een afbeelding van een destilleertoestel.

In de uitgaaf „*Opera Omnia*” van 1660 wordt zijn geneeskundig werk in twee deelen opgenomen. Daarin komt in tegenstelling met de Duitse uitgaven, een hoofdstuk voor over de *febris quartana*. *Wier* strijdt daarin tegen de bijgeloovige middelen als het om den hals dragen van een spin in notenschalen gedurende 9 dagen onder het opzeggen van gebeden. De kina-bast was toenmaals nog onbekend.

Een verdere bijzonderheid is een sectie welke hij in 1558 verrichtte op het stoffelijk overschot van den aartsbisshop van Keulen, *Anton Graf von Schauenburg*. Een dergelijke handeling, ter vermeerdering van geneeskundige kennis, was voor die dagen zeer zeldzaam, al blijft m.i. — de niet vermelde — mogelijkheid bestaan, dat de sectie aan een balseming vooraf ging.

Blijkens zijn uitlatingen in dit deel, is *Wier* een bewonderaar van *Andreas Vesalius* en stond het systeem van *Galenus* bij hem hoog aangeschreven. Een met succes behandeld geval van typhus abdominalis wordt tenslotte op heldere wijze beschreven.

In het tweede deel behandelt hij de syphilis, welke eerst sedert 1495 als het ware met epidemische heftigheid voorkwam. Hij meent, dat de Spanjaarden deze ziekte uit Amerika ingevoerd hebben en noemt haar „einen neuen abscheulichen vnd schmerzlichen Mangel und der schändlichen Unkeuschheit Besoldung, er befindet sich täglich bei dem Spanischen übermütigen, unzüchtigen und viehischen Kriegsvolk”.

Terwijl het gebruik van allerlei excrementen tot *Wier's* tijd regel was, is de verbetering in zijn voorschriften opvallend: menselijke excrementen werden door hem in het geheel niet meer voorgeschreven en slechts éénmaal treffen wij het voorschrift aan van een mengsel van koemest met zeep voor uitwendig gebruik.

Zelfs het geneeskundig werk van *Wier* is op den Index 139) geplaatst geworden, n.l. op die van Parma in 1580. Volgens *Reusch* is de druk van dezen Index zeer onnauwkeurig en treffen wij den naam van *Wier* dan ook verbasterd aan, als *Jo. Jacomo Wero*, i.p.v. *Wiero*.

BIBLIOGRAPHIE.

HANDSCHRIFTEN VAN WIER (mede volgens opgave van BINZ).

1. 1538. *Poëmata Sacra*. Parisiis. Typis Colinaei. Vlgs. *Valerius Andreas*: Bibl. belgica, 1643, blz. 549. Deze noemt als de samensteller: „*Joannes Piscinarius, Gravianus, Brabantus*”. Deze naam komt overeen met *Wier's* eigen gegevens in zijn werk „*De Praestigiis*” (blz. 602 van den zesden druk). Door Prof. *Binz* is dit werk aange troffen in de *Mazarin*-bibliotheek te Parijs en in de bibliotheek van *Troyes*. Er is slechts sprake van één gedicht en verder van een epiloog van *Wier's* hand voor de in 1538 verschenen „*Monodiae*” van *F. Bonadus*.
2. 1563. *De Praestigiis daemonum, et incantationibus, ac veneficiis, Libri V.* Basileae, per *Joannem Oporinum*, 479 blz. Opgedragen aan Hertog *Willem III* van Gülik-Kleef en Berg.
3. 1564. *Idem*, „*recogniti, et valde aucti*”. Zonder den index 565 blz. Deze en alle volgende latijnsche uitgaven zijn bij *Oporinus* in Bazel verschenen. Deze uitgave bevat een instemmend schrijven van den Benedictijner abt *Hoväus* en van de geneesheeren *Ronsscus* te Gouda en *Ewich*, toenmaals nog in Duisburg. De naam van den abt is slechts met de eerste letters aangegeven. *Wier* zegt: „Ik heb er den voorkeur aangegeven, den naam van den door geleerdheid, deugd en aanzien uitblinkenden theoloog te verzwijgen, om anderen niet te ergeren, die zich met naam, titel en kap van de theologen tooien”.
4. 1566. *Idem*. (*Libri quinque*). „*Tertia editio aucti*”. 1566. Zonder den index 745 blz. Bevat een instemmend schrijven van bovengenoemden en van den predikant *Karl Gallus* in Hamm en van den jurist *Caspar Borcholt*.
5. 1567. *Idem*. Door *Wier* zelf in het Duitsch vertaald, 1567. Zonder vermelding waar deze uitgaaf gedrukt werd.
6. 1568. *De Praestigiis Daemonum* ..... *Libri sex, aucti et recogniti*, 1568. Zonder den index 697 blz.
7. 1577. *De Lamis Liber* 1577. 53 blz. Met een afbeelding van *Wier* (hout-snede).

8. 1577. *De commentitiis ieiuniis*. 1577. 14 blz. Met een afbeelding van een door *Wier* ontpopte bedriegster. De beide laatste verhandelingen zijn in één band doorlopend genummerd.
9. 1577. *De Ira & morbo*, eiusdem curatione philosophica, medica et theologica Liber, 1577. Zonder den index 183 blz. Opgedragen aan den Graaf van Neuenahr, Meurs en Bedburg.
10. 1577. *De Praestigiis Daemonum* ..... Libri sex, postrema editione quinta aucti et recogniti. Accessit Liber apologeticus et Pseudomonarchia Daemonum. 1577. Zonder den index 457 blz.
11. 1582. *De Lamiis* en *De commentitiis ieiuniis*. Uitgaaf van 1582. Tezamen 69 blz.
12. 1583. *De Praestigiis Daemonum* ..... Libri sex, postrema editione sexta aucti et recogniti. Accessit Liber apologeticus et Pseudomonarchia Daemonum. 1583.

Behalve de Duitsche uitgave van zijn hoofdwerk „De Praestigiis”, door *Wier* zelf bewerkt (1567), zijn de volgende vertalingen verschenen :

1565 te Bazel.

1566 te Frankfort.

1569 te Parijs.

1578 te Kleef.

1579 te Parijs.

1586 te Frankfort. (door *H. P. Rebenstock von Giessen*).

1885 te Parijs. („Histoires, disputes et discours des illusions et impostures des diables, etc.” Vertaling van *Jacques Chouet* : in 2 banden met een afbeelding van *Wier* en met den dialoog van *Erasmus* over het heksenwezen. Uitgegeven door den geneesheer *Bourneville* bij *A. Delahaye & Lecrosnier*. Het boek zou dienstbaar zijn voor de studie van de bedriegelijke hysterische toestanden, welke zich als schijnbaar boven-natuurlijk voordoen en vrouwen, boeren en geleerde phantasten aanleiding geven tot veel misbaar).

13. 1567. *Medicarum Observationum rararum Liber unus*. 1567. 108 blz. Uitgave : *Oporinus*, Bazel.
14. 1657. *Idem*, Amsterdam, 1657. Uitgave : *P. Montanus*. 124 blz.
15. 1580. „*Artzney Buch*” : „Von etlichen bisz anher vnbeakndten vnd vnbeschriebenen Kranckheiten, als da sind, der Schurbauch, Varen oder lauffende Varen, Pestilenzische Pleurisis vnd Brustkranckheit, stehend Rippenwehe, Engelendischer Schweis: Auch Vrsachen, Zeichen, Diaeta, vnd eigentlicher Curation derselben. Durch den

- Hoherfahrnen vnnnd Weitberhümbten Herrn *Johann Weyern*,
Fürstlichen Cleuischen Doctorem Medicum selbst verfertigt, vnd
in Teutsche Sprach gebracht. (volgt een houtsnede Fortuna voor-
stellende). Mit Röm. Keys. Maiest. Freyheit. Getruckt zu Franckfurt
am Main, 1580".
Nicolaum Bassee. 91 bl. (buiten de voorrede en de inhoudsopgaaf).
16. 1583. *Idem*. Duitsehe vertaling, verbeterd en uitgebreid. 115 blz.
Beide uitgaven zijn opgedragen aan de Douairière Gravin *Anna*
von *Tecklenburg-Bentheim-Steinfurt*.
17. 1588. *Idem*. 3e druk.
18. 1586. *De Lamiis*, dasz ist von Teuffelsgespenst, Zauberern, und Gift-
bereitem, ... sampt einem Tractätlein von den falschen und
erdichten Fasten ..... Franckfurt, 1586.
19. 1660. Door *Petrus Montanus* zijn *Wier's* verzamelde werken in 1660 te
Amsterdam uitgegeven: *Opera Omnia Joannis Wieri*, illustrissimi
ducis *Juliae*, *Cliviae*, etc. quondam archiatri.
(zonder inhoudsopgaaf en voorrede 1002 blz.).

HOOFDSTUK V.

VOOR- EN TEGENSTANDERS VAN WIER.

Tot de bewonderaars en medestrijders van *Wier* kan men rekenen :

Dr. Johann Ewich, 1584, arts te Bremen.

Dr. Johann Georg Gödelmann, 1584, hoogleeraar in de rechten te Rostock.

* *Reginald Scott*, 1584, landheer in Kent.

Hermann Wilcken (of *Hermann Witekind* of *Lercheimer*), 1585, hoogleeraar te Heidelberg.

Cornelius Loos, 1589, arts te Gouda, later hoogleeraar te Trier.

Dr. Dietrich Flade, 1589, schout, raadsheer van den Keurvorst en hoogleeraar te Trier.

Johann Greve, 1622, predikant te Arnhem.

Adam Tanner, 1626, Jezuïet.

Anton Prätorius, 1529.

Friedrich von Spee (*von Langenfeld*), 1631, Jezuïet. 32, 43, 77, 115, 160).

WIER'S heldhaftige strijd tegen het bijgeloof en de barbaarsche rechtspraak, prikkelde wel tot navolging.

Toch heeft hij een twintigtal jaren geheel alleen gestreden. Enkelen waagden, al of niet anoniem, zich schoorvoetend bij hem aan te sluiten, waardoor het stilzwijgen over de gruwelen, welke sedert de afkondiging van den bul van *Innocentius VIII*, het verschijnen van den Heksenhamer en de uitspraak van de Keulsche hoogeschool voorgevallen waren, verbroken werd.

Een jaar na de uitgave van *Wier's hoofdwerk*, (1563) veroorloofde een vooraanstaand jurist, *Johann Fichard* te Frankfurt a/M. zich, een pamflet ¹⁾ uit te geven, gericht aan een ongenoemden

---

¹⁾ Zie *Stinzing*, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, I, 586.

graaf, over vijf ter dood veroordeelde vrouwen. Hij beschouwt daarin één dier vrouwen als een lijdere aan ziekelijke inbeeldingen. Hij haalt daarbij *Wier's* werk aan en geeft den raad de vrouw slechts uit de stad te verwijderen, totdat zij den duivel afgezworen zal hebben.

De eerste persoon die ook in geschrift *Wier's* voorbeeld volgde, was *Dr. Johann Ewich*, aanvankelijk geneesheer in Duisburg, later stadsgeneesheer en hoogleeraar aan het Lyceum in Bremen. Hij schreef een verhandeling over de pest, over *Hippokrates* en over *Paracelsus*. (70, 130, 131). Hij was persoonlijk met *Wier* bevriend en had een gedicht geleverd bij de eerste uitgave van diens „*Praestigia*”. In een schrijven van 1 Juni 1563 aan *Wier* gericht, erkent hij geheel met diens denkbeelden in te stemmen. Bijna alle geneesheeren, juristen en theologen, zegt hij, hadden zich tot dien vergenoegd met de overleveringen en fabeltjes over het heksenwezen van hun voorgangers afkomstig en daardoor zichzelf mede schuldig gemaakt aan den onrechtvaardigen dood van vele personen. Door het oordeel van *Wier*, voelde hij zich gesterkt en zijn twijfel overwonnen. Hij beschrijft zijn gevoelens aldus: „Aber nun, nachdem dein Urteil mich gestärkt hat, blicke ich ins Licht und weiss genau, wohin ich zu gehen und wo ich zu halten habe. Ich danke den unsterblichen Gott dafür, dass dein Werk uns die Dinge klar gelegt hat, welche klar zu erkennen alle Gelehrten und Ungelehrten, besonders aber wir als Christen verpflichtet sind ..... Lebe wohl, vortrefflicher *Weyer*, der du ganz ein *Herkules* der Aberglaubens unserer Zeit bist. Bleibe, was du so glücklich und ruhmvoll zu sein begonnen hast: Dem Fürsten, der Stadt und dem ganzen Volke eine grosse Freude, den Uebelgesinnten ein Leid”.

In 1584 gaf *Ewich* een klein werkje tegen het heksengelooft uit. Het is opgedragen aan graaf *Simon von Lippe und Redtberg*. Behalve in het origineel, komt dit werkje — in het Duitsch vertaald —, voor in „*Theatrum de veneficis*”. *Wier* en zijn hoofdwerk worden daarin als richtinggevend aangehaald. *Ewich's* houding is voorzichtig en doctrinair. In de „*Aphorismen*” van het derde deel zegt hij o.m.: „de heksen verdienen straf, maar niet alle in gelijke mate”.

Ongeveer gelijktijdig met *Ewich*, hield *Johann Georg Gödelmann*, doctor in de rechten en hoogleeraar te Rostock openbare lezingen

(1584) over de „Carolina” en gaf een gedeelte hiervan in druk uit: „Tractatus de magis, veneficiis et lamiis, etc.”. Hij neemt geheel het geloovige standpunt van *Wier* in, dien hij meermalen aanhaalt. De booze tovenaars zondigen met voorbedachten rade, de betreuenswaardige z.g.n. heksen worden echter door de list des duivels bedrogen. Zij dwalen, omdat zij door melancholische ziekten gekweld worden. Zij behooren niet gestraft te worden indien zij beweren onmogelijke zaken tot stand gebracht te hebben. Met name hun bekentenissen over minnarijen met den duivel, komen voort uit hun ziekelijke phantasie. Hij acht het ondenkbaar, dat een mensch — het evenbeeld van God — in een weerwolf of soortgelijk dier veranderd zou kunnen worden. Door de folteringen en de gevangenschap verkondigen de beklaagden de onzinnigste zaken, waarvan hij de bewijzen mededeelt. De waterproef op de heksen noemt hij een wederrechtelijk en duivelsch gebruik en een gruwel voor God. Tegen *Jean Bodin* gaat hij heftig te keer. Aan een onbekende stad in Westphalen gaf hij op 8 Maart 1587 de volgende verklaring af, waaruit zijn verlichte denkbeelden blijken:

„Aus angezogenen Rechtsgründen ist zu ersehen, wie widerrechtlich, freventlich und tyrannisch diejenigen Richter handeln, welche oftmals unschuldige Frauen oder andere Personen nur von wegen einer boshaftigen Vettel oder leichtfertigen Gesellen, falschen Wahn und Verleumdung, nach altem Missbrauch, in so schändliche grausame böse Thürme, welche billig nicht Menschengefängniss, sondern des Teufels Marterbänke möchten genannt werden, hinab werfen. Da liegen die elenden blöden Weiber im finstern, wo der Engel der Finsternisz lieber und mächtiger ist denn anderswo, machet sie ihm da mit Schrecken mehr untherthänig und zu eigen, dann sie zuvor waren, oder dass sie sich im Kerker (welches die Obrigkeit vor dem allerhöchsten Richter zu verantworten hat) selbst entleiben. Ja beredet und bedräuet in so einsamer Finsterniss auch oft die, so keine Hexen sind, keine Gemeinschaft je mit ihnen gehabt, dass sie seine Genossen werden. Nach dem Teutel kommt der Henker mit seinem greulichen Folterzeug dazu. Welch Weib, wann sie das vor Augen sieht, sollte nicht darob erschrecken, dermaszen, dass sie nicht allein das bekennte, was sie wüsste, oder meinte, dass sie begangen hätte, sondern auch das ihr nie in Sinn kommen wäre zu thun? Auf solche gezwungene, falsche nichtige Urgicht werden sie dann

verurteilt und hingerichtet, und wollen lieber sterben, denn in solchem Gefängniss, welches nicht eine Strafe sondern Custodia sein sollte, vom Teufel und Henker so greulich gepeiniget werden".

Een andere bestrijder van het heksenproces was *Reginald Scott* uit Kent. Hij studeerde in Oxford en gaf in 1584 een werk uit getiteld „The discovery of Witchcraft”, waarin hij op heftige wijze het heksenproces bestreed. In 1651, 1655 en 1886 werd een herdruk uitgegeven. Hij citeert herhaaldelijk *Agrippa*, *Wier* en diens werk. *Scott* noemt *Wier* daarin: „The most famous and noble physician”. Het werk is opgedragen aan *Sir Roger Manwood*, Lord cheefe Baron of hir Majesties Court of the Exchequer. De laatste stond bekend als een weldoener der armen en bestrijder van het onrecht. Het boek is met veel omslag van klassieke en bijbelsche geleerdheid geschreven. Hij hoont de tooverkunsten er in en haalt een groot aantal bezwerings- en tooverformules aan, kennelijk om deze belachelijk te maken.

Door *Augustin Lercheimer* uit Steinfeld, werd in 1585 te Heidelberg een geschrift uitgegeven, getiteld „Christlich bedencken und erinnerung von Zauberey, woher, was und wie vielfeltig sie sey, wem sie schaden könne oder nicht, wie diesem laster zu wehren und die so damit behafft, zu bekehren oder auch zu straffen seyn. Nur an vernünftige, redeliche, bescheidene leute gestellet”. De schrijver schreef onder een synoniem. Zijn ware naam is *Hermann Wilcken* en hij noemde zich later *Hermann Witekind*. In 1522 te Neuenrade a. d. Lenne geboren, studeerde hij te Frankfurt a. d. Oder en te Wittenberg, waar hij met *Melanchton* bevriend was. Hij werd lector van de latijnsche school in Riga en vertrok in 1561 naar Heidelberg. Daar werd hij hoogleeraar in de grieksche taal en kort daarna lid van de philosophische faculteit. In 1569 was hij rector van de hoogeschool. Hij verliet in 1579 met geloofs-genooten Heidelberg, omdat hij het bevel van *Ludwig VI* om van de gereformeerde beginselen tot de Luthersche over te gaan, niet wenschte op te volgen. Hij vestigde zich te Neustadt an der Hardt, waar hij aan een nieuw gestichte school verbonden werd. Reeds in 1583 keerde hij, door de troonsbestijging van de gereformeerde *Casimir*, naar Heidelberg terug en werd hoogleeraar in de mathematiek. Hij overleed in 1603.

De juridische faculteit te Heidelberg had kort voor het ver-

schijnen van zijn boek, al blijk gegeven van humaniteit en juist inzicht, door de volgende uitspraak: „Die alte weiber zu dieser zeit, von denen man sagt, dass sie in der lufft fahren, nachts täntze halten, die soll man (wo sie sonst nichts begangen) billicher zu seelsorgern führen, dann zur marter vnd zum todte“.

Het geheele werk van *Lercheimer* is in 1888 door *C. Binz* in Strassburg uitgegeven. Hij zocht de bewijsvoering niet in geleerde citaten, noch in een beroep op classici en kerkvaders, noch in theologische bespiegelingen, maar bij voorkeur in voor ieder begrijpelijke en overtuigende woorden. Een citaat moge hier volgen:

„Dass die Zauberer und Zauberinnen nicht mehr als andere Leute vermögen, Gewitter zu machen, ist offenbar und unleugbar. Denn wie sollten sie Wasser in die Luft heben und regnen lassen, die nicht einen Krug Wasser, ja nicht ein Tröpflein aus dem Bach oder Brunnen, dabei sie wohnen, bekommen können zu ihrer Notdurft anders, denn das sie hingehen, schöpfen's und tragen's heim im Zuber oder Krug wie andere? Wann eine dürre Zeit ist, vermögen sie keinen Regen über ihr Gärtlein oder Aeckerlein zu machen, oder wann ein nasses Jahr ist, den Regen davon abzuhalten, oder den Sonnenschein darauf zu bringen. Wie sollten die Blitz und Donner in der Luft können schaffen, die nicht ein Fünkeln Feuers, wann's ihnen daheim verlöscht ist, können machen? Müsßen's bei dem Nachbar holen oder aus einem Stein schlagen wie andre Leute. Wann's ihnen und ihren Kindern an Brot mangelt, vermögen sie nicht einen Bissen aus andrer Brotkasten oder Speisekammer zu überkommen. Gehen sie zerlumpt und barfuss, können auf keines Schneiders und Schusters Gaden Kleider und Schuhe zu wege bringen. Wann ihr Landesfürst mit seinem Feind eine Schlacht hält und sie zur Hülfe forderte, vermöchten sie nicht einen Hagelstein, nicht ein Sandkörnlein, nicht ein Windlein zu machen oder zu erregen, das dem Feinde ins Gesicht schlüge und ihn hinderte, ihrem Herrn zu gute ..... Gott ist ein Herr der Welt und der Natur, nicht der Teufel, viel weniger ein armes, altes, ohnmächtiges Weib. Das sollten Christenleute wissen und Gott zu Lob und Ehre halten und bekennen“.

Uit zijn gedachtengang kan men opmaken, dat hij onder den rechtstreekschen invloed van *Wier's* werk stond. Indirect vermeldt hij ook *Gödelmann*.

In het hoofdstuk „von der Strafe der Hexen oder Unholden“ schrijft hij o.m.:

„Schier kein Laster wird so fleissig, ernstlich und hart bei uns Christen gestraft als das Hexenwerk, so doch die armen unseligen Weiber geringen oder gar keinen Schaden thun wie andere Missethäter. Die Gewitter macht Gott nach der Ordnung der Natur; Menschen und Thiere können mit keinen Gedanken, Worten und Geberden der Hexen sondern durch Gift oder die Hand verletzt oder getötet werden. Das ist aber keine Zauberei, das ist Morderei und gehöret nicht hierher. Und wenn sie gleich Stecken, Besen und Gabeln schmieren, darauf zum Tanze zu reiten, welches doch nicht ist: damit thun sie niemandem Schaden. Lasst sie tanzen, bis sie müde sind, so man doch leidet, dass alle andern Leute tanzen, wann es sie gelüftet“.

Van de tortuur zegt hij o.m.:

„Die starken Schuldigen leugnen, was sie gethan haben; können und wollen die Pein lieber ausstehen ohne Geständnis, denn sterben ..... Die schwachen Unschuldigen bekennen, was sie nicht gethan haben; können und wollen lieber den Tod denn solche Marter leiden ..... Auf solches gezwungene, unsinnige, falsche, nichtige Geständnis werden sie, die Hexen, dann verurteilt und hingerichtet. Und es loben solchen Prozess nicht allein etliche Juristen, sondern auch Theologen in ihren Büchern, die sie von diesem Handel geschrieben haben; deren einer doch, ein päpstlicher Theologus, gar unvernünftig darf sagen, die Folterung sei allein das Mittel, dadurch man zur Wahrheit kommt. Wo man dem Buche Malleus folgt, geht es mit dem Urteil und Strafe der Weiber dermaassen sonderlich zu, dass einer billig zweifeln mag, ob es Recht sei. Da sitzen die Richter, alberne, unerfahrene Leute, verstehen und wissen von der Sach' so viel, wie die Krähe weiss, wann's Sonntag ist. Der Fiscal stehet da und wirft viel Latein in die Anklage, den Richtern wie den Beklagten unverständlich. Jene meinen, es sei eitel Weisheit und Gerechtigkeit, was er sagt. Desgleichen thut auch der Advocat oder Fürsprecher, leichen nur und spiegelfechten miteinander vor dem Volk. Denn es ist zuvor schon beschlossen, dass sie sterben sollen. So eine ihr Geständnis widerruft, sie habe dies und jenes nur aus unleidlicher Marter bekannt, so spricht der Fiscal: Was einmal bekannt, dabei bleibt's. *Judicialis confessio plurimum valet*. Es reime sich solcher Spruch hierher wie er wolle; weil er lateinisch ist, muss er gelten wider die billige, bewährte Regel der Juristen: *Confessioni metu tormentorum factae non statur, nisi post tormenta reus in confessione*

perseveret (een bekentenis door middel van pijniging uitgelokt, is ongeldig, tenzij de beklagde na de pijniging daarin volhardt). Also gering achten die Gesellen eines Menschen Leben; also liederlich und wenig bedenken und erwägen sie die Ursachen, darum man einen töten soll; haben kein Gewissen, ist ihnen alles Recht, was nützt".

Hij beschouwt de toovenaressen als zielige, door den duivel bedrogen vrouwen, ten einde haar in den dood te drijven.

Hij behandelt o.m. de geringe waarde die men aan de openbare meening moet toekennen en besluit zijn werk aldus:

„Dieses mein Bedenken und meine Erinnerung, vom Zauber und Hexenhandel zu schreiben, hat der vorhergemeldeten Zauberinnen Brand verursacht, deren mich erbarmte, da ich's hörte von denen, die dabei gewesen und das jämmerliche Schauspiel angesehen hatten. So jemanden dieses Mitleid eine alberne Einfalt zu sein dünkt, dem lasse ich seine vielfältige Weisheit gefallen. Lieber will ich — und besser ist — zu barmherzig denn zu rauh sein, vor allem in so verwirrter, irrsamer und unverständlicher Sache. Wer kann, der treffe das Mittel, welches in diesen und in allen andern Dingen schwer ist. Doch bestätigen und vergewissern mich in dieser meiner Meinung viele hochverständige, gelehrte und ungelehrte Männer, die ob dieser Strenge und ob dieser Teufelsbrandopfer einen Unwillen, Missfallen und Abscheu haben (auch etliche wohlbesonnene glimpfliche Amtsleute bei solchen Folterungen und Hinrichtung nicht sein wollen), begehren und wünschen, dass Milderung und Maass darin gehalten werde und dass man solche Weiber eher zum Arzt und Diener der Kirche, denn zum Richter oder Schultheiss führe, damit ihnen von ihrem Aberwitz. Unglauben und Unsinnigkeit geholfen werde. Ich lasse einem jeden seine Meinung gefallen; ich lasse soviel Köpfe sein als Kröpfe, schelte niemanden darum, dass er es mit mir nicht hält. Desgleichen schelte er mich auch nicht, so ich es mit ihm nicht halte. Kann er 's aber nicht lassen, so wisse er, dass ich 's nicht achte. Und ich bitte einen jeglichen redlichen Menschen, der diese Kärtlein liest, er wolle dies Schreiben nicht anders verstehen, denn dass es aus gütigem christlichem Gemüt herkomme, niemanden zu beleidigen oder zu schmähen, sondern die Wahrheit und die Gerechtigkeit zu fördern, wie ein jeder nach Vermögen zu thun schuldig ist: Und deshalb, so er etwa irret, ihm da zu gute gehalten und er des besseren berichtet werden soll. Gebe mich für keinen Solon

aus, maasse mir nicht an, Gesetze zu machen und vorzuschreiben. Sondern weil ich sehe, dass es jedermann freisteht, aufs Papier zu klexen und auszugeben, was ihn gelüstet auch von geringeren und unnötigeren Dingen als diese sind: habe ich geachtet, es sei auch mir unverwehret, hiervon meine Gedanken und Bedenken guten und glimpflichen Leuten zu offenbaren und ihnen damit Anlass zu geben, der Sache nachzugehen....."

Van *Witekind* werd door zijn biograaf *Melchior Adam* gezegd: hij was door zijn rechtsgevoel en de menselijkheid in zijn opvattingen, zijn tijdgenooten twee eeuwen voor.

Een andere bewonderaar van *Wier* was *Cornelius Loos*. Hij werd in 1546 te Gouda geboren, studeerde in Mainz, promoveerde aldaar tot doctor en werd kanunnik in zijn geboorteplaats. Tijdens de opleving van het Protestantisme moest hij Holland verlaten en vestigde hij zich weer aan den Rijn. Naast bestrijder van het Protestantisme, streed hij ook met woord en geschrift tegen de heksenprocessen, welke juist in Duitschland frequenter voorkwamen dan in de omliggende landen. Hij was bekend met het werk van *Wier* en ijverde voor diens opvattingen, met name in Trier, waar hij tot hoogleeraar benoemd was. Hij noemde de heksenprocessen een nieuwe vorm van alchemie, waarbij men uit menschenbloed goud en zilver maakte. Zooals bekend is, vervielen de bezittingen van de veroordeelden en werden hun kinderen verbannen. Zijn opvattingen weerlegde hij in een werk „*De Vera et falsa magia*”. Het handschrift werd naar een drukker in Keulen gezonden, waar de overheid het in beslag nam en confisceerde. *Loos* werd aangeklaagd en op bevel van den nuntius, *Octavius*, Bisschop van Tricarico in Zuid-Italië, gearresteerd en in het Benedictijnenklooster St. Maximin in Trier gevangen gezet. Daar hij wist, dat de dood door verbranding onafwendbaar voor hem zou zijn indien hij volhardde, heeft hij op een plechtige zitting zijn opvattingen herroepen. Dit geschiedde den 15den Maart 1592 in tegenwoordigheid van bisschop *Peter Binsfeld*, den abt *Reiner Biwer* en anderen, in het bijzijn van een notaris en getuigen. De onderteekening van *Loos* luidde: *Cornelius Loseus Callidius*. Hij is n.l. ook bekend onder den naam: *Callidius Chrysopolitanus*. Na eenig omzwerven werd *Loos* vicarius aan de kerk N.D. de la Chapelle in Brussel. Hij kon *Wier's* invloed echter niet ontkomen en zijn herhaalde bestrijding van de heksenprocessen, bracht hem weer in de ge-

vangenis. Daaruit werd hij ook weer ontslagen, keerde nog eens tot zijn geliefde bestrijding terug en ontkwam daarna door den dood aan de handen van den beul. Door professor *Burr* ¹⁾ is in 1886 een handschrift van de eerste twee der vier boeken van *Loos* uit zijn „*De vera et falsa magia*” gevonden in de Stadsbibliotheek van Trier. Voorts vond *Dr. Keysser* in 1888 de zes eerste vellen druk van dit handschrift in de Stadsbibliotheek in Keulen.

Weinige jaren vóór *Loos*, was een andere voorvechter van de humanitaire ideeën, dr. juris *Dietrich Flade*, aan zijn opvattingen ten offer gevallen. Hij was in Trier geboren en ten tijde van *Loos*, aldaar pensionaris van den Keurvorst en Stadsschout. In 1585 was hij rector-magnificus van de universiteit, waarmede hij in twee eeuwen, de eerste niet-theoloog was, die deze positie bekleedde. *Flade* was een man van hoog aanzien, met grooten persoonlijken invloed en zeer bemiddeld. In 1582 had hij als president een proces tegen hekserij te leiden. Meermalen trad hij in het belang der vermeende heksen op, tot hij, reeds oud en ziekelijk zijnde, aangeklaagd, gefolterd en ter dood veroordeeld werd door wurging („gnädiglich und christlich”) om daarna verbrand te worden. Een uitvoerige beschrijving vindt men bij *Binz*. ²⁾ Het grootste deel van de proces-stukken is lang onvindbaar geweest voor de geschiedvorschers, totdat bleek, dat deze in 1883 aan de *President-White* Bibliotheek van de *Cornell* Universiteit verkocht waren. Door prof. *Burr* is het geheel bestudeerd en in druk uitgegeven als „*The fate of Dietrich Flade*”. *Papers of the American Historical Association*. V. No. 3. Juli 1891. De stad Trier had nog een leenings-schuld van 4000 gulden, aan *Flade*. De keurvorst beval dat deze som over de kerken der stad verdeeld zou worden. Op den morgen van zijn terechtstelling vermaakte *Flade* aan een stichting vele duizenden in goud, ten gunste van arme burgers, monniken en priesters. *Binz* vermeldt: heden ten dage bestaat in Trier nog een stichting, welke zijn naam draagt. De inkomsten dienen als toelage op de wedde van de vijf priesters der stad Trier. Het is niet bekend wat er met de rest van zijn vermogen

---

¹⁾ *Burr*, G. L. The literature of witchcraft. *Papers of the American Historical Association* 1890, blz. 237.

²⁾ *Binz*, C., *Doctor Johann Weyer*, Berlin 1896; 2e druk, blz. 113.

geschiedde. *Flade* was een kinderloos weduwnaar. Waarschijnlijk had *Loos* gelijk, dat „uit menschenbloed goud gemaakt werd”.

Na 34 jaar had een ander den moed om dit gevaarlijke onderwerp, zij het dan van zuiver strafrechterlijke zijde, weer op te vatten. Dat was *Johann Greve* uit Buderich a. d. Rijn, bij Kleef. In 1604 was hij predikant in Arnhem, waar hij in strijd kwam met zijn superieuren over dogmatische onderwerpen. Hij verloor zijn ambt en moest Holland verlaten. In het geheim bezochten zijn aanhangers hem in Emmerik, waar hij gearresteerd werd en in Amsterdam anderhalf jaar in een tuchthuis opgesloten werd. Inmiddels had hij zich voorgenomen zijn denkbeelden op schrift te stellen, waartoe de gelegenheid zich voordeed, toen hij door voorspraak van bevriende zijde ontslagen was.

In 1622 verscheen zijn werk, dat in 1737 een herdruk beleefde. ¹⁾ De titel luidt: „Reformirtes Tribunal, worin der Weg einer gesunderen und zuverlässigeren Rechtspflege im Criminalprocess dem christlichen Richter gezeigt wird, unter Verwerfung und Abschaffung der Folter, deren Ungerechtigkeit, mannigfache Trüglichkeit und bei Christen unerlaubten Gebrauch in freier und notwendiger Besprechung klar gelegt hat *Johann Greve* aus Cleve”. Het werk is in het latijn geschreven, waarvan de herdruk 560 bladzijden octavo omvat. Zijn geschrift is als een aanvulling van dat van *Wier* op te vatten, dien hij dan ook vijfmaal aanhaalt. Behalve van *Wier*, kan men zeggen dat de verdiensten van *Greve*, ten onrechte in het vergeetboek geraakt zijn. Temeer, daar beiden met *Balthasar Bekker*, een trio van Hollandsche geboorte vormen waar wij met recht trotsch op kunnen zijn.

In het kort willen wij nog vermelden de heksenbestrijder *Paul Laymann* (1575—1635), Jezuïet, geboren te Innsbrück. Zijn hoofdwerk is: „*Theologia moralis*”, 1625. Een zevende oplage verscheen in 1688.

Voorts *Adam Tanner* (geb. te Innsbrück 1572; gestorven 1632), eveneens Jezuïet. Hij schreef „*Theologica scholastica*”, Ingolstadt 1626—1627. *Tanner* hield nog vast aan het wezen van den heksenwaan, maar hij heeft overwegende bezwaren tegen de gerechtelijke vervolging van de vermeende heksen. Hun straf be-

¹⁾ Tribunal reformatum, etc. Wolfenbüttel 1737.

hoort niet in een terechtstelling te bestaan zegt hij, maar in openlijke boete voor de kerk. Hij geeft zijn verlichte meening zoo duidelijk weer, dat men aan moet nemen, dat zijn theoretische opvattingen veel verlichter waren, dan zijn gesproken woord wel deed vermoeden. Hij werd dan ook het wantrouwen van zijn tijdgenooten deelachtig en *Friedrich von Spee* beklaagde zich daar ernstig over in zijn werk, dat hierna besproken wordt.

Onder den titel „*Cautio criminalis, seu de processibus contra Sagas liber*”, verscheen in 1631 een werk van groote verdienste van onbekende hand, dat gericht was aan alle overheidspersonen in Duitschland. Het werd gedrukt in Rinteln en vermeldde slechts dat de schrijver een orthodox roomsch geestelijke was. Zeer spoedig verscheen een herdruk (1632). Door tusschenkomst van den boekhandelaar *Johannes Gronäus* te Frankfurt a/Main, verscheen aldaar nog een uitgaaf. De schrijver was *Friedrich von Spee* of *Friedrich Spee von Langenfeld*. In 1591 te Heltorf geboren, bezocht hij de school der Jezuiten te Keulen en trad in 1610 tot deze orde toe. In 1627 verbleef hij in Würzburg en Bamberg en was sedert zijn éénjarig verblijf aldaar de biechtvader van 200 personen, die tot de brandstapel veroordeeld waren. *Spee* bestreed de heksenwaan niet, maar de tegen de vermeende heksen gevoerde strafprocedures. Zijn boek is later uitvoerig besproken door *Soldan*, *Baldi* en *Cardanus*. In 1635 overleed hij in Trier aan typheuze koortsen, welke hij bij de verpleging van zieke soldaten opliep.

Het werk van *Wier* en *von Spee* heeft na hun dood aanvaankelijk geen aanhangers gevonden. Het verzet van *Delrio* zegevierde voorloopig. Den 21sten Juni 1749 werd in het Duitsche Rijk de voorlaatste heks te Würzburg onthoofd en verbrand. Dat was 118 jaar na de eerste uitgaaf van *von Spee's* werk. Daarbij hield een orde-genoot van *von Spee*, *prof. G. Gaar*, nog een lijkrede. ¹⁾

Eerst in de tweede helft van de 18de eeuw brak de gedachten-gang van *Wier* en zijn opvolgers bij alle machthebbers door. Dit kon niet verhoeden, dat in 1775 in Duitschland nog een heks veroordeeld werd en in 1782 in Zwitserland, d.i. 219 jaar na de eerste uitgaaf van *Wier's* werk en 151 jaar na dat van *von Spee*!

---

¹⁾ Christliche Aured nächst dem Scheiter-Hauffen, worauf der Leichnam *Mariae Renate*, einer durchs Schwerdt hingerichteten Zauberin, u.s.w. Von *P. Georgio Gaar*, J. S.

De bestrijding van den vastgewortelden heksenwaan door *Wier*, liet niet na hem bestrijders te bezorgen. Het eerste bezwaar tegen zijn hoofdwerk kwam van *Andreas Masius*, bekend philoloog, gezant en juridisch adviseur van den hertog van Kleef. *Wier* was met hem bevriend en tevens zijn lijfarts. Een deel van zijn brieven aan *Wier* is bewaard gebleven.¹⁾ Eén ervan, geteekend : Zevenaer, 15 Maart 1562, luidt : „Ich habe den Entwurf deines Werkes de daemonum praestigiis, den du mir geschickt hast, zwar nicht ganz gelesen, aber aufmerksam, soweit es sorgfältig geschrieben und, wie es scheint, von dir durchgesehen ist ; nachher habe ich indess nur wenig Seiten rasch durchgeflogen und sodann das Buch, wie du befohlen, an unsern *Wezius* geschickt. Höre aber geduldig zu, ich bitte, warum ich nicht weiter las, denn ich will dir, dem lieben Freunde, frei sagen, was ich denke, und wenn ich irre, von dir mit derselben Freiheit getadelt werden und das ertragen. Mir ist dein Buch als ein rohes Werk vorgekommen, lauter Lappen, die ohne Sinn und Verstand genäht sind, nein, toll aufeinander gehäuft und zusammengestoppelt, einem Ameisenhaufen vergleichbar. Ich habe gedacht, wenn du nur kein anderes Lob bei gelehrten Männern damit erringst als das eines nicht sehr geschickten Compilators, so hast du doch das ganze Buch umzuarbeiten und teilweise zu vernichten ; und deshalb hielt ich es nicht der Mühe wert, zum Nachteil meiner eigenen Studien alle Einzelheiten zu berühren und zu prüfen, denn das meiste muss beschnitten und entfernt werden. Ich sehe ausserdem, dass ich in gewissen wenigen Einzeldingen, die mir missfielen, dich nutzlos mahnen werde (was ich in dem durchgelesenen Teil durch Ankleben von Zetteln gethan habe), da mir der Gesamtaufbau nicht behagt. Aus dem bisher Monirten magst du leicht mein Urteil über den Rest entnehmen. Ich verlange aber nicht, du sollest mein Urteil so hoch stellen, dass du seinetwegen wider die Meinung von *Dr. Echt* und andern gelehrten Männern von deinem Vorhaben und deiner Art abgingest“.

Verder is de brief slechts gedeeltelijk behouden. Hij adviseert *Wier* : „Arzt heile dich selbst“.

In de uitgaaf van zijn werk in 1577, voegde *Wier* zijn „*Liber Apologeticus*“ toe. Daarin wijst hij de bezwaren van twee zijner

¹⁾ *Lossen, M.*, Briefe von *A. Masius* und seinen Freunden, 1886.

literaire bestrijders af. Dat waren *Paul Schalich*, die zich vorst *de la Scala* noemde en een bedrieger was. De tweede is *Jacob Gohory*, professor in de wiskunde te Parijs, die onder het pseudoniem *Leo Suavius* schreef. Een milder vertoog houdt hij nog tegen dr. *Johannes Brentz* uit Stuttgart (een beroemd protestantsch theoloog). De laatste meende in zijn werkje „Ueber den Hagel”, dat de heksen geen onweer of hagel veroorzaken konden, maar dat zij zich inbeelden, dat de duivel dat met God's toestemming gedaan had. Hiervoor verdienden zij de doodstraf!

Een tegenwerking van beteekenis ondervond *Wier* door de plaatsing van zijn werk op den Index van door de Roomsche kerk verboden boeken. Hiernaar is een onderzoek ingesteld door *H. Reusch* 139) en stelde hij het volgende vast.

In 1570 werd zijn „*Praestigia*” geplaatst op den, op bevel van Alva gedrukten „*Appendix*” van den Index van Trente. Men hield hem niet voor een ketter. Op den in 1582 te München gedrukten Index, staat hij echter al in de eerste klasse (d.i. wel als ketter). Hij komt in de tweede klasse voor op den Index van 1581 te Lissabon gedrukt en idem in den Spaanschen van 1583. Later werd door *Sixtus V* een nieuwe Index uitgegeven, welke een compilatie was van die van Trente, met vier anderen. Daarin komt hij in de tweede klasse voor met de bijvoeging: „bis das Buch nach den Regeln dieses Index verbessert ist”. De volgende Index stamt van *Clemens VIII* (1596). Daarin en in alle volgende Indices komt *Wier* steeds in de tweede klasse voor.

Een merkwaardige vergissing komt voor in den Spaanschen Index van *Sotomayor* van 1640 en alle volgende tot en met 1790, waar in de eerste klasse voorkomt: *Joannes Wierus*, Phil. et medicus Lutheranus en *Vierius*, „*De praestigiis daemonum*”, in de tweede klasse. Men meende hier blijkbaar met twee verschillende schrijvers te doen te hebben.

Eigenaardige tegenstellingen in het standpunt van de juridische wereld ten opzichte van de geschriften van *Wier* hebben zich voorgedaan. Zoo beriep de juridische faculteit van Marburg in 1704 zich op *Wier's* boek en gaf een verklaring af ten gunste van een man die van toovenarij verdacht werd. Daarentegen werd in 1737 te Gerresheim, in het voormalige hertogdom Berg, door een rechterlijke beslissing de „*fundamenta des Weyerus*” verworpen, waarna twee vrouwen terechtgesteld werden.

Streng werd tegen de heksen te velde getrokken in de bul van *Gregorius XV*: „*Omnipotentis Dei*” van 20 Maart 1623. Daarin wordt het inmettelen, resp. de levenslange kerkerstraf van de verdachte vermeld.

Het ambtelijke leerboek der inquisitie van 1639 vermeldt, wat men onder toovenaars en heksen moet verstaan en geeft een schema voor het verhoor. De verordening van het inquisitie-tribunaal van 1657 heeft in wezen denzelfden inhoud.

De geleerde Dominicaner *Sixtus von Siena* streed tegen een boek „*Adversus Lamiarum Inquisitores*”, dat hij aan *Agrippa* toeschreef, wat niet juist is. Bovendien was *Agrippa* geen Lutheraan, zooals hij dacht.

In de „*Criminalordnung*” van 1572 van Saksen, (*Consultationes Saxonicae*) komt een paragraaf voor over het heksenwezen. Daarin wordt steeds de doodstraf geëischt tegen de heksen en wordt *Wier* een enkele maal aldus aangehaald: „*Es sind längst verschiedene Jahre viel Bücher ausgangen, darinnen die Zauberei mehr vor ein Superstition und Melancholey dann vor ein Uebelthat gehalten, und wird hart darauf gedrunge, dass dieselbe am Leben nicht zu strafen. Des Wieri rationes seyn nicht sehr wichtig, als der ein Medicus und nicht ein Jurist gewesen. So ists ein geringes Fundament, dass er meynet, die Weiber werden nicht leiblich zum Tanz und Teufelsgespenste geführt, da doch das Widerspiel durch Grilandum mit Exempeln und bessern Gründen ausgeführt wird, auch die Erfahrung gibt, und zum wenigsten, wann schon der Leib nicht, dass doch die Seel und Geist und also praecipua hominis pars weggeführt wird, wie Joh. Baptista Porta Neapolitanus bezeuget in magia naturali, auch die Lyfländische Historien geben*”.

In het kort mogen nog enkele bestrijders van *Wier* genoemd worden. De Fransche gereformeerde predikant *Labertus Danaeus* (*Dialogus de veneficiis, etc. Köln 1575*); de Heidelbergsche geneesheer *Thomas Erastus* (*Disputatio de lamiis seu strigibus, 1578*); de Triersche Bisschop *Peter Binsfeld* (*Tractat von Bekantnuss der Zauberer und Hexen, Trier 1590*); *N. Remigius* (*Daemonolatria etc. 1594*); prof. *H. Göhausen* te Rinteln (*Decisio trium quaestionum de veneficiis, 1629* en *Processus contra Sagas, 1630*); de Fransche monnik *P. Crespet* (*Deux livres de la haine de Satan et malins contre l' homme, 1590*); de geneesheer *Scribonius*

(*Schreiber*) te Korbach (*De sagarum natura et potestate, deque his recte cognoscendis et puniendis epistola*, 1588).

Een tegenstander van wetenschappelijke beteekenis, met erkende verdiensten op ander terrein, was de rechtsgeleerde en filosoof *Jean Bodin* (1530—1596). Hij schreef een werk: „*Traité de la démonomanie des sorciers*” in 1579, dat in een latijnsche uitgaaf herdrukt werd te Bazel in 1581 en nog eens in het Duitsch vertaald in 1591 verscheen.

Bodin wijdt een veertigtal bladzijden aan *Wier*. De critiek is zeer onwaardig en verliest zich in verloochening van de feiten en onware voorstellingen van *Wier's* opvattingen. *C. Binz* meent dat de inhoud van *Bodin's* boek zoo valsch en onwaar is, dat diens opvatting — dat de waterproef en dergelijke, als middel tot bekenenis behooren te verdwijnen —, daardoor geheel in de schaduw gesteld wordt.

Waarschijnlijk vormt het een unicum in de geschiedenis, dat een regeerend vorst, n.l. *Jacobus I* van Engeland 85), de pen opneemt tegen een burger. Deze vorst schreef, (een overigens weinig beteekenend boekje), „*Daemonologie*” (uitgegeven in 1609 en 1619). De koning keert zich daarin met name tegen *Scott* en *Wier*. De verordeningen tegen het heksenwezen werden in Engeland eerst in 1736 door het parlement opgeheven.

Een der heftigste bestrijders van *Wier* was de Jezuïet *Martin Anton Delrio* 41) (geboren te Antwerpen in 1551; gestorven 1608). Zijn hoofdwerk werd in 1593 in Mainz uitgegeven en beleefde tot de uitgaaf van 1746 te Venetië, 14 oplagen. De titel luidt: „*Disquisitionum magicarum libri sex, quibus continetur accurata curiosarum artium et vanarum superstitionum confutatio, utilis theologis, jurisconsultis, medicis, philologis*”.

Men zou zijn werk kunnen opvatten als een nieuwe uitgaaf van de „*Heksenhamer*”, in meer wetenschappelijk gewaad, echter even bijgeloovig en fanatiek, maar in minder ruwe terminologie. *Wier* wordt in de voorrede al een patroon der heksen genoemd; later is hij goddeloos en gevaarlijk voor lieden die zijn opvattingen zouden volgen.

Een ander tegenstander van *Wier* was *Benedict Carpzov*, hoogleeraar in de rechten te Leipzig, (overleden 1666). Naar de theorie

volgde hij *Bodin* en *Delrio*, in de praktijk echter de opvattingen van *Sprenger* en *Krämer*. Hij was van orthodox-luthersche geloofs-overtuiging. Tegen *Wier*, den geneesheer *Petrus de Apono* uit Padua en den jurist *Joh. Fr. Ponzinibius* uit Florence, trekt hij te velde. Volgens hem is de tooverij een „delictum atrocissimum”, welke een drievoudig-scherpe tortuur toelaat.

Reeds lang voor de bestrijding door *Carpzov*, scheen *Wier* geheel vergeten, wellicht beter gezegd, kunstmatig op den achtergrond gehouden, zoodat de latere kardinaal *Fr. Albizzi*, die met den pauselijken gezant *Ginetti* in 1630 een bezoek aan Keulen en omgeving bracht, kon zeggen: „Ein grässliches Schauspiel bot sich unsern Augen dar. Ausserhalb der Mauern von vielen Dörfern und Städten sahen wir zahlreiche Pfähle errichtet, woran arme elende Weiber befestigt waren, die man als Hexen verbrannte”.¹⁾

De naam *Wier* wordt in de literatuur van de 17de eeuw verder niet meer aangetroffen. In de 18de eeuw wordt zijn werk nog eens veroordeeld door den Mechelschen kanunnik *J. Fr. Foppens* (*Bibliotheca Belgica* II, 754, 1739).

---

¹⁾ De inconstantia in jure admittenda, etc., 1683, blz. 355.

SAMENVATTING.

Na een inleidend woord over *Dr. Jan Wier*, wordt een kort overzicht van het heksenwezen en van de geschiedenis der psychiatrie, vnl. ten tijde van *Wier*, beschreven.

In een uitvoerige biographie wordt, naast zijn familieleden, jeugd en opleiding, zijn vestiging als geneesheer in Arnhem beschreven.

Het grootste deel van zijn langdurige geneeskundige praktijk was hij, als lijfarts, in dienst van den hertog *van Kleef, Berg en Gülik*. Daarnaast werd hij geconsulteerd door de grafelijke familie van het Huis *Bergh*. Afschriften van een achttal origineele brieven van *Wier* aan deze familie zijn als bijlage opgenomen.

Een poging tot een karakterologische studie van *Wier* is ten slotte aan zijn biographie toegevoegd.

De werken van *Wier* worden uitvoerig besproken. Zijn hoofdwerk in den strijd tegen de heksenprocessen is getiteld „*De Praestigiis, etc.*” Zijn geneeskundig werk wordt mede besproken.

Uiteraard had *Wier* aanhangers en bestrijders. Hieraan is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd.

Zijn werken zijn herhaalde malen herdrukt en vertaald. De bibliographische bijzonderheden zijn compleet opgenomen.

Als bijlage is de bul van *Innocentius VIII* opgenomen. Hoewel er zeker voorloopers van dit geschrift geweest zijn, vormt dit, in aansluiting met den „*Heksenhamer*” (*Malleus maleficarum*) van de heksenmeesters *Sprenger* en *Institoris*, toch het voornaamste uitgangspunt van de heksenbestrijding.

Voorts zijn als bijlagen opgenomen de meening van de Leidsche geneeskundige faculteit over de waterproef en de goedkeuring van keizer *Ferdinand I* voor de uitgave van zijn hoofdwerk.

De beteekenis van *Wier* is gelegen in de omstandigheid dat hij vasthield aan het principe, dat normale en ziekelijke geestelijke processen, wel gradueele, doch geen wezenlijke verschillen opleveren en dat de macht van demonen en van den menschelijken wil, geen invloed op de geesteszieken hebben.

Wier's beteekenis is minder gelegen in zijn humanisme en het herkennen van de heksen als geesteszieken, dan wel in het aan-

geven van een klinische psychopathologie, waarbij hij zijn strijd, ondanks alle tegenstand, manmoedig volhield. Hij introduceerde de wetenschappelijke, beschrijvende psychopathologie en eischte het geheele domein hiervan voor de geneeskunde op. Hierdoor is hij wel genoemd „de stichter der moderne psychiatrie”.

Op het terrein der interne geneeskunde kenmerkte hij zich, naast een groote ervaring, door systematisch geneeskundig onderzoek, door hechte redeneering en door de toepassing van een daaruit voortspruitende doelbewuste therapie.

Wier heeft in belangrijke mate bijgedragen tot de ontbolstering van den menschelijken geest. Naast onze landgenooten *Erasmus* en *Bekker* mag hij als humanist met eere genoemd worden en verdient hij algemeene bekendheid en waardeering.

RESUMÉ.

Après une introduction sur le *Dr. Jan Wier*, on trouve un court aperçu de la sorcellerie et de l'histoire de la psychiatrie autemps du *Dr. Wier*.

Dans une biographie détaillée, en dehors des membres de sa famille, sa jeunesse et son éducation, on décrit son établissement en tant que médecin à Arnhem. La plus grande partie de sa longue carrière médicale, il a été médecin en titre du Duc de *Kleef-Berg-en Gülik*. En outre il fut consulté par la famille comtale de la Maison *Bergh*. Une huitaine de copies de lettres originales écrites par *Wier* à cette famille, ont été prises en annexes.

Enfin, à la biographie de *Wier* s'ajoute un essai d'étude de son caractère.

Les oeuvres de *Wier* sont amplement dissertées. Son oeuvre principale dans la lutte contre les procès de sorcellerie est intitulé „*De Praestigïis*”, etc.” On trouve également une dissertation sur ses travaux de médecine.

Il va de soi que *Wier* avait des partisans et des adversaires. Un chapitre spécial y a été consacré.

Ses travaux ont été réédités et traduits à plusieurs reprises. Les particularités bibliographiques ont été reprises au complet.

La bulle d'*Innocentius VIII* est ajoutée comme annexe. Bien qu'il y ait certainement des écrits analogues antérieurs, celui-ci forme le point de départ principal de la lutte contre la sorcellerie, en rapport avec le *Malleus maleficarum* des maîtres sorciers *Sprenger* et *Institoris*.

Comme annexes ont été prises ensuite l'opinion de la Faculté de médecine de Leide concernant l'épreuve de l'eau, et l'autorisation de l'Empereur *Ferdinand I* à l'édition de son oeuvre principale.

L'importance de *Wier* réside dans le fait qu'il s'en est tenu au principe que, les procès spirituels normaux et maladifs présentent bien des différences graduelles mais non réelles, et que la puissance de démons et de la volonté humaine n'ont aucune influence sur les maladies de l'esprit.

L'acception de *Wier* réside moins dans son humanisme et la

reconnaissance des sorciers comme malades de l'esprit, mais surtout dans les données de la psychopathologie clinique, soutenant vaillamment la lutte, malgré toute opposition. Il introduisit la psychopathologie descriptive scientifique et en exigea tout le domaine pour la médecine. C'est pourquoi il est bien nommé : „le fondateur de la psychiatrie moderne”.

Sur le terrain de la science médicale interne, il se caractérisa, en dehors d'une grande expérience, par des recherches médicales systématiques, par un raisonnement sain et par l'application d'une thérapie dont les desseins bien déterminés en découlent.

Wier a participé pour beaucoup au déniement de l'esprit humain. Aux côtés de nos compatriotes *Erasmus* et *Bekker* il peut être nommé en tout honneur et jouit d'une renommée et d'une estime universelles.

SUMMARY

After an introduction on *Dr. Jan Wier* there is a short synopsis on witchcraft and the history of psychiatry.

In a detailed biography his establishment as a medical man at Arnhem, besides certain members of his family, his youth and education are amply described.

During the greater part of his medical career he acted as private physician to the Duke of *Kleef-Berg en Gülik*. Besides he was also consulted by the family of the count of *Bergh*.

About eight copies of original letters written to this family by *Wier* have been included in the book.

A psychological essay on his character has also been added to his biography.

Wier's works have been amply discussed. His most important work in the campaign against witchcraft has been titled „*De Praestigüis*”. We also find a dissertation on his medical works. It is to understand that *Wier* had both adherents and adversaries.

A special chapter has been devoted to this subject.

His works have been republished and translated on several occasions. His bibliographic particularities have been minutely described.

The papal bull of *Innocent VIII* has been annexed. Although similar works have formerly appeared on this subject, the latter forms the principal starting point of the campaign against witchcraft in relation with the „*Malleus Maleficarum*” of the master wizards *Sprenger* and *Institoris*.

We also find in the annex the opinion of the Faculty of Medicine of Leyden about the water ordeal and the authorization of *Ferdinand I* for the publication of his most important work.

The importance of *Wier* resides in the fact that he has strictly kept to the principle that mental processes whether healthy or sickly show gradual, but not real differences and that the power of demons and of the human will has no influence whatever on mental diseases.

Wier's acceptance does not lie so much in his humanism and the recognition of wizards as mental patients, as in his data of

clinical psychopathology carrying on his campaign bravely against every opposition. He was the first to introduce descriptive scientific psychopathology and demanded it to be entirely incorporated in medical science. That is the reason why he has been called : „the founder of modern psychiatry”.

In the field of internal medicine he distinguished himself besides his large experience in systematic medical researches, in his logic reasoning and in the application of the therapeutic, the aims of which are evident.

Wier has participated greatly in the purification the human mind. He can be safely placed next to our famous countrymen *Erasmus* and *Bekker* and enjoys an international renown and esteem.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach einem einleitenden Wort über *Dr. Jan Wier*, wird eine kurze Uebersicht des Hexenswesens und der Geschichte der Psychiatrie gegeben.

In einer ausführlichen Biographie wird, ausser den Angehörigen *Dr. Wiers*, seiner Jugend und Erziehung, auch seinen Verbleib als Ausübender Arzt in Arnheim, beschrieben.

Den grössten Teil seiner langdauernden Praxis, war er Leibartz im Dienste des Herzogs von *Kleef, -Berg und -Gülik*. Daneben trat er als konsultierender Arzt für die gräfliche Familie vom Hause *Bergh* auf. Abschriften von acht original-Briefen von *Wier* an diese Familie, sind als Beilage aufgenommen. Eine Abhandlung karakterologischer Studie von *Wier*, ist am Ende seiner Biographie beigelegt.

Die Werke von *Dr. Wier* sind ausführlich besprochen. Sein Hauptwerk in dem Streit gegen die Hexenprozesse ist betitelt „*De Praestigii, etc.*“. Seine medizinische Werke sind dabei behandelt.

Selbstverständlich hatte *Wier* Anhänger und Widersacher. Darüber gibt es ein besonderes Kapitel.

Seine Werke sind mehrmals gedruckt und übersetzt. Die bibliographische Besonderheiten sind vollzählig aufgenommen.

Als Beilage ist die päpstliche Bulle *Innocentius VIII* zugefügt. Obwohl es früher sicherlich derartige Schriften gegeben hat, bildet dies trotzdem den Ausgangspunkt der Hexenbekämpfung, im Anschluss mit dem „Hexenhammer“ (*Malleus Maleficarum*) der Hexenmeister *Sprenger* und *Institoris*.

Weiter sind als Beilagen aufgenommen, die Meinung der ärztlichen Fakultät von Leiden über die Wasserprobe, so wie die Erlaubnis vom Kaiser *Ferdinand I* für die Ausgabe seines Hauptwerkes.

Die Bedeutung von *Wier* liegt in dem Umstand dass er an dem Prinzip festhielt, dass normale und kränkliche geistliche Prozesse, wohl graduale, aber keine wesentlichen Unterschiede zeigen. Weiter dass die Macht von Dämonen und des menschlichen Willen keinen Einfluss auf Geistesranke hat.

Wiers Bedeutung liegt weniger in seinem Humanismus und der

Erkenntnis der Hexen als Geistesranke, als in den Angaben einer klinischen Psychopathologie wobei er an seinem Kampfe trotz aller Widerstände festhielt. Er führte die wissenschaftliche, beschreibende Psychopathologie ein und verlangte dieses ganze Gebiet für die Heilkunde. Hierdurch ist er mit Recht genannt: „der Gründer der moderne Psychiatrie“.

Auf dem Gebiete der internen Medizin, zeichnete er sich neben einer grossen Erfahrung, auch durch systematische, heilkundige Untersuchungen, durch klare Schlussfolgerungen und durch die Anwendung einer daraus entsprungenen zielbewussten Therapie aus.

Wier hat in hohem Masse an der Aufklärung des menschlichen Geistes beigetragen. Neben unseren Landsleute *Erasmus* und *Bekker*, darf er als Humanist mit Ehre genannt werden und verdient allgemeinen Ruf und Achtung.

BIJLAGE I.

BULLE VAN DEN PAUS INNOCENTIUS VIII

(door welke hij aan de Kettermeesters de magt heeft gegeven om het Heksenproces in Duitschland in te voeren). ¹⁾

Innocentius, Bisschop, een knecht der knechten Gods. Elk zij kennelijk :

Naardien wij met de hoogste begeerte verlangen, zoo als onze Herderlijke pligt het vordert, dat het Katholijk geloof, vooral in onze tijden, overal moge toenemen en bloeijen en het kwaad der ketterij uit de woonsteden der geloovigen worde verwijderd, zoo verordenen wij gaarne en voeren dat gene van nieuws in, waardoor deze godzalige begeerte, overeenkomstig onze wenschen, zal kunnen worden vervuld ; vooral ook, op dat door de dienst van onzen arbeid, gelijk door de hark of spade van eenen voorzigtigen werkmán, al het onkruid der dwalingen geheel worde uitgeroeid, en de ijver tot betrachtning van het geloof in de harten der getrouwen dieper moge worden ingedrukt.

Het is, voorwaar ! niet zonder groote droefheid ter onzer kennis gekomen, dat in eenige gedeelten van Boven-Duitschland, gelijk ook in de Mentzische, Keulensche, Triersche, Saltzburgsche en Bremensche Provinciën, steden, landen, oorden en kerspelen, vele personen van beide seksen, hunne eigene zaligheid vergetende, van het Katholijk geloof afwijken, zich met den duivel afgeven, die zich als nachtdrukkers en nachtmerriën (*incubi ac succubi*) met hen vermengen en afgeven ; dat zij door 's duivels betooveringen, liederen en bezweringen, door meer afschuwelijk bijgeloof en wigchelarij en andere zonden, misdaden en gruwelen, de dragt der vrouwen, het jongen van het vee, de vruchten der aarde, de wijndruiven en de boomvruchten, gelijk ook de mannen en vrouwen, het vee, de kudden en de dieren van alle soorten, de wijnbergen, de boomgaarden, de velden en de weiden, de korenlanden en andere teeltgronden weten te verderven, verstikken en alzoo

---

¹⁾ Naar *Mr. J. Scheltema*, *Geschied. d. Heksenprocessen 1828.* 151)

te veroorzaken, dat die mannen en vrouwen, groot en klein vee, en alle dieren, met in- en uitwendige kwalen worden bezocht en gepijnigd en dat er alzoo wordt bewerkt, dat de menschen niet kunnen voortteelen, dat de vrouwen niet kunnen ontvangen, en dat de huwelijkspligt door man noch vrouw vervuld kan worden.

Dat zij bovendien het geloof, hetwelk zij bij het toedienen van den Heiligen doop ontvangen hebben, met meenedigen monde, verloochenen en alzoo op aanhitsing van den vijand des menschelijken geslachts zich niet ontzien, vele veroordeelenswaardige buitensporigheden en misdaden te begaan en te bedrijven, met gevaar van hunne eigene zielen, met belediging der Goddelijke Majesteit en tot ergeis en een gevaarlijk voorbeeld voor anderen.

Hoe verder, in weerwil dat onze geliefde zonen, *Hendrik Institor* en *Jacobus Sprenger*, beide van der Predikheeren-orde en Hoogleeraren der Godgeleerdheid, door ons bij Apostolische brieven tot onderzoekers van kettersche bedorvenheden (*Inquisitores Haereticæ pravitatis*, (*Inquisiteurs*) zijn benoemd, — de eerste in de gedeelten van Boven-Duitschland, in welke die gewesten, steden, landen en streken zijn gelegen, de tweede over de streken aan den Rhijn, zooals zij het nog zijn, — eenige klerken (geestelijken) en leeken van die landen, zoekende meer te weten als behoort, op grond, dat in de brieven van aanstelling de gemelde Provinciën, steden, districten, landen en de personen en bedrijven niet bij name zijn opgenoemd, staande houden, dat zij niet daaronder zijn begrepen.

Dat zij zich verder niet schamen, halsstarrig staande te houden, dat aan bovengemelde kettermeesters in de Provinciën, Bisdommen enz., niet vrij zoude staan, gemeld ambt van inquisitie of onderzoek uit te oefenen, en tegen gemelde personen over die zonden en misdaden, met gevangen nemen en straffen, tot verbetering in regten te werk te gaan.

Waardoor dan in gemelde gewesten, steden, bisdommen, streken en kerspelen, de voornoemde misdaden en buitensporigheden, niet zonder verlies van de geloovige zielen, en gevaar van de eeuwige zaligheid, ongestraft blijven.

En vermits wij derhalve elk beletsel, waardoor de uitoefening van het ambt der Geloofsonderzoekers, op deze of gene wijze belemmerd en vertraagd mogt worden, willen wij uit den weg ruimen, opdat de ziekte of besmetting van de ketterij en andere dergelijke onheilen hun vergift niet verder verspreiden ten verderve van andere onschuldigen ;

Zoo is het, dat wij, in het besef van onzen ambtspligt, en gedreven door den ijver voor het geloof, en dat gemelde gewesten, steden, bisdommen, streken en kerspelen in de gedeelten van Boven-Duitschland, niet beroofd zouden zijn van het noodig ambt van Geloofsonderzoekers, — met Apostolisch gezag bij dezen tegenwoordigen brief vaststellen: dat het aan Geloofsonderzoekers vrij staat hun ambt van kettermeester aldaar uit te oefenen, en tot beteugeling, gevangenneming en bestraffing van de personen, wegens de vermelde misdaden en buitensporigheden, te handelen in alles, als of het in de vroegere brieven en bullen, aangaande zulke landen, steden, bisdommen, streken en kerspelen, met uitduiding van personen en misdaden, bepaaldelijk en bij namen was uitgedrukt.

En vermits wij willen en begeeren, dat gemelde Brieven en bullen op zulke gewesten, steden, bisdommen, streken en kerspelen, ten opzichte van gemelde personen en misdaden, met meerdere zorg worden uitgestrekt, zoo geven wij aan gemelde Geloofsonderzoekers de magt, om zoodra zij, of iemand hunner, onzen geliefden zoon, *Johannes Gremper*, Geestelijke te Constants en der Vrije kunsten Meester, hunnen gewonen Notaris publicus, of eenen anderen, ten tijde en wijle te kiezen, tot zich geroepen hebben, — in voormelde gewesten, steden, bisdommen, streken en kerspelen, tegen alle personen, van welken stand of welke hoogheid zij ook mogen zijn, hun ambt van Geloofsonderzoeker uit te oefenen, en die personen zelve, welke van de voormelde zaken worden beschuldigd, naar verdienste voor regt te trekken, in de gevangenis te brengen en aan have en lijf te straffen.

Ook om in alle Parochie-kerken in gemelde gewesten het woord Gods aan de geloovige schare voor te dragen en te prediken, zoo veel en zoo dikwijls als het hun geraden zal voorkomen; en verder, om in alles vrij en onverlet te doen, wat zij ten voorgeschreven einde nuttig en dienstig zullen oordeelen, waarop wij op gelijk gezag van nieuws de volle en vrije magt geven en toestaan.

Wij bepalen verder bij dezen Apostolischen brief, dat onze eerwaardige Broeders, de Bisschop van Straatsburg, zelf, of door een ander of anderen zorgen zal, dat zoodra de gemelde Geloofsonderzoekers of één hunner, hem iets zal voordragen, of hij van eenige belemmering iets verneemt, openlijk zal bekend maken, dat hij het niet zal toelaten, dat zij tegen den inhoud van de vermelde en tegenwoordige brieven, door eenige magt zullen worden be-

lemmerd, of op eenige wijze zullen mogen worden tegengewerkt of belet; ook dat hij tegen allen, die hem eenige inbreuk zullen doen, verhinderen en tegenspreken en alzoo rebelleren, van welke waardigheden, ambten, eeren, voorregten, adel, hoogheid en stand, die tegenstreevers ook mogen zijn, en van welke vroegere voorregten tot vrijstellingen zij ook mogen zijn voorzien, door ban, schorsing of verbod, of door nog scherpere en schrikkelijke middelen, zal voorzien, zoo als het dienstig zal worden geoordeeld; en dat hij deze vonnissen, bevelen en straffen, zonder eenig appel toe te staan, op ons gezag zal mogen verzwaren, zoo veelmalen hij zulks dienstig oordeelt en daartoe desnoods den wereldlijken arm in te roepen, zonder te letten op vroegere of andere Apostolische verordeningen, welke hier tegen mogten kunnen worden aangevoerd.

En ware het, dat aan sommige, gezamenlijk en aan eenigen voor zich alleen van den Heiligen Stoel was toegestaan, dat tegen hen geen verbod, opheffing of ban, bij Apostolische brieven zouden kunnen afgaan, zoo vernietigen wij bij dezen geheel en al, ook alle zulke algemeene en bijzondere indulgentiën en vrijstellingen van den Heiligen Stoel, van welken inhoud ze mogen zijn, al zijn ze ook hierbij niet uitgedrukt opdat de werking van deze Genade niet op eenige wijze worde vertraagd of verhinderd, van welke begeerte deze geheele brief in zijne geheele strekking getuigt.

Het zal alzoo aan geen mensche geoorloofd zijn, deze onze verordening, uitstrekking, bewilliging en bevel te overtreden, of met lichtzinnigen euvelmoed daartegen te handelen. Wanneer echter zich iemand daartoe zoude durven verstouten, die wete, dat hij zich hierdoor zal blootstellen aan den toorn van den Almachtigen God en van zijne Heilige Apostelen *Petrus en Paulus*.

Gegeven te Rome, bij *St. Petrus*, in het jaar van de menschwording des Heeren duizend vierhonderd en vierëntachtig, den 5. van Wintermaand. In het eerste jaar van onze Pauselijke regering.

BIJLAGE II.

'T GHEVOELEN VAN DE HEEREN PROFESSOREN DER UNIVERSITEYT TOT LEYDEN. NOPENS DE PROEVE DER TOVERESSEN IN 'T WATER

Op den neghenden dach January des jaars 1594, de Heeren Professoren in de Medicynen en Philosophie de Universiteyt tot Leyden vergaert zijnde, ten versoucke van 't Hof van Hollant, om een uitspraeck te doen ende haer oordeel te gheven van een twyffelachtige saecke, namentlijk :

„Off de Toveressen, Waersegsters, etc. door haer swerte kunst „ofte schandelijcke oeffeninghe sulck een byzonder kracht hebben, „dat wanneer sy crucelinckx aan handen ende voeten t' samen „gebonden ende in het water geworpen zijnde, de selvighe niet „onder gaan ende sincken, maar op 't waeter dryven. Dan off „hier onder eenige natuerlijcke oorsaak verborgen is ?”

Hebben de voornoemde Heeren Professoren aldus geantwoord, ende 't selvige met haere naemen onderteijckent.

Dat het geen twelc in off aan een mensch geschiet, dat het selfde, ofte geschiet door middel van welbedachten raet en met een opstel, ofte uit krachte van een inwendige natuerlijcke genegentheid : het welk gebeurt als de werckende oorsaecken eenichsins overeenkomen met de lichamen, daar sy in wercken. Andere door de kracht van de dinghen welcke van buyten komen.

”Tgheen met een opstel ende met voorraet geschiet, gelijckerwijs alsser met een Duyvel een verbont gemaect is, hier van en oordelen de Goddelijcke ende Wereldelijcke schriften (van Natuerlijcke saecken spreekende) niet anders dan uit de wercken selff : als uit vergiftige en moordadige toverie. Alzoo heeft *Horatius* de Poët, Epod. lib. od. 6. *Gratidiam* de Toveresse (die hij *Canidiam* noemt) beschuldicht, dat se eens treffelije Romains edelmans kint ('t welck sij dieffelijck de ouders ontdraegen hadde :) tot de kinne toe in de aerde begraven hebbende, omgebracht hadde, om vant doode lichaem vergiftige minnedrancken te maecken. Want het den Duyvel onmogelijck is een verbont met een mensche te maecken sonder bijgaende schelmstuck. En achten ook niet, dat

den Duyvel over den mensch van God sulcken macht gegeven zij, om den mensch tot eenich verbont te brengen, ten zy hij eerst met ter daad betoonde, dat hij alle menschelijckheyt afgeleyt hadde. Nu, wij vinden nergens dat sulckers verbondts kenteycken in 't water gelegen is. Ja dat meer is, indien van Godt sulcken kracht ende werckinghe 't water ghegheven was, soude onghetwijffelt 't selfde in 't achste capittel Deutronomy gheopenbaert hebben.

Voorder, indien 't water de Toveressen onwaerdigh kent, dattet haer doot en verdrenckt : waarom draecht haar de aarde ? waarom geeft de locht haar goedertierlijk levens- adem ? de zon licht ? waarom en heeft de spijs ende andere lijftocht van haar geen affgrysen ? welke al tot 's menschen leven, immers so noodich zijn en van bederff alst waeter.

Indien het waeter van natuere een affgrysen heeft van Toveressen ofte haar niet en gedocht : dat moet geschieden door natuurlijcke oorsaecke. De natuurlijcke oorsaecken wercken oft door vyantlijcke partyschap, oft door kracht, daer men merckelijcke reden off kan gheven. Indien sy wercken, door vyantlijcke partijschap, van dese is d' oorsaeck den menschen onbekent : ghelijckerwijs ook van die dinghen, die ter contrarie met inwendighe natuerlijcke 't 'samen-spanninghe een treck tot malkander hebben.

Want wie sal ons reden gheven waarom de magneet-steen 't yser nae hem treckt ? Waerom een kuycken van een hoen so haest het uit den dop komt voor een paert ofte stier niet en vreest, daert nochtans so seer voor den voghel Mouwer (Kuychendien dieff anders ghenaeemt) vervaert is : dat het dien van verre siende sich terstond onder de moeders wiecken soeckt te verbergen ? Zulcke vyantschap isser ook tusschen de wolf ende 't schaep.

Wij lesen datter int eylant Creta eenige huysgesinnen gevonden werden, die welcke door haer ghesichte de jonge kinderen aen de theeringh brengen, d' Adamant-steen wordt alleen door bockenbloedt vermurwet. Twee eenlydende snaeren op twee verscheyden cythers sullen gelijk luyden, als d' een maer wert gheroert. De magneet- steen in een schotel opt waeter gheset, streckt altoos zijn punt naar de Noordt- pool, alhoewel de schotel duysentmaal herwarts en darwarts waer gekeert ende gedreven : wederom in stilte ende rust zijnde, draeyt zich nae 't selfde Noord-pool. De Leeuw, aller dieren vrees, vreest als hij een haen siet. Tusschen de kool en de wijn- ruyt is sucke vyantschap, datse neffens malkander gesayt zijnde uytgaen, etc. Dies gelijcke zijnder ontallijcke

andere dinghen, vol van ongelooflijke verwonderinghe, die haer natuerlijke oorsaek wel hebben, doch den mensch onbewust.

Maar ist datter reden by sy, soo dat sulcx somtijds natuerlijk gebeurt : seeckerlijk dese drifticheyt int waeter en is niet vreemt, d' oorsaek verstaen hebbende, die de verwonderinge t' eenemael wegneempt.

Daer sijnder, die in haer slaep s' nachts uyt haer bedde opstaen, ende doen sonder eenighe hindernisse off letsel daer aff te hebben sulcke dingen, dewelcke haer onmogelijk soude zijn te doen ontwaken ende wacker zijnde ; also dat die het aensien, schricken ende beven, ende nochtans soo is hiervan de natuerlyke oorsaek klaerlijk bekend. Ja dat meer is, sommige siecken (nae de ghetuyghenisse van den grootvermaerden Medicijn *Aretaeus*) voorsijn ende voor- seggen, eenige toekomende dingen. Ende sommige spreekken verscheyden taelen, ende dat uyt kracht van de sieckte alleen, sonder van den Duyvel beseten te zijn.

Desgelijck ook kan van dese driftige vrouwen goede blijckelijke reden gegeve werden. Te weten : datter eenighe vrouwen zijn, die groot, wijt ende uytpuylende van buyck ende moeder zijn, die ook groote, wijde, spongieuse longhen, alsmede spongieuse groote borsten, ende wyde groote darmen hebben ; dewelcke somtijds met winden overvloedelijck vervult werden, en dat meestendeel in die geenen, die men Melancholijcken noempt : gelijk als gemeynlijk dese vrouwen zijn, dewelcke om haer melancholijcke inbeeldinghe voor Toveressen werden gehouden. Dusdanige persoonen als die handen en voeten aan malkanderen ghebonden werden, so werd de hollicheyt des ingewants voorschreven, veel wyder ende grooter, soo dat het heele lichaam bijnae een blaes ofte ton schijnt te wesen. In vougen, dat eenige met wint also vervult, ende bestopt zijnde, connen op 't waeter drijven. Gelijcker wijs wy aan d'eijeren sien, dewelcke, als men die (versch geleyt zijnde) in 't soet waeter doet, ten gronde gaen ; maar indien se vuyl en stinckende ofte met jongen zijn, dryven se boven op 't waeter, om de windswille die daer in vergaedert is. Ende behalven de voorghemelde redenen, so ghebeurt het, dat sommige vrouwen, ende oock Mans, groote breede heupsbeenen ende uytstekende schouderblaeden hebben : dewelcke in de persoonen die crucelinckx handen ende voeten t' samen gebonden werden de form van een schuyte maecken, bekwaam om 't waeter te dryven.

Daarenboven dese vrouwen ofte Mannen also gebonden ende

in 't waeter geworpen zijnde, voor vrees van verdrincken, houden haer adem in, en haer keel digt toe, so datter geen waeter in en mach komen. Zoo dat haer longen, indien die, groot, wijt, en spongieus zijn, te meer luchts ende wints vatten. Welcke longen also opgeblaesen zijnde, bequamlijck 't lichaam op 't waeter driftich houden connen. Ende daerom ist, dat de verdroncken lichamen na eenige daegen wederom boven, 't waeter op komen, want de longe veel wints vergaedert: Het welck klaerlijck blijkt in de doode lichaemen, uit den welken de longen gesneden zijn, want dese in 't waeter gheworpen, sincken ende blijven onder, sonder dat sy nimmer meer boven komen, 'T welc de moerdenaers en de zee-roovers niet dan al te wel weten. Dit is d' oorsaeck ooc mede, dat sommige de cunst van swemmen niet en kunnen leeren, te weeten: om de kleynicheyt haerder longhen, ende d' enghte der holligheden, die in 's menschen lichaem zijn.

Zo dat, bij aldiē eē vrouw met, wijde, spongieuse, ende overfulcx veel wints vattende longen, versien zijnde, werde in 't waeter geworpen, gebonden, op de manier hier boven verhaelt, bequamelijck op 't water cā drijven.

Ja, ons is kenlijc, dat een bedelaer met sulc geweld zijn adem wist intehoude, dat hij niet alleen zijn longe ēn borst, maer ooc zijn geheele buyc also dede swellen, dat hij voor watersuchtich van een yder aengesien werde: Aldus zijn adem in houdende, bedroegh hij de menschen: maar van de Justitie aangetast ende wel dapper gegeeseld zijnde, alst hem niet mogelijck en was zijn adem in te houden, is al de buyckswellinge terstond neder gaan sitten.

Nu- indient geschiet door de kracht, die van buyten komt: te weten, soo dees menschen van den Duyvel bovē op 't waeter driftich gehouden worden; waer om leynten op haer de schult, soo Godt dat toelaet? Want wy weten, dat de Duyvelen van de menschen niet en connen ghedwongen werden: want die machtich van Godt geschapen zijn: ende alhoewel sy 't licht van Barmherticheyt ende Goddelijcke genaede verlooren hebben, nochtans is by haer noch groote macht gebleven: Doch Godt, die hout haer gestadich in dē toom. De Zoon Godts ende waarachtich mensch Christus, is hy niet van den Duyvel door de lucht gevoert geweest tot het opperste van de bergen? Indien hem sulcx toegelaeten is geweest aan ons Zalichmaeker, can hem oock van Godt almachtig niet toeghelaeten werden, dat hy de menschen, niet wetende van Tovery, draecht op 't waeter?

Zoo ist immers voor dē Rechter gantsch beswaerlijc, uit de drifticheyt op het water van Tovery te beschuldigen ende ter doot te verwyzen. —

Dies te meer, gemerckt noch de Goddelijcke noch Wereltlijcke Rechter ons ghebieden eenich proeff off ken-teycken int waeter te soecken.

Aldus geadviseert in Leyden in 't jaar, maant, ende dach. als boven. Ende ick Secretaris der Universiteyt tot Leyden, verklaer dat de Heeren Professoren in de Medecynen ende Philosophie dit antwoord nae rype beraetslaginge overgelevert hebben, mijn present, hier onderschreven.

(ende was onderteyckent)

D. Johannes Heurnius, Rector Academia,
Professor Medicinae.

D. Gerardus Bontius, Professor Medicinae.

D. Petrus Pauw, Professor Medicinae.

M. Antonius Trutius, Professor Philosophiae.

M. Petrus Molinaeus, Professor Philosophiae.

Uit bevel van de Universiteyt,

Bonaventura Vulcanus.

(Naar het afschrift, voorkomende bij de vertaling van het werk van R. Scott, 2de druk, blz. 314).

BIJLAGE III.

AFSCRIFTEN VAN ACHT ORIGINEELE BRIEVEN VAN WIER ¹⁾ (uit het Archief van het Huis Bergh, te 's Heerenberg). ²⁾

I.

Wolgeborene Genedige Frau,
Myne onderdenige dinst sy Eur genaden bevoren,
Genedige Graffinn,

Wiewael ich ungeru vernomen, dat die krancheit weder kommen is, sal men evenwael verfolgen noch alle ordentliche middel to gebruchen, und so es mit verorsaket uut den magen, hed ich mit myn soen geraden, dat men dat wasser zu Spa gebruecht hed. Wanneer dat selft sunder gefar geschieden kunnen in disse tyt, sold men oich eine gude ordenong dair zu doin. Dat Eur genaden sichen, is gein mir, dan die mir mit den blauwen bloemgens is van blader gelich die mir mit den roden bloemgens.

Widers hedden Eur genaden die nageburte van ein soen van ein gesunde persoen, die het hair irste weer, sunst van ein ander, irst wael to reinigen und to wassen und in einen oven drogen und pulveriseren, und die andere pulver van elentsclau, peoni kornen, eikenmistel dair by doin mit caneel und wenich muscatenbloem, und also samen vermengt ingeven mit lindenbloemenwasser.

Datt ander wasser van den meybloemen und alle andere noetdurftige dingen tot der kranckheit dinlich word noch bereit, werd

---

¹⁾ Met welwillende toestemming van *Prof. van Rijnberk* zijn de brieven no. 1, 2, 3, 4 en 8 overgenomen uit de „Opuscula Selecta Neerlandic. de arte Medica”, dl. XIII.

²⁾ Deze acht origineele brieven zijn mij met veel welwillendheid vertoond, door den archivaris van het Huis Bergh, Mr. A. P. van Schilfqaarde. Tevens verzorgde hij de deskundige ontcijfering van deze moeilijk te lezen brieven, voorzoover het betreft no. 5, 6 en 7.

nageschicht werden. Der almechtige gudige Gott wil syne segening dair in doin, und van den bosen Eur genaden schutsen und schirmen.

Van Cleeff den XI Julii (1582?)

Eur genaden
 underdenige dinstwillige
 Johan Wier.

Het adres luidt :

A Madame Madame la Comtesse de Berg etc.

II.

1582 Juli 12.

Wolgeboren Graff, genedige Heer,

Nechst meine underdanige dinstwillige erbidung sold ich in underdanicheit nit verswigen, dattet Bergse kriegsfolck na Eur genaden schriftlich befelh und des hopmans Luits schreven byna alle dage upt Spycck gewesen, und neben anderen mynen huisman negen beesten irst afgenomen und ransoenen laten verleden Sundach na mijn unthalt, und en Dinxdach weder by hem noch III genomen, und daerneben vul anderen beesten und allenthalven by die nabuiren, und gisteren weder mit solchen mutwill, dat sich des steineren hertzen musten erbarmen, dair die huisluiden to vorens by den Engelschen und dairna sunder enich uphoeren van den Berchsen soldaten verwalticht und geplundert sijn. Nu wetent die befelhebber wael, wie den roeff vorgisteren dair gehalet hebben. Eur genaden willen ein genedichs insien hebben, bidde ich um Gottes will nochmal, sunst is ein heel verderff up den Spyc und my. Dan men nu wat korns maien sold, und wie sy die beesten gerovet hebben, sold dat korn niet vrij sijn. Got erbarmes, den ichs befelen moess. Dan mijn rueffen und karmen helft niet. Wie ich oech myne botter van den Spycck placht te bekommen, und nu gar nichts, moess ich die lassen koeffen, und heb derhalven ain den apotecher Meister Claes to Nymegen geschreven. Eur genaden willen my genadich vergunnen und verhelffen, dat ich dairneven saltz und andere myne angeteichende noetdurft tot mynen huis uit die statt Nymegen um mijn gelt bekommen mocht. Eur genaden befelent in schut und schirm des Almechtigen. Van Cleeff den 12 Julii.

Eur genade
 underdenige dinstwillige
 Johan Wier.

Het adres luidt :

A monseigneur
 monseigneur le Conte de Berg etc., gouverneur et capitaine general
 du pays de Geldres.

Dorsale notitie :

Doctor Wyers schribent.
 Receptum am 12 Julii 82.

Oorspr., geh. eigenh. in het archief van
 het Huis Bergh, Inv. no. 373.

III.

Salve plurimum Domine MATTHIA.

Ex animo doleo morbum generosae dominae. Quum autem natura per alvum moveat evacuationem, nec ut promoveatur aut impediatur, con solo, sed sis spectator, et si sudorum promovere possis, in rem fore videtur. In hunc usum posset exhiberi parum teriacae cum aqua cardui benedicti. In hoc totus sis, ut vires conserventur cum cerisana, rosacea margaritis praeparatis mixtis, item cum iusculis, quibus succus arantiorum et citrionum misceatur, Acida in hoc morbo magis conveniunt. Ego convalescere incipio, sed nondum egressus sum; aeris etenim rigori me non audeo committere recidivam in senili aetate veritus. Si coelum reddatur benignius et ego confirmem magis, libentissime illustrem dominam invisam, pro Comite etiam meum consilium communicaturus. Omnipotens et misericors Deus clementissimis oculis generosam dominam respicere dignetur, eandemque et corpore et animo conservare. Me ex animo illius clementiae commendatum cupio. Festinantissime, tumultuante calamo excusabis me quam poteris, fidelissime.

1583

Tuus vere
J. Wierus.

Vertaling :

..... Van harte betreur ik de ziekte onzer genadige vrouwe. Nu evenwel de natuur door middel van den stoelgang voor lediging zorgt, raad ik aan deze te bevorderen, nòch tegen te gaan, doch een afwachtende houding aan te nemen en het schijnt mij toe, dat het gunstig zal zijn, wanneer Gij de zweetafscheiding kunt opwekken. Hiervoor kunt Gij een weinig theriac met water van gezegende distel toedienen. Zorg er vooral voor, dat de krachten behouden blijven door het gebruik van roode kersenstroop, gemengd met toebereide camillen, benevens van vleeschsap, waaraan sap van lemoenen en citroenen is toegevoegd. Zure middelen toch hebben bij deze ziekte een gunstige werking. Ik zelf ben aan

de beterende hand, maar ben nog niet buiten geweest, daar ik op mijn hoogen leeftijd bang ben voor een instorting en mij dus niet aan het ongure weer durf bloot te stellen. Wanneer het weer gunstiger wordt en ik wat meer ben opgeknapt, zal ik zeer gaarne onze genadige vrouwe bezoeken en haar ook voor den graaf mijn advies mededeelen.

De almachtige en goedertieren God moge mijn genadige vrouwe met een barmhartig oog gadeslaan en haar naar lichaam en ziel bewaren. Van harte begeerende opgedragen te zijn aan Zijn goedertierendheid, hoop ik, dat Gij zoo goed wilt zijn mij voor dit zeer gehaaste en slordige briefje te verontschuldigen.

Vaarwel, Uw U oprecht toegedane
J. Wier.

1583.

IV.

1583 April 6.

Wolgeborenen Graff,

Eur genaden seindt myne underdenige dinst iderzeit bereit, Genedige Heer, Eur genaden und myner genedige Frauwen wolfart heb ich van hertzen gerne vernomen und heb Eur genaden disse ingelachte zeitung mit Pavart overschichen willen, bidde Eur genaden dieselve mir wederom seinden willen mit Pavart, und verneimt men dair uuss, dat gemuet van den Coninck van Polen, welch wael nodich weer, dat andere Christliche potentaten oich hedden, sold meer vreed und enicheit under den Christen sijn. Wie men oich gesacht had van vul bestelling van hertzoch Erick, is gewiss, dat sijn furstliche genaden sich gar um gein krisfolck beworven, dan stedich mit etliche hondert grevers und arbeiders bemuyen in bouwing eines huys, III mylen ungeverlich van der Stoltzena, dair sijn furstliche genaden alle dage selst mit hy syn. Die almechtige Gott wil synes bedructen volcss erbaermen und Eur genaden sampt myne genedige Frau van den bosen bewaren.

Van Cleeff den VI Aprille.

Ich bidde nochmal in alle underdenicheit, Eur genaden willen myner armen verdorven huisluiden upt Spyck tem besten gedencen, dat sy doch iren acker weder mit vrede bouwen mogen.

Eur genaden
underdenige dinstwillige
Johan Wier.

Het adres luidt :

A Monseigneur, Monseigneur le Conte de Berg etc., gouverneur du pais de Gelder.

Oorspr., geh. eigenh. in het archief van het Huis Bergh, Inv. no. 374.

V.

(1585) Mei 22.

Waelgeboren . . . . . gräf(in),

Neichst myne underdenige dinstliche erbidung kan ich Eur G. in underdenicheit nit verschwigen, sunder klechlich zu kennen geven, wie das die Berchse soldaten stedich noch uussfadden uff mynen Spicksen haven und by den naburigen und Schockewertsen, uns syn irer vul gekommen vorleden Saterdach, darna die ander dagen und oech snachts. Wie dan oech gisteren uff Wunsdach sunderling und etliche schape gehalet, dar under oich myne eigen schapen gewesen, oech lammer, kalver, und enich lyndewaet, decken, botter und was sy dair etwar nemmen. Daerneven oick dreigen noch die ander beesten voert te willen halen, wie sy angefangen hebben, so ich nu int dorde jar niet ein penninck van die pachten betalet sy und myne botter vorleden jar samen gekoft heb und niet ein punt van myne betalinge bekommen, und dergelichen van alles ander.

Bidde ick wederom na mynen vielen vergeblichen klagen und verderflichen schaden, dat Eur G. myne patrooness sijn und bliven willen, wie ick das sunderling vertrouwen zu Eur G. gedragen und willen doch vorbitlich ain mynen g. heren anhalden, dat ich doch einmal wercklich mit der daet verschonet in myne ganse ungeschult mocht werden. Dan die schade hoech loefft und lange werct dermassen, das daer noch dinstbade noch heerscap blieven kan, dwiel sy vul gedreiget und oech gestossen worden und alle gewaltige overfall stets mehr zu verwachten haben. Darmit ich dan den verderff sold moessen dragen und noet lyden.

Och genedige frou, Eur. G. willen doch by mynen g. heren und die befelhebber dat best vorderen, dat ich enige vertroosting vernemen mocht, dasselbe will ich gerne in alle dinstwillicheit verschulden.

Kenne der almechtige G(ott) . . . . . samp die

Heren van den ovel bewaren willen und in gerechticheit sterken.
Van Cleeff den XXII. Maii.

Eur G.
underthenige dinstwillige
Johan Wier Med.

In dorso :

A madamme la Contesse de Berg.
D. Wiers schribent.
Recept. am 4 (lees : 24) Maii 83.

Voor eensluidend afschrift naar den oorspronkelijken, aan de bovenzijde beschadigden brief in het archief van het Huis Bergh (Inv. no. 445).

w.g. A. P. van Schilfgaarde.

VI.

(1583) Mei 22.

Wolgeboren graff, meine underdenige willige dinst sy Eur G(naden) stets bevoren.

Genedige Heer,

Is die churdach aingestalt zu erwelling eines niuwen churfursten zu Coln den XXV. dag Maii, und vermeint man, das der churuff den biscop van Luidig vallen solt, die vul stemmen hatt. Hertzoch Ericss van Brunswicss huisfrou is ankommen to Duseldorff Pinxtavont um na Achen im batt zu reissen, wie haer F. G. sich annamen, oft na Spae. Widers ist des roevens van schapen, oich van dennen, die myne persoen toekommen, geine eint upt Spick und Scockewert van den Berchsen soldaten, oich botter, lammer, calver, lyndewaet und deckens, und wes der meer is van vleyss und etwaer, und dreigen noch die andere grote beesten te willen halen, dermassen das noch huisman noch dienstbaede bliven mogen, wie dan weder vorleden Saterdach, die ander dagen und gisteren up Wuensdach sunder uphoren geschied is. Wie ich solche ungenade und gewalt van den Berchsen verdienet heb, iss Eur G. bekant. Ick sy int derde jar niet ein penninck betalet van den huisluiden und heb vorleden jar und dit jar niet ein punt botteren bekommen und moetet betalen, ich geswige hammel und verken.

Bidde derhalven Eur G. als mynen alten heren und patron, ich alte underthenige diener des loflichen Berchsen huis, dat Eur G. my na den vielen geletenen verderflichen schade einmalh lassen wirschlichen schutz und schirm van Eur G. soldaten geniessen, daermit men mir dat broet nit heel uut den mont troche, dat bidde ich um Gottes wil, der genade und schirm ich Eur G. oech befelen will.

Van Cleef den 22. Maii.

Eur G.
underdenige dienstwillige
Johan Wier.

In dorso :

Monsgr. le Conte de Berch, Governuer et capitein general du pais de Geldres et Sutfen.

Dotor Wiers schriben.

Den 24en Maii 83 ankomen.

Voor eensluidend afschrift naar den oorspronkelijken brief in het archief van het Huis Bergh (Inv. no. 374).

De archivaris van het Huis Bergh :
w.g. A. P. van Schilfgaarde.

VII.

Augustus 25.

Wolgeboren genedige Heer,

Ich wolle seer gern E. G. gesinnen mynen sone te Wenen overgesciet hebben und sold mijn soen oir des gerne gedain hebben. Dan ic heb mynen diener ain einen coepman Gerhart Koch to Calen myne briven mit gelt toegeschiet over VII dagen om alles mit der post ilents over to scichen, dat ic besorge disse brieff to laet kommen sullen, niet to weniger sall ic mergen vroeck na Bensburch by unsern genedigen heren ryden und will dan voert op Calen ain den coepman vorderen, oft noch mogelic weer, dat men hem die briven naschichen mach. Waer die briven te laet kommen, sall hy velicht doch eine kuetsenwagen mit den perden afbrengen, dair hy mit afkomt. Waer E. G. dan dieselvige dienet, konnen E. G. den behalden.

Die graff van Hoehstraten heft sich to Bensburch mit syner bussen seer gequetst ain die lufter hant, nemlic den dume, dair dat irste gelitt aff is und is die nechste vinger oic geschedicht.

Gott almechtich will E. G. in synen genedigen schuttund schirm altijt erhaldden.

Den 25. Augusti.

Die van den Boss worden noch meer besweert in etlichen huysen.

E. G.
underdenige diener
J. Wier.

In dorso :

Den wolgeboren Heren Heren Wilhelmen graffen zu dem Berch, heren zu Boixmer, Hell, Bylant etc., meinen genedigen heren sHerenberch.

Voor eensluidend afschrift naar den oorspronkelijken brief in het archief van het Huis Bergh (Inv. no. 378).

De archivaris van het Huis Bergh :
w.g. A. P. van Schilfgaarde.

VIII.

Wolgeborene genedige Frau,

Mit den hals af to strichen mit disser salf warm willen Eur genaden verfolgen, und mit einen warmen doick in driven, dan dit wedder gift vul fluss. Die anderen dingen sciche ich dair by, ich wold oich die Nachfolging Christi gesant haben, dan dat wedder is to regenich, Ich verhaeff, das die fluss sich meer minderen werden, als die loeff des stoelgancss nu mar gestillt is gewest. Waer die tresie voir irst wat to heitsich is, mogen Eur genaden dair van to weniger innemen, wiewael die den magen sterken sall, vuchticheit und wynden verteren, und die lever und milt openen und die nyren reinigen, wil Gott, die Eur genaden sterken will ain lieff und siel.

Den 18 Octobris (1583?)

Eur genaden
underdenige dinstwillige
J. Wier.

Het adres luidt :

A Madame, Madame la Comtesse de Berg etc.

BIJLAGE IV.

PRIVILEGE VAN KEIZER FERDINAND VOOR WIER. ¹⁾

Ferdinandus divina favente clementia electus Remanorum Imperator semper Augustus.....

Notum esse volumus universis, quod cum honorabilis doctus, noster & sacri Imperii fidelis, dilectus *Joannes Wierus*, artium & Medicinae Doctor, nobis quam humillime exponendum curaverit, conscripsisse se quinque libros de praestigiis daemonum, incantamentis & veneficiis : quos ad publicam hominum utilitatem in lucem edere, ac praelo committere constituere, dummodo firmissimo privilegio contra aemulorum fraudes, qui forte ipsum aut typographum debito fructu ac emolumento privare conarentur, tutus ac munitus sit.

Nobis idcirco reverenter supplicando, ut ipsi hac in re benigno ac clementi nostro auxilio adesse dignemur. Cuius quidem honestissimum institutum laudabilesque conatus non modo probavimus ac collaudavimus, verum etiam autoritate nostra Caesarea promovendos duximus. Quo circa per praesentes nostras..... inhibemus ac vetamus omnibus iis, qui in sacro Rom. Imperio & Regnis dominiisque nostris haereditariis vel imprimendis vel vendendis libris, seu quacunq; alia ratione librariam negotiatonem exercent : ne quis eorum memoratum *Joannis Wuieri* opus, postquam illius opera ac studio in lucem prodierit, sine concensu ejusdem autoris per totum sexennium ab editionis absolutae die numerandum, intra sacri Rom. Imperii & omnium Regnorum ac Provinciarum nostrarum fines recudere, aut ubicunq; recudendum dare, seu alibi impressum adducere, vendere, vel distrahere palam vel occulte ausit..... Quod enim haec rata & firma sint, hisce literis nostris testatum esse voluimus : quas dedimus manus nostrae subscriptione, & sigilli nostri impressione roboratas, in nostra impe-

---

¹⁾ *Hauber*, Biblioth. Magica, Lemgo 1739. Stück XIII.

riali civitate Francofordiae ad Moganum, die quarta mensis
Novembris, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo
secundo.....

Ferdinandus

Vt.Seld.

Sigillum hic impressum

Ad mandatum Sacrae Caesareae

Mtis proprium

M. Singmoser.

Vertaling :

Ferdinand, onder begunstiging van de goddelijke genade, gekozen tot Roomsche Keizer, steeds Augustus.....

Wij willen, dat aan allen bekend zij, dat aangezien de beminde *Joannes Wierus*, de hooggeachte geleerde, die getrouw is aan ons en aan het heilige Rijk, Doctor in de medische wetenschappen, aan ons heeft laten bekend maken, dat hij vijf boeken heeft geschreven over de duivelskunsten, de tooverformules en de bereiding van tooverdranken : waarvan hij heeft besloten, deze tot het algemeen nut der menschen, uit te geven en aan een drukker toe te vertrouwen, mits hij door een zeer krachtig privilege tegen de bedriegelijke handelingen van zijn concurrenten, die misschien hemzelf of den drukker van de verschuldigde vrucht en winst zouden trachten te berooven, veilig en versterkt is.

Daarom, ons eerbiedig smeekend, dat wij ons zouden verwaardigen, om hem met onze welwillende en goedgunstige bescherming in deze zaak bij te staan.

Zijn eervol streven en lofwaardige pogingen hebben wij niet alleen goedgekeurd en geprezen, maar hebben wij ook gemeend te moeten bevorderen met ons keizerlijk gezag.

Wij hierom, door middel van dezen brief, verhinderen en verbieden aan allen, die in het heilige Roomsche Rijk en in onze erfelijke rijken en bezittingen, zich bezig houden met het drukken of verkoopen van boeken, hetzij zich anderszins op den boekhandel toeleegen, dat iemand van hen het wage om het vermelde werk van *Joannis Wuierus*, nadat het door zijn inspanning en studie in het licht is gegeven, zonder de toestemming van dien schrijver, gedurende zes volle jaren, te rekenen vanaf den dag van de uitgave van het geheele werk, binnen de grenzen van het heilige Roomsche

Rijk en van al onze rijken en provinciën te drukken, of waar ook maar te laten drukken, of elders het gedrukte aan te brengen, te verkoopen, of hetzij openlijk, hetzij heimelijk, te verspreiden. Want opdat dit besluit hecht en sterk zal zijn, hebben wij gewenscht, dat dit door dezen brief betuigd wordt, welken wij hebben uitgegeven met onze onderteekening en bekrachtigd door het opdrukken van ons zegel, in onze Keizerlijke Stad van Frankfurt aan de Main, op den vierden dag van de maand November in het jaar onzes Heeren 1562.

FERDINAND.

Het zegel is er hier opgedrukt op bevel van de keizerlijke, heilige Majesteit.

M. Singkmoser.

Heeft gezien,
Seld.

LITERATUURLIJST.

A.

1. ADAMS, MELCHIOR. Vitae Germ. Medicorum. p. 82; 83.
2. AGRIPPA VON NETTESHEIM. De incertitudine et vanitate scientiarum declamatio invectiva, Coloniae 1568.
3. VAN ANDEL, M. A. De heks en de Volksgeneeskunst. Ned. Tijd. v. Geneesk., 1934, III, blz. 3140.
4. „ARNHEMSCHE COURANT”. Doktor *Faust* in Gelderland. (30-3-1940).

B.

5. BAKKER, C. „Iets over kollen en belezen”. Ned. Tijd. v. Geneesk. 1903, No. 13 I. Ned. Tijd. v. Geneesk. 1828, No. I, blz. 1084.
6. BAKKER, C. Volksgeneeskunde in Broek in Waterland.
7. BAKKER, C. Geesten en heksengeloof in Noordholland boven het Y. Ned. Tijd. v. Geneesk. 1922; II, blz. 575.
8. BALDI. Die Hexenprozesse in Deutschland, 1874.
9. BANGMA. Geschiedenis der geneeskunde in Nederland, deel I, blz. 1868.
10. BASON, TH. Ontdekking der Toverij (vertaling v. h. werk van R. Scott).
11. BEKKER, BALTHASAR. Der betooverde wereld. Amsterdam 1691.
12. BENDER, Prof. Dr. HERMANN. Die Metaphysik des Aristoteles.
13. BERGRATH, P. B. Zur Geschichte der Geistesstörung des Herzogen Wilhelm der Reichen und seines Sohnes Johann Wilhelm von Jülich-Cleves-Berg. Allgen. Zeitf. Psychiatrie 1853. X. 249, 396.
14. BIEDERMANN. Deutschland im 18. Jahrh. 1858.
15. BINSPELDII. Tractatus de confessionibus maleficarum et sagarum, 1589.
16. BINZ, C. Doctor Johann Weyer, eine rheinischer Arzt, der erste Bekämpfer des Hexenwahns. Beitrag zur deutschen Kulturgeschichte des 16. Jahrhunderts. Bonn 1885. (Sonderdruck des Zeitschr. d. Bergischen Geschichtsvereins 21er Bnd.).
17. BINZ, C. Doctor Johann Weyer, ein rheinischer Arzt. Der erste Bekämpfer des Hexenwahns. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufklärung und der Heilkunde. Zweite Auflage. Berlin 1896.
18. BINZ, C. Doktor Johann Weyer (1515—1588) Eine Nachlese. Zeitschrift des Bergischen Geschichtsvereins, 24er Bnd. 1888, blz. 104.
19. BINZ, C. *Wier* oder *Weyer*? Zeitschr. d. Bergischen Geschichtsvereins. 1887. Bnd. II.
20. BLANCARD, STEPH. Die belägert- und entsetzte Venus, das ist Chirurgische Abhandlung der sogenannten Frantzossen auch Spanischen Pocken-Krankheit, Drüpper, Sjancker, Klap-Ohren etc. Beschreibung dieses Uebels. Aus der Niederl. in unsere Hochdeutsche Sprach übersetzt. Leipzig 1690.

21. BOCLIN, J. *Traité de la démonomanie des sorciers*. Paris 1579.
22. BOGUET. *Discours des Sorciers*, 1605.
23. BOURGEAT, J. G. *La Magie*, 1909.
24. BOZ. *Nederlandsche Oorlogen* Dl. III, blz. 236.
25. BRETT. *A History of Psychology*.
26. BRUGMANS, H. *Middeleeuwen*, 1915.
27. BUCHMANN. *Unfreie und freie Kirche in ihren Beziehungen zur Sklaverei, zur Glaubens- und Gewissens Tyrannei und zum Dämonismus*. Breslau 1873.
28. BUDINSKY, A. *Die Universität Paris und die Fremden an derselben in Mittelalter*, 1876.
29. BUMKE. *Handbuch der Psychiatrie*, dl. I. 1928.
30. BURR, Prof. G. L. *The literature of witchcraft*. Papers of the American Historical Association, 1890.
Idem. *The fate of Dietrich Flade*. Als boven — 1891.

C.

31. CALMEIL. *De la Folie*. 1845. (2 dln.).
32. CARDANUS. *Friedrich von Spee*. Frankf. zeitgemässe Broschüren, Bnd. V. H. 4.
33. CATS, J. „*Trou-ring*” 1731. blz. 227 (Spookliefde).
34. CESBRON, Dr. H. *Histoire Critique de l' Hysterie*, Paris 1909.
35. COHEN, D. E. *De joodsche Geneeskundigen in de noordelijke Nederlanden vóór 1600*. *Ned. Tijd. v. Geneesk.* 1934; 78; I No. 5. blz. 533.
36. COHEN, J. *Nederlandsch Sagen en Legendes* 1918.
VIII. *Het popje van de heks*.
XL. *Dokter Faust bij Bommel*. Blz. 346.
XLI. *Dokter Faust bij Leeuwarden*, blz. 352.
Zie ook de „aanteekeningen” achterin.
37. CRECELIUS. *Zeitschrift d. Berg. Gesch. Vereins*, Bnd. IX.
38. CRESPET, P. *Deux livres de la haine de Satan et malins contre l'homme*. Paris 1590.

D.

39. DANDEUS. *Dialogus de veneficis, quos olim sortilegos, nunc autem sortiariorum vocant*. Colon. Agr. 1575.
40. DAREMBERG. *Histoire de Médecine*, Paris 1870.
41. DELRIO. *Disquisitiones Magicae*.
42. DERNBURG. *Thomasius und die Stiftung der Universität Halle*, 1865.
43. DIEL. *Friedrich von Spee*, 1872.
Geneesk. Gids, 1936, No. 30, blz. 727.
44. DOOREN, L. *De oudste Arnheemsche Stadsgeneesheeren*. *Geneesk. Gids* 1936, No. 21, blz. 501.
45. DOOREN, L. *De oudste Stadsgeneesheeren te Arnhem*. „*De Arnhemmer*”, 2 Mei 1936.
46. DOOREN, L. *Dr. Johann Weyer (1515—1588)*. *Geneesk. Gids*, 1935, blz. 1197.

50. DOOREN, L. Dr. Johann Weyer (1515—1588), de Duivelsuitbanner. „De Arnhemmer”. 18 April 1936.
51. DOOREN, L. Orgaan-therapie omstreeks 1580. *Geneesk. Gids* 1936, No. 22, blz. 524.
52. DOOREN, L. Veroordeeling van een chirurgijn in den tijd der heksenprocessen. *Geneesk. Gids*, 1938 no. 12, blz. 333.
53. DUETZ, B. Die Ursprung des Hexenwehns. Germaniën, 1937, H. 9, blz. 270.

E.

54. ECKERTZ. Hexenprozesse. *Annalen des hist. Vereins für d. Niederhein*, Bnd. IX en X. 1861.
55. ERASMUS. Lof der zotheid.
56. ERASTI. TH. *Disputatio de lamiis seu strigibus*, Basil 1577.
57. ESCHBACH, Dr. H. Dr. med. Johannes Wiër, der Leibarzt des Herzogs Wilhelm III, von Cleve-Jülich-Berg.
Ein Beitrag zur Geschichte des Hexenprozesse. *Beitrag zur Geschichte des Niederrheins*.
Jahrbuch der Düsseld. Geschicht. Ver. I Bnd. 1886, blz. 57.

F.

58. FISCHER, Prof. Dr. L. *Geschiedenis van Europa*, Nieuwe Tijd, Amsterdam 1939.
59. FLUSSER, E. *Oorlog als ziekte*. Amsterdam, 1938.
60. FOKKER. *Levensberichten van Zeeuwsche Medici*, bijgewerkt door dr. J. C. de Man, Middelburg, 1901.
61. FOPPENS. *Bibl. Belgica sive virorum in Belgio Vita*, ect. Brussel 1739.
62. FÜRST, TH. *Grabdenkmäler Mittelalterlichen Aerzte*. Münch. Med. Wochens. 51, 1939.

G.

63. GALLAIS. *Les Mystères de la Magie*.
64. „GARTENLAUBE”, *DIE*. von 1884, H. 14, No. 52.
65. GAUME, J. *Manuel des Confesseurs*, 1838.
66. GELDERSCHE *Volksalmanak voor het jaar 1900*, blz. 74.
67. GHERWEN, VAN. *Historie van Mariën-Boom*, 1711.
68. GILSON, E. H. *La philosophie au moyen âge*. 1925.
69. GRASSE, TH. *Bibliotheca magia*. 1843.
70. GUILLOT DE GIRRY. *Oeuvres complète de Paracelse*. Paris 1914.

H.

71. HANSEN, J. *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozess im Mittelalter*. 1900.
72. HÄNSEN, J. *Quellen und Untersuchungen z. Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung in Mittelalter*. 1901.

73. HARLESZ. Zur Geschichte Herzogs Wilhelm III, Zeitschr. d. Bergischen Geschichtsvereins. Bnd. I.
74. HEURNII. Opera II, blz. 132.
75. .... Historie van 't gheen geschiet is, in Artoys in de Stadt Atrecht. 1459. (Hier werden mannen aangeklaagd). Bron onbekend.
76. HOLLÄNDER, Dr. EUG. Medizinische Kultur - historische Betrachtungen zur Feier des 400-jährigen Geburtstages von dr. Johann Weyer. Berl. Klin. Wochenschr. No. 17, 1916.
77. HÖLSCHER. Friedrich von Spee von Langenfeld. In: Progr. der Realschule I. Ordn. zu Düsseldorf von 1871.
78. 'T HOOFT, Dr. B. H. VAN. Doctor Faustus in Gelderland. Bijdragen en Mededeelingen Gelre, Ver. enz. 1930, dl. 33.
79. HORST, GEORG CONRAD. Zauber-Bibliothek oder von Zauberei, Theurgie und Mantik, Zaubern, Hexen und Hexenprocessen, Dämonen, Gespenstern und Geistererscheinungen — Zur Beförderung einer rein — geschichtl. von Aberglauben und Unglauben freien Beurteilung dieser Gegenstände, Deel I—VI 1826.
80. HOVORKA, Dr. D. v. & KRONFELD, Dr. U. Vergleichende Volksmedizin. Verlag v. Strecker & Schröder, Stuttgart, 1909.
81. HUIZINGA, Prof. Dr. Herfsttij der Middeleeuwen.
82. HUIZINGA, J. Tien studiën, 1926. Haarlem, Tjeenk Willink.
83. HUTTEN, ULRICH VON. Epistolae obscurorum virorum. 1515.

J.

84. JACOBS, LOUISE. Een eeuwenoud drama. Bijdrage tot de studie van het heksendom. Antwerpen, 1930.
85. JAKOB, I. W.o. Daemonologia sive dialogus de artibus magicis, in tres libros divisus. In: Serenissimi et potentissimi principis Jacobi, dei grati magnae Britanniae, Franciae et Hiberniae reges, fidei defensoris Opera, edita ab Jacobo Montacuto, Wintoniensi Episcopo et Sacelli regie Decano. Londini, 1619 fol.
86. JONG, Dr. K. H. E. DE. De Zwarte Magie. Uitgev. Mij. Leopold, 1938. Den Haag.
87. JUNCKMANN. Katholisch Magazin 1847 en 1848. Bnd. III en IV.

K.

88. KAPLAN, LEO. Das Problem der Magie und die Psychoanalyse, 1927.
89. KIRCHHOFF, TH. Deutsche Irrenärzte. 2 dln. Berlin 1921.
90. KNIPSCHEER, F. S. Satansdienst. (Hollandia Drukkerij).
91. KNUTTTEL, Dr. W. P. C. Balthasar Bekker, de bestrijder van het bijgeloof. Den Haag, 1906.
92. KÖNIG, B. E. Hexenprozesse.
93. KRAFFT, C. Der Niederländer Heinr. Vomelius. Picksche Monatsschrift für rhein.-westf. Geschichtsforschung, II Jhr. 1876.
94. KRONHEIMER, Dr. H. In Memoriam Johannes Wier, 1588—1938. Ned. Tijd. v. Geneesk. 1938. IV No. 49 blz. 5776.
95. KRUL, Dr. R. Haagsche doctoren, chirurgén en apothekers in den ouden tijd. Archief-studiën 1891, blz. 1.

L.

96. LEERSUM, E. C. VAN. Johannes Wiër, De bestrijder der heksenvervolgingen. *Ned. Tijd. v. Geneesk.* 1916, II A, blz. 963.
97. LEHMAN, A. Aberglaube und Zauberei, 1898.
98. LERCHHEIMER. (Prof. K. Wittekind) Christlich bedenken und Erinnerung von Zaubery etc. Neu herausgegeben von E. Binz und A. Birlinger, 1888.
99. LINDE, A. VAN DER. Balthazar Bekker, Bibliographie. (Fa. M. Nijhoff, Den Haag).
100. LITH, Prof. Dr. J. P. T. VAN DER. Dokter Johannes Weyer, (overdruk uit *Psychiat. en Neurolog.* Bladen, 1897, afl. 5 en 6).
101. LOHER, H. Klage der Unschuldigen, wieder die falsche Sauberrichte. Amsterdam 1676.
102. LOON, VAN. Histoire métallique des provinces des Pays-Bas, 1732.
103. LOOS, CORNELIS. De vera ac falsa magia, Gouda, 1591.
104. LUCKA, E. Torquemada und die Inquisition.

M.

105. MAATHUIS, R. De diphtherie in den loop der tijden. Proefschrift, Leiden 1938, blz. 27.
106. MAGIA Cosmosophica, 1930.
107. MAGIA Metachemica.
108. MAN, Dr. J. C. DE. Levensberichten van Zeeuwsche medici, 1901, blz. 181.
109. MANNHART. Zauberglaube und Geheimwissen 1920.
110. MARKUS, A. Arnhem, omstreeks het midden der vorige eeuw. 1907.
111. MEERLOO, Dr. A. M. Paniek. *Geneeskundige Gid*, 1939, no. 51 e.v.
112. MEINHOLD, W. Maria Schweidler of de Barnsteenheks.
113. MEJER, L. Die Periode der Hexenprozesse, Hannover 1882.
114. MICHELET. La Sorcière, 1863.
115. MICUS. Friedrich von Spee. *Zeitschr. für Geschichte u. Altertumskunde Westfalens* 1852. Bnd. 13.
116. MOLHUYSEN, Dr. P. C. Zie: Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit I, 1913, blz. 289.
117. MOLITORIS, ULRICH. De lamiis et phitonicis muliebribus tractatus pulcherrimus. Constanz 1489.
118. MORLEY, H. The life of Henry Agrippa von Nettesheim, 1856.

N.

119. NAGTGLAS, Fa. „De Zeeuwen”.
120. NANDÉ. Apologie pour les grands hommes soupçonnés de Magie. Paris 1625.
121. NED. TIJD. v. GENEESK. Jhr. 21. blz. 1012. (Korte bespreking rectorale rede van Prof. Binz te Bonn).
122. NIEHUES. Zur Geschichte des Hexenglaubens u. d. Hexenprozesse vnl. im ehemaligen Fürstbistum Münster, 1875.
123. NIPPOLD. Die gegenwärtige Wiederbelebung des Hexenglaubens, 1875.

124. NISTELROOIJ, Drs. J. I. M. VAN. Geneeskundige geschiedenis van Noord-Brabant. Johan Weijer (Wierus), de bestrijder van heksenwaan. De „Maasbode" 25-6-'39. 71ste Jr. No. 28695.
125. NISTELROOY, Drs. J. I. M. VAN. Arnold Fey. Een beroemd chirurg uit Oirschot. De geschiedenis der Geneeskunde in Noord-Brabant. „De Maasbode", 12 Juni 1938.
126. NIJHOFF, P. Bijdragen tot de geschiedenis van de geneeskunde en hare beoefenaren te Arnhem. Ned. Tijd. v. Geneesk. 1854.
127. NIJHOFF, IS. AN. Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidk. Arnhem, 7e deel 1850.
Blz. 1. Onuitgegeven brieven van Dr. Joh. Wier, door Dr. L. J. F. Janssen (bevatten fouten).

O.

128. OPUSCULA Selecta Neerlandicorum de Arte Medica. dl. XIII.

P.

129. PAPUS. Die Kabbala, 1932.
130. PARACELSUS. Gesammelte Werke. Strassburg 1603.
131. PARACELSUS. Morbis Amentium, 1525.
Duitsche tekst in: Medici Aureoli Theophrasti Paracelsi, Schreiben von den Krankheyten so die Vernunft berauben, etc. Bazel 1567.
132. PARINGET, D. Memoriaal of beschrijving van de Stad Grave en de lande van Cuyk, 1752.
133. PIREMSE, H.; SOHEN, G.; FORILLON, H. La civilisation occidentale au moyen âge du XIe au milieu du XX siècle. 1933.
134. PIRENNE, H. et RENAUDET, A. La fin du moyen âge. 1931.
135. PITAVAL, NEUER. Bnd. 32.

R.

136. REGNARD, P. Sorcellerie, Magnetisme, Morphinisme, Delire des Grands, Paris 1887.
137. RENOUIARD, PH. Bibliographie van de uitgaven van *Simon de Colines* (1520—1546).
Het deel waarin de vermelde „Poëmata Sacra" van *Piscinarius* (J. Wier) voorkomen is aanwezig in de Fransche bibliotheken te Troyes, resp. de Mazarin-bib. te Parijs.
138. RESPONSUM juris in ardua et gravi quodum causa concernente processum querdam contra sagam, nulliter institutum et inde exortam diffamationem etc. Marburg, 1630.
139. REUSCH, H. Die Indices librorum prohibitorum des 16. Jahrh. 1886.
Idem. Der Indet der verbotenen Bücher, 1883—'85.
140. RHAMN, A. Hexenglaube u. Hexenprozesse, vnl. in den braunschweigischen Landen, 1882.
141. RIBBERT, Dr. HUGO. Die Lehren vom Wesen der Krankheiten in ihrer geschichtlichen Entwicklung.

142. RIBBIUS, P. Medici en med. toestanden te Arnhem. Ned. Tijd. v. Geneesk. 1927.
143. RIEZLER, S. Geschichte der Hexenprocesse in Bayern. Im Lichte der allgemeinen Entwicklung dargestellt. Stuttgart 1896.
144. ROELOFS, Fr. M. TH. Geschiedenis van Grave. Uitg. Wed. Verhaak, N.V. Grave. 1938.
145. ROSENOW, E. Tegen de priesterheerschappij, 1905.
146. ROSSKOFF, G. Geschichte des Teufels, 1869. (Voor de „Heksenhamer” zie blz. 226—292 Dl. II).
147. RUE, P. DE LA. Geletterd Zeeland. 1741. blz. 557.

S.

148. SAXIE. Onomasticum Litterarum. III, 384. IV, 612.
149. SCHELTEMA, Mr. J. Geschied. en Letterkundig Mengelwerk, deel IV, 1e st. blz. 179. 1830.
150. SCHELTEMA, Mr. J. Het heksenproces. Bijdrage tot de roem des Vaderlands, 1818.
151. SCHELTEMA, Mr. J. Geschiedenis der heksenprocessen, 1828.
152. SCHERR, J. Menschliche Tragikomödie Bnd. 6: Die Hexe von Glarus. (ed. Volksausgabe Leipzig Hesse und Becker).
153. SCOTT, R. Ontdekking der toverij. Leiden 1609.
154. SEIDEL, INA. *Lennacker*. Das Buch einer Heimkehr. 1938, blz. 290.
155. SENNERT. Dan. De Scorbuto tractatus. Cui acc. ejusdem argumenti, tractatus et epistolae Balduini Ronssii, Joh. Echlii, Joh. Wieri. e.a. Wittebergae 1624.
156. SEPHER SCHIMMUSCH TEHELLIN. Gebrauch der Psalme zum leiblichen Wohl der Menschen, ein Fragment aus der praktischen Kabbala, nebst einem Auszug aus einigen anderen kabbalistischen Schriften, 1788.
157. SILBERNAGEL. Johannes Trithemius, 1868.
158. SNELL, O. Hexenprocesse und Geistesstörung. 1891.
159. SOLDAN. Geschichte der Heksenprocesse, Stuttgart 1843.
160. SPEE, FR. VON. *Cautio criminalis*, 1631 en 1632.
161. SPRENGEL, K. Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneykunde, Halle 1827.
162. SPRENGER, JAKOB en INSTITTORIUS, HEINRICH. Der Hexenhammer, 1922.
163. SUMMER, M. *Malleus Maleficarum*, Londen 1928.

T.

164. TEENSTRA, M. D. Volksverhalen en Legendes.
165. TEISIER, A. Eloges des Hommes savants, p. II; 27—100.
166. „DE TELEGRAAF”, 30 Juni 1938, Av. blad: De Heksenwaag te Oudewater.
167. „DE TELEGRAAF”, Maart 1939 (datum?). Kasteel Bergh, Een burcht uit de Middeleeuwen.
168. „DE TELEGRAAF”, Zo. 17 Juli 1939. Doctor Faust in de Tielerswaard.

L 6301

